Kramerius 5

Digital library

Conditions of use

The Czech Academy of Sciences Library provides access to digitalised documents only for non-commercial, academic and study purposes and only for the personal requirements of library users. Some of the documents in the Digital Library of the Czech Academy of Sciences are subject to copyright. By using the digital library and the generation of a copy of part of a digitalised document the user undertakes to observe these conditions, which must comprise part of each copy made. No further copying of any kind of materials from the digital library is possible without the written permission of the Czech Academy of Sciences Library.

Main title: **Český lid**
Publisher: **V. Šimáček**
Published in: **1892-1932**
Periodical volume number: **XLVII**
Periodical item date: **1960**
ISSN identifier: **0009-0794**
SICI identifier: **nez**

Pages: **(1a), (1b), (1c), (1d), (1e), (1f), 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, (24a), (24b), (24c), (24d), (24e), (24f), (24g), (24h), 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36**

ČESKÝ LID

ZALOŽENO 1891

ROČNÍK 47

OD ROKU 1946 PATNÁCTÝ ROČNÍK

PRAHA 1960

NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

REDIGOVALA REDAKČNÍ RADA:

OLGA SKALNÍKOVÁ, VEDOUCÍ REDAKTORKA, JAROMÍR JECH, JAROSLAV KRAMAŘÍK, LUDVÍK KUNZ, HANNAH LAUDOVÁ, OTAKAR NAHODIL, VLADIMÍR SCHEUFLER, OLDŘICH SIROVÁTKA, EVA BRABCOVÁ
VÝTVARNÁ SPOLUPRÁCE LUDVÍK BARAN

TAJEMNICE REDAKCE JAROSLAVA SCHEUFLEROVÁ

C 2851/47

ČSAV ZÁKLADNÍ KNIHOVNA

28674/61

ČESKÝ LID 1960 — OBSAH

ČLÁNKY

Azadovskij, Mark Konstantinovič: Česká folkloristika v době národního obrození . . 112—120
Baláš, Emanuel: O záchranu vesnických stavebních památek. 2 černobílé příl., 4 obr. v textu . . . . . 248—252
Baran, Ludvík: Národopisný film ve světovém měřítku. 3 bar. příl., 6 černob. příl. . . . 72— 76
Burian, Václav: Staré zemědělské výrobní nástroje na jižním okraji Hané. 1 obr. a 8 pér. v textu . . . . . 151—158
Český lid v jubilejním roce . . . . . 97— 98
Holec, František: Ledování v Praze . . . 16— 19
Hrbková, Růžena: Vliv holičské manufaktury na lidové džbánkařství. 3. černob. příl., 1 obr. v textu . . . . . 13— 15
Karbusický, Vladimír—Pletka, Václav: Výzkum a dokumentace současného folklóru. 7 not. příkl., rus. souhrn . . . . . 99—111
Klímová-Rychnová, Dagmar: Nad novými sbírkami české lidové prózy . . . . . 223—227
Kramařík, Jaroslav: Krovy »na kobylu« na Klatovsku v první polovině devatenáctého století . . . . . 204—205
Kramařík, Jaroslav: Plužice v jihozápadních Čechách. (Příspěvek k dějinám českého orebného nářadí.) 5 černob. příl., 3 obr. v textu . . . . . 62— 68
Langer, Jiří: Polaření na Horní Oravě . . 80— 83
Laudová, Hana: Folkloristická skladba »Píseň rodné země« na II. celostátní spartakiádě. 3 bar. příl., 3 černob. příl., 3 obr. v textu 267—270
Laudová, Hana: Konopická, lidový zvyk, zábava a slavnost jihočeského Pošumaví. 5 černob. příl., 15 obr. a 1 pér. v textu, něm. souhrn . . . . . 120—129, 159—170
Markl, Jaroslav: Sběratel písní Jan Jeník z Bratřic . . . . . 54— 61
Markl, Jaroslav: Živý odkaz Otakara Hostinského. 2. I. 1847—19. I. 1910 . . . . 49— 51
Mikolášek, Vladimír: O vymírajícím řemesle dráčském. 1 černob. příl., 6 obr. v textu . 77— 80
Nahodil, Otakar—Roubek, Antonín: Kapitoly z dějin českého boje proti pověře a pověrčivosti . . . . . 145—151, 193—200, 241—247
Pecka, Jindřich: Tanec »Pátá kurie«. 6 not. příkl. . . . . 206—212
Pitterová, Anna: Připomínky archeologa k novému etnografickému pokusu o třídění českého a slovenského lidového domu . . 52— 54
Scheufler, Vladimír: Sklářství a národopis. Něm. souhrn . . . . . 201—204
Sirovátka, Oldřich: Některé otázky studia lidové prózy. (Připomínky k mezinárodnímu kongresu badatelů o lidovém vyprávění) . 68— 71
Skalníková, Olga: Národopis a hornictví. 6 černob. příl., 6 obr. v textu, něm. souhrn . 1— 7
Smetánka, Zdeněk: Zaniklé středověké osady na Černokostelecku . . . . . 24— 25
Spilka, Josef: Přísloví a rčení v povídkách lidové vypravěčky na Kladensku. 1 obr. v textu, něm. souhrn . . . . . 7— 13
Stiborová, Věra: Problematika nových lidových písní. 5 not. příkl., rus. souhrn . . 179—188
Svobodová, Vlasta: Lidový kroj na západní Moravě v obrazech z 18. a 19. století. 6 černob. příl., 4 obr. v textu . . . . . 253—258
Šťastný, Jaroslav: Poznámky k problematice zániku starého zemědělství na Horním Vsacku. 3 obr. a 4 pér. v textu . . . . 259—266
Štěpánek, Ladislav: Lidové stavby a nová socialistická vesnice. 4 černob. příl., 2 obr. v textu, něm. souhrn . . . . . 130—136
Štěpánek, Ladislav: Sýpky v Orlických horách. 1 bar. příl., 3 černob. příl., 1 obr. a 9 pér. v textu . . . . . 19— 23
Štiess, Bedřich: Novoveská huť. (Studie k dějinám skláren na Tachovsku.) Něm. souhrn 220—222
Uždil, Jaromír: Dětská kresba a národopis. 3 bar. příl., 11 černob. příl., 2 obr. v textu . 170—172
Vařeka, Josef: Lidové stavby v Janově na Mostecku ve světle archivních pramenů. 1 černob. příl., 6 obr. v textu a 2 mapy . . 173—178
Vermouzek, Rudolf: Lažánečtí vápeníci. 2 obr., 1 pér. a 1 mapa v textu . . . . 212—219

BIBLIOGRAFIE

Trkovská, Věra: Bibliografie knižních publikací z etnografie, folkloristiky a krásné literatury se vztahem k národopisu za rok 1958 . . . . . 39— 48
Trkovská, Věra: Bibliografie knižních publikací z etnografie, folkloristiky a krásné literatury se vztahem k národopisu za rok 1959 . . . . . 270—279

LITERATURA

Baláš, Emanuel: Leonhard Adam-Hermann Trimborn — Lehrbuch der Völkerkunde . 85— 86
Beneš, Josef: Muzei i pametnici v narodna republika Bulgaria . . . . . 140—141
Bš (=Baláš Emanuel): Franciszek Kopkowicz — Ciesielstwo polskie 140
Bš: Eberhard Deutschmann: Lausitzer Holzbaukunst . . . . . 230—231
Holý, Ladislav: S. A. Tokarev — Etnografija narodov SSSR . . . . . 26— 27
Jech, Jaromír: Hochwies . . . . . 90— 91
JJ (=Jech, Jaromír): Handwörterbuch der Sage 91
J. K. (=Kramařík, Jaroslav): Věstník národopisné společnosti československé . . . 89— 90

-k- (=Karbusický, Vladimír): Otázka autorství husitských písní 26
-KP- (Karbusický, Vladimír—Pletka, Václav): O české satiře 84
Kramařík, Jaroslav: Alois Míka — Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století . 279—281
Kramařík, Jaroslav: Kladensko . . . . 228—229
Kramařík, Jaroslav: Vědecké práce Československé akademie zemědělských věd z dějin zemědělství a lesnictví 85
Křovák, Miroslav Igor: Leopold Schmidt — Volkschauspiel der Bergleute . . . . 229—230
Markl, Jaroslav: Lidové písně v publikacích Karla Plicky . . . . . 86— 87
Markl, Jaroslav: Literatura o lidové instrumentální hudbě a nástrojích . . . . 88— 89
Rychnová-Klímová, Dagmar: Reidar Th. Christiansen — The Migratory Legends . . . 27— 29
Scheufler, Vladimír: Ester Plicková — Pozdišovské hrnčiarstvo 190
Scheufler, Vladimír: Rudolf Weinhold: Töpferwerk in der Oberlausitz . . . . . 190—191
Schr (=Scheufler, Vladimír): Dokumentace ÚLUV 26
Schr.: Gheorge Focşa: Das Museum des Dorfes in Bukarest 141
Schr.: Minulostí Plzně a Plzeňska II . . . 141
Sirovátka, Oldřich: Brno v minulosti a dnes . 85, 283
Sirovátka, Oldřich: Ruské pohádky z Karélie 283
Staňková, Jitka: Jan Meškank — Drasta katolskich Serbow. Jan Meschgang — Die Tracht der katolischen Sorben . . . . 139—140
Staňková, Jitka: První publikace o lidových vzorovaných tkaninách . . . . . 138—139
Stiborová, Věra: Slovácké piesničky, díl 7. — Doplňky 281
Šťastná, Jarmila: František Mainuš — Pláteníctví na Moravě a ve Slezsku v XVII. a XVIII. století 230
Šťastná, Jarmila: N. A. Kisljakov — Semja i brak u Tadžikov po materialam konca XIX. načala XX. veka . . . . . 191—192
Švecová, Soňa: Slovenský národopis, ročník VI, 1958 a ročník VII, 1959 . . . . . 281—283
Vetterl, Karel: Béla Bartók — Slovenské ľudové piesne . . . . . 188—189
Vetterl, Karel: Zofia Steszewska — Z zagadnien staropolskiej muzyky tanecznej . . 137—138
-vk- (=Karbusický, Vladimír): Andrej Melicherčík — Slovenský folklór. (Chrestomatia) . . . . . 87— 88
-vk-: Bičem a rašplí . . . . . 189—190
-vk-: Nápěvy k »Des Knaben Wunderhorn« . 91— 92

ZPRÁVY Z MUZEÍ

Beneš, Josef, Muzejní konference v Brně 1959 92— 93
Beneš, Josef: Národopisné sbírky v expozici Slovenského muzea v Bratislavě. 7 obr. v textu . . . . . 30— 32
Beneš, Josef: Poznámky k významu regionálních muzeí . . . . . 231—232
Beneš, Josef: Výstava o vývoji slovenské vesnice 232
Jančář, Josef: Na slováckém hospodářství v minulém století . . . . . 34— 35
Jeřábek, Richard: Výstava »Lidové umění na Horňácku«. 3 obr. v textu . . . . . 34— 35
Kovářů, V.: Etnografická sekce Krajského vlastivědného muzea v Gottwaldově . . 93— 94
Kramařík, Jaroslav: Sbírky starého zemědělského nářadí v muzeu královéhradeckém, jaroměřském a trutnovském 94
Plessingerová, Alena—Johnová, Helena—Kramařík, Jaroslav: Výstava národopisného oddělení Národního muzea v roce 1958. 1 bar. příl. 29
Schr (=Scheufler, Vladimír): Místní muzeum v Suchdole nad Lužnicí 142
Schr: Muzea na Táborsku . . . . . 141—142
Skalníková, Olga: Hornictví ve středoslovenských muzeích . . . . . 33— 34
Zemina, Jaromír: Okresní vlastivědné muzeum v Tišnově . . . . . 94— 95

ZPRÁVY

Bibliografie ročníků Zíbrtova Českého lidu . 38
Fv (=Vančík, František): Spolupráce etnografie se společenským výzkumem Čs. akademie zemědělských věd 144
J. St. (=Staňková, Jitka): Výstavy československého lidového umění v zahraničí. 5. obr. v textu 236
-k- (=Karbusický, Vladimír): XII. konference IFMC v Sinaie . . . . . 36— 37
Karbusický, Vladimír: Diskuse o folklóru a literatuře 234
Klímová, Dagmar: Práce jihoslovanských akademií věd na archeologickém, historickém a etnografickém atlasu . . . . . 143—144
LH (=Holý, Ladislav): Životní jubileum Čestmíra Loukoty . . . . . 283—284
Markl, Jaroslav: První sraz sběratelů pražského kraje . . . . . 37— 38
Markl, Jaroslav: Soutěž lidových muzik ve Strážnici a v Brně 38
Novák, Přemysl: Organizace hudebně folkloristické práce v Maďarsku 96
Pletka, Václav: Václavkova Olomouc 1960 a její další perspektivy . . . . . 236—239
Schr (=Scheufler, Vladimír): 75 let akademika Jana Eisnera 233
Schr.: 65 let Heleny Salichové 284
Schr—Fv (=Scheufler, Vladimír—Vančík, František): Seminář o problému lidu a lidovosti 36
Sk. (=Skalníková, Olga): Sedmdesát let Františka Roubíka 283
Skal. (=Skalníková, Olga): Sedmiletý plán sovětské etnografie . . . . . 35— 36
SŠ. (=Švecová, Soňa): Prof. dr. Roman Reinfuss . . . . . 95— 96
Staňková, Jitka: Lid a krása. 3 bar. příl., 9 černob. příl., 3 obr. v textu 236
Staňková, Jitka: Tance národů — Lev Šimák, 2 obr. v textu 240

český lid

1

ZALOŽENO 1891

ROČNÍK 47 - 1960

ČS. AKADEMIE VĚD - ZÁKLADNÍ KNIHOVNA

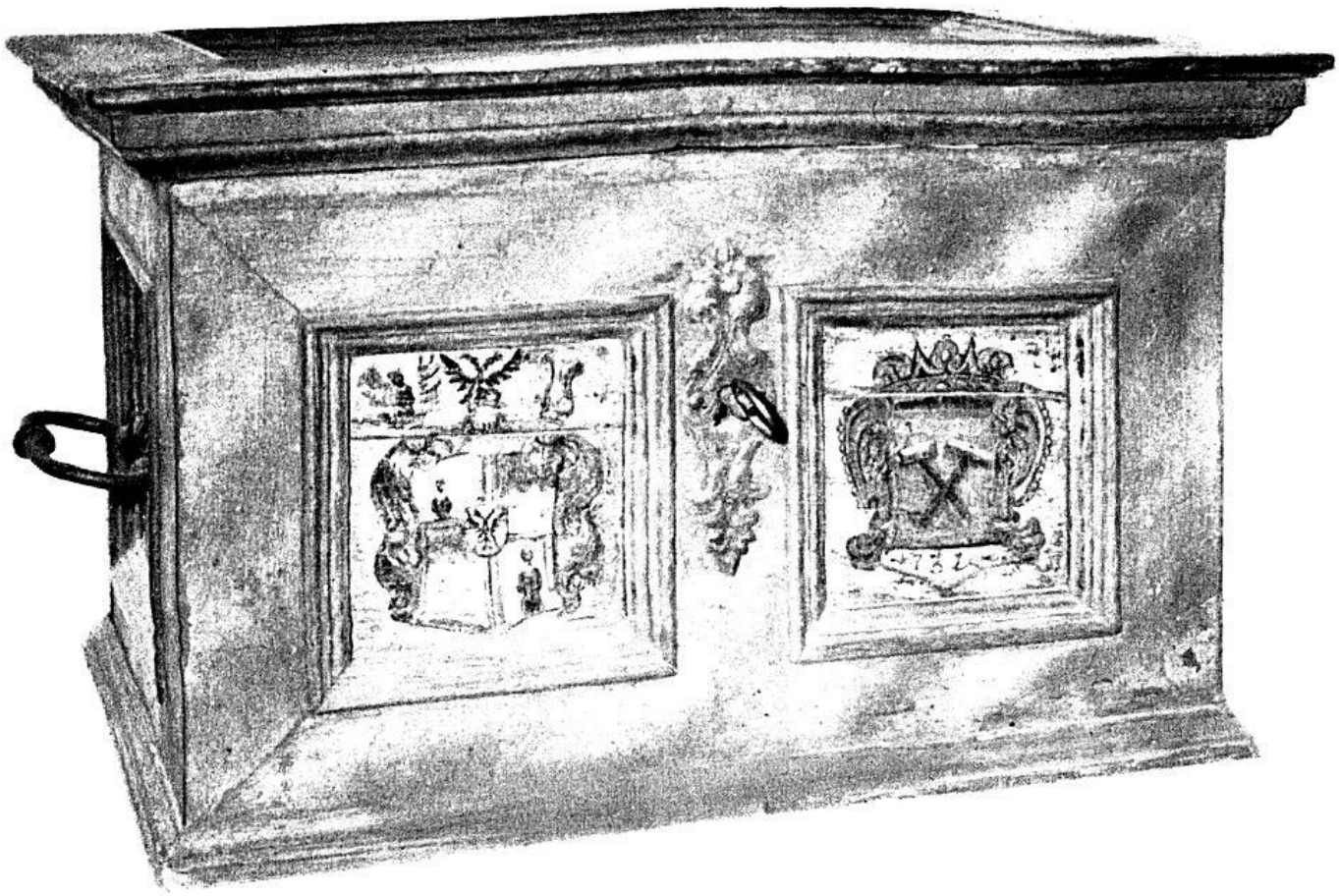

Pokladna matice vrchlabských horníků z r. 1732. Městské museum Vrchlabí.

OBSAH

Olga Skalníková: Národopis a hornictví.
Josef Spilka: Přísloví a rčení v povídkách lidové vypravěčky na Kladensku.
Růžena Hrbková: Vliv holičské manufaktury na lidové džbánkářství.
František Holec: Ledování v Praze.
Ladislav Štěpánek: Sýpky v Orlických horách.
Zdeněk Smetánka: Zaniklé středověké osady na Černokostelecku.

LITERATURA

Otázka autorství husitských písní. (-k-) — Dokumentace ÚLUV. (Schr) — S. A. Tokarev: Etnografija narodov SSSR. (L. Holý) — R. Th. Christiansen: The migratory legends. (D. Klímová-Rychnová)

ZPRÁVY Z MUZEÍ

Výstavy Národopisného oddělení Národního muzea v roce 1958. (A. Plessingerová — H. Johnová — J. Kramařík) — Národopisné sbírky v expozici Slovenského muzea v Bratislavě. (J. Beneš) — Hornictví ve středoslovenských muzeích. (O. Skalníková) — Na slovácké hospodářství v minulém století. (J. Jančář) — Výstava »Lidové umění na Horňácku. (R. Jeřábek)

ZPRÁVY

Sedmiletý plán sovětské etnografie. (Skal.) — Seminář o problému lidu a lidovosti. (Schr - Fv) — XII. konference IFMC v Sinaie. (-k-) — První sraz sběratelů Pražského kraje. (J. Markl) — Soutěž lidových muzik ve Strážnici a v Brně. (J. Markl) — Bibliografie ročníků Zíbrtova Českého lidu.

BIBLIOGRAFIE

Věra Trkovská: Bibliografie knižních publikací z etnografie, folkloristiky a krásné literatury se vztahem k národopisu za rok 1958.

СОДЕРЖАНИЕ

Ольга Скальникова: Этнография и горное дело.
Йозеф Спилька: Пословицы и поговорки в рассказах народной рассказчицы из области города Кладно.
Ружена Грбкова: Влияние Голичской мануфактуры на народное гончарное дело.
Франтишек Голец: Ломка льда в Праге.
Ладислав Штепанек: Амбары в Орлицких горах.
Зденек Сметанка: Вымершие средневековые поселения в области города Чёрный Костелец.

ЛИТЕРАТУРА

Вопрос авторства гуситских песен. (-к-) — Документация Центрального бюро народного художественного творчества. (Схр.) — Токарев: Этнография народов СССР. (Л. Голы.) — Р. Т. Христиансен: The migratory legends. (Д. Климова-Рыхнова.)

СООБЩЕНИЯ ИЗ МУЗЕЕВ

Выставка этнографического отделения Национального музея в 1958 г. (Плессингерова—Г. Йонова—Й. Крамаржик.) — Этнографические коллекции в экспозиции Словацкого музея в Братиславе. (Й. Бенеш.) — Горное дело в среднесловацких музеях. (О. Скальникова.) На моравско-словацком хозяйстве в прошлом веке. (Й. Янчарж.) — Выставка «Народное исскуство в Горняцкой области». (Р. Ержабек.)

СООБЩЕНИЯ

БИБЛИОГРАФИЯ

Вера Трковска: Библиография книжных публикаций по этнографии, фольклористики и художественной литературу по отношению к этнографии в течении 1958 г.

ČESKÝ LID

ROČNÍK 47, ČÍSLO 1, 1960

NÁRODOPIS A HORNICTVÍ

OLGA SKALNÍKOVÁ

Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha

V současné marxistické i buržoasní národopisné literatuře se stále častěji objevují díla i studie zabývající se otázkami kultury a způsobu života dělnictva. Nejde už jen o ojedinělé pokusy o zaznamenání této tematiky, ale v řadě středisek o soustavnou práci, soustředěnou k některým otázkám kultury a způsobu života nebo k některým skupinám dělnictva.

Zdůrazňovali jsme již v našich prvních statích[1] novost tohoto tématu a prvenství, které při jeho zkoumání mají země socialismu. Je třeba i dnes, kdy se náš rozhled po světové literatuře rozšířil, znovu potvrdit průkopnickou úlohu sovětské etnografie a folkloristiky, která vytyčila již ve dvacátých letech studium dělnického folklóru jako nový a závažný úkol sovětské vědy. Neopomíjíme přitom skutečnost, že i západoevropský národopis se ve třicátých letech zamýšlel nad tím, jak se vyrovnat se skutečností, že dělnictvo má ve svém životě a kultuře zvláštnosti hodné pozornosti národopisce. Ale již samo vytyčení problému se kvalitativně lišilo v tom, že sovětští etnografové uvědoměle hledali doposud zanedbávaný přínos dělnické třídy do národní lidové kultury, zatím co německým etnografům, kteří byli na čele západoevropských snah, toto hledisko chybělo.

V poválečném období vystoupil problém studia života a kultury dělnictva ještě naléhavěji, zvláště proto, že nejen početnost dělnické třídy, ale i její význam obecně stoupl a v zemích, budujících socialismus se stala třídou vedoucí.

Poznání historického materialismu, které se stalo základnou vědecké práce většiny národopisců zemí socialistického tábora, postavilo národopisné zkoumání života a kultury dělnictva na pevný metodologický základ a určilo pojetí této práce, které se jasně odlišuje od pojetí buržoasních západoevropských národopisců.

Sledujeme-li tematický okruh prací z dělnického národopisu, zjišťujeme, že velká jejich část se zabývá kulturou a způsobem života horníků. Je to vysvětlitelné tím, že snad žádné výrobní odvětví nemá tak barvité a zajímavé tradice jako hornictví. Poskytuje tedy i buržoasnímu národopisci, který se dělnické problematice nevěnuje nijak programově, zajímavý a vděčný materiál. Pro marxistický národopis, který se obrací ke studiu života a kultury dělnictva jako k nezbytné součásti celkového obrazu kultury lidových vrstev národa, je horník representantem té složky dělnické třídy, která se velmi významně podílela na pokrokových tradicích dělnictva.

Protože v naší národopisné práci na tomto úseku bylo již dosaženo určitých výsledků, které jsou i v zahraničí kvalifikovány jako úspěšné,[2] pokusím se v této úvaze shrnout vývoj bádání o hornické kultuře, jeho současný stav u nás i v zahraničí a další perspektivy vývoje.

Zájem o zvláštnosti hornického života a kultury můžeme sledovat již ve starší národopisné literatuře naší i cizí, a to nejen v zemích kde bylo rozvinuté rudné dolování jako v Rakousku, Německu, býv. Uhrách, ale i ve Francii, kde zásluhou Paula Sébillota a jeho »Revue des traditions populaires« byly od r. 1887 ve zvláštní rubrice »Les mines et les mineurs« otiskovány hornické pověsti a vyprávění. Ve Francii vyšly i první rozsáhlejší práce, všímající si hornických tradic. Byla to práce M. Zmigrodzkého »Costumes, croyances et chansons de mineurs polonais«[3] a Paul Sébillota »Les travaux public et les mines dans les traditions et superstitions de tous les pays«.[4] Práce Zmigrodzkého zapadla, zatím co Sébillotova se počítá k základním pracím buržoasního národopisu o hornictvu. Všimneme si Sébillotovy práce podrobněji proto, že se domníváme, že měla určitý vliv i u nás. Sébillot, který byl ve Francii průkopníkem studia nezemědělských lidových vrstev, si zde všímá zvláštností,

[1] O. Skalníková, K otázce národopisného života dělnické třídy. Český lid, 1952, str. 147—151.
K. Fojtík—O. Sirovátka, Vývoj hornictví a život horníků na Rosicko-Oslavansku v první polovině 19. století. Čs. etnografie, 1955, str. 3—36.

[2] V. J. Krupjanskaja, Někotoryje aspekty etnografičeskovo izučenija rabočich, Institut etnografii-Kratkie soobščenija, XXIX, 1959, str. 9.

[3] Michel de Zmigrodzki, Costumes, croyances et chansons de mineurs polonais, Paris 1891.

[4] P. Sébillot, Les travaux public et les mines dans les traditions et superstitions de tout les pays. Paris 1894.

tradic a kulturních projevů dělníků na velkých stavbách a v dolech. V oddíle věnovaném hornictví sleduje podle pramenů z různých dob a zemí především pověsti vížící se k původu a odkrytí dolů, popisuje postavy důlních duchů, jak si je vytvořila tradice v různých krajinách, zaznamenává pověsti o šťastných nálezech rudy, o důlních neštěstích a jejich skutečných nebo domnělých příčinách, všímá si různých obyčejů. Krátce se zmiňuje i o hornických krojích a otiskuje několik francouzských hornických písní. V díle je řada vyobrazení rytin, medailí, knižních ilustrací atd.

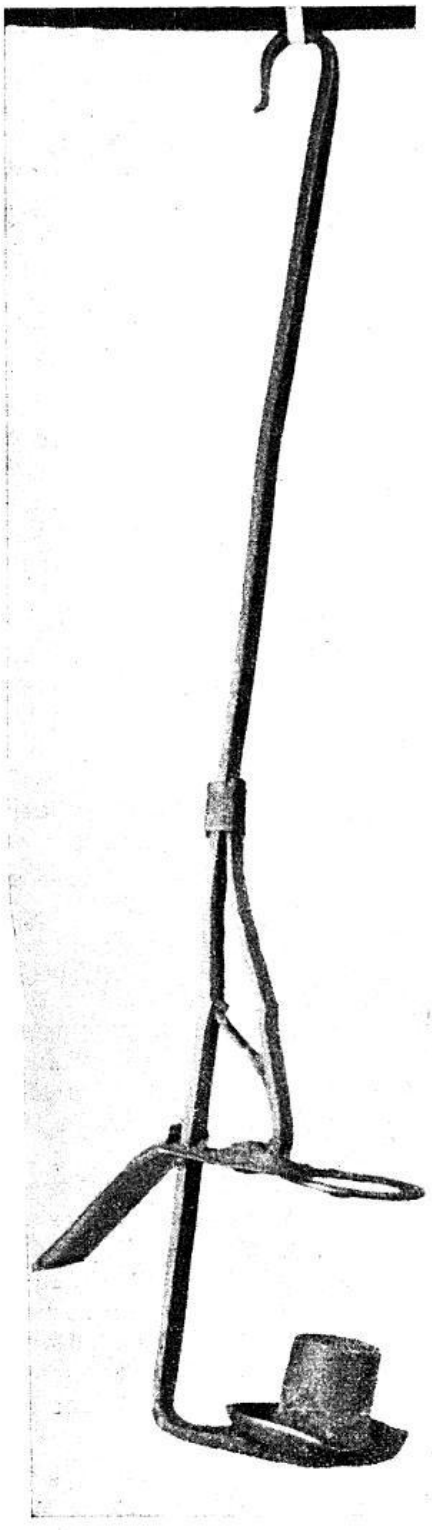

Hornický svícen. Městské museum Vrchlabí.

Čeněk Zíbrt otiskl v Českém lidu recensi Sébillotovy knihy[5] a je pravděpodobné, že to bylo podnětem Otakaru Lemingerovi, aby s několika druhy z příbramského báňského spolku Prokop vypracoval dotazník, který otiskl v Českém lidu.[6] Obrací se v něm k široké veřejnosti a žádá, aby sbírala materiály o životě, práci, vzdělání, cítění, zvycích a pověrách horníků. Dotazník žádá zprávy a údaje o rýžování zlata, cínu a drahokamů, o pověstech o dolování, pověrách hornických, zvycích, vyzývá ke zprávám o kroji a jiných hmotných památkách, písních, příslovích, přezdívkách, pozdravech i technické terminologii. Podobné údaje žádá i o hutnících. Tato na svou dobu pozoruhodná formulace požadavků na výběr materiálu je v základě shodná s obsahem Sébillotova díla a ještě jej rozšiřuje o další jevy typické pro naše prostředí.

Nevíme, s jakým ohlasem se výzva komise setkala. V Lemingerově pozůstalosti (uložené v Historickém ústavu ČSAV) nejsou odpovědi zachovány; snad některé údaje, které zařadil do fasciklu IV/8 — Pověry hornické, XII/5 — Varia, XIII/4 — Kulturní věci, XVI/3 — Zlato a rýžoviště a XVII/18 — Vyobrazení horníků získal z jmenované akce.

Lemingerův dotazník nebyl u nás jediným projevem zájmu o hornictví i když z hlediska národopisného byl nejobsáhlejší. Již před Sébillotovou prací vychází u nás ve Wintrově »Kulturním obrazu českých měst«[7] kapitola »Horníci a řády jejich«, kde jsou některé, pro národopisce cenné údaje a o rok později v »Dějinách kroje v zemích českých«[8] řada popisů a vyobrazení starého kroje českých havířů. O hornických písních bylo psáno ještě dříve.[9]

Český lid i jiné odborné časopisy neustaly v zájmu o hornické tradice a jak Leminger, tak někteří další přispívatelé v průběhu dalších let otiskovali drobnosti o havířských zvycích a životě,[10] především ze staré Kutné Hory. Některými událostmi z hornického života minulých staletí se zabývalo i více autorů. Je to např. vypálení Malína německými horníky v r. 1413, zvláště pak poprava kutnohorských havířů v r. 1496, k níž se víží písně, pověsti i vyobrazení.[11]

Ve svém celku je však národopisný materiál týkající se starých českých důlních středisek velmi kusý. Je roztroušen v příspěvcích kulturně historického charakteru a ve zmínkách v archivním materiálu. Je to pochopitelné vzhledem ke stáří kutnohorského dolování a ke změnám, ke kterým tam v průběhu staletí došlo. Podobně i pro druhý český revír příbramský je pro starší období jen nepatrné množství zpráv a hmotných dokladů národopisného charakteru. Pro Jihlavu se národopisný materiál vůbec nedochoval.[12]

Ani pro jáchymovskou oblast nejsou literatura a archivní materiál na národopisné fakty bohaté, jsou však doplněny početnější literaturou a památkami ze saské strany Krušnohoří s proslulými důlními

[5] Český lid, roč. IV, 1895, str. 59.

[6] *Horník v lidovém podání českém*, Český lid, roč. IX, 1900, str. 303 n.

[7] Z. Winter, Kulturní obraz českých měst, díl druhý, Praha 1892.

[8] Z. Winter, Dějiny kroje v zemích českých, Praha, 1893.

[9] P. M. Veselský, Staročeské písně havířské, Světozor 1879, str. 150.

[10] Např. Č. Zíbrt, Duchové postrachem horníků, Český lid VIII, 1899, str. 244, V. Schulz, Jak dovedný horník v stol. XVI. ceněn byl a chráněn. Český lid VIII, 1899, str. 244; M. Rybák, Co si povídají havíři, Český lid XIV, 1905, str. 449; O. Leminger, Staročeská přísloví a pořekadla z Hory Kutné, Český lid XX, 1911, str. 209, 405 a XXI, 1912, str. 77 a jiné.

[11] A. Rokyta, Vavákovy písně historické o popravě havířů u Poděbrad r. 1496, Český lid XVIII, 1909, str. 65—69. J. Šimek, Kutná Hora v XV. a XVI. stol., str. 251.

[12] Hornický průvod v Jihlavě v r. 1799 a 1890, popisovaný v německé literatuře (Ignaz Göth, Der Berghäuerzug in Iglau — Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde, Praha 1930, str. 116—120) nebyl tradiční záležitostí. Byl připraven ku příležitosti městských slavností podle vzorů vyžádaných z tyrolských horních měst.

středisky. Avšak ani ve starší německé literatuře není z pera národopisce obsáhlejší publikace.

Zabýval-li se buržoasní národopis tak sporadicky a náhodně kulturou a životem horníků rudných revírů, kde byly očividné zvláštnosti v hmotné i duchovní kultuře, ještě menší pozornost věnoval kultuře horníků uhelných dolů. Souviselo to s celkovým tehdejším pojetím národopisu a vztahem k dělnictvu jako předmětu národopisného bádání vůbec. Proto materiál, ze kterého dnes můžeme čerpat některé údaje pro studium života horníků uhelných revírů, pochází převážnou většinou z dělnických časopisů a krásné literatury, a to ze statí, článků a knih, které nebyly zamýšleny jako studie národopisné.

Zhodnotíme-li vcelku, jak přispěl buržoazní národopis u nás ke znalosti kultury a způsobu života horníků, docházíme k zjištění, že byl u jednotlivých badatelů zájem o některé zajímavosti z hornické kultury, k systematické práci však nedošlo. Názor některých pracovníků o nutnosti národopisného studia kultury a života dělnictva se neprosadil[13] a tak i bádání o hornické kultuře zůstalo jen u zlomkovitých drobností.

Nová kapitola studia kultury horníků se u nás otevřela až v roce 1949. Její historie byla již vypsána jinde,[14] proto se omezím jen na stručnou charakteristiku. Studiem hornictví započal systematický výzkum způsobu života a kultury dělnictva, který byl pojat jako pendant k doposud sledovanému životu a kultuře venkovského lidu, aby tak byl vytvořen správný, celistvý obraz o české lidové kultuře.

Tema vyžadovalo široký a soustavný terénní výzkum, kterým by byl získán materiál ke starším i současným formám způsobu života a kultury horníků. Jen tak, spolu se studiem archivním a literárním je možno ukázat na specifičnost hornického života a kultury, na rozdílnost od jiných tříd a vrstev. Proto jsme se zaměřili na komplexní národopisné monografie určitých hornických oblastí, i když neopomíjíme i tematické zpracování některých jevů hmotné kultury i lidového umění. Dosud ukončené práce »Kladensko«, »Rosicko-Oslavansko« a slovenská »Banícká dedina Žakarovce«[15] ukazují, jak mnohotvárná je hornická kultura v jednotlivých oblastech, čím a jak je ovlivňována a jaké jsou její charakteristické znaky. Výzkumy jsou vedeny za těsné součinnosti etnografů a folkloristů a právě sběry folkloru jsou z některých oblastí pozoruhodné.

V zásadě na stejných principech, i když odpovídajících podmínkám svého prostředí, je veden i výzkum života horníků v SSSR, Polsku, Maďarsku. V široce založeném výzkumu Uralu je věnována

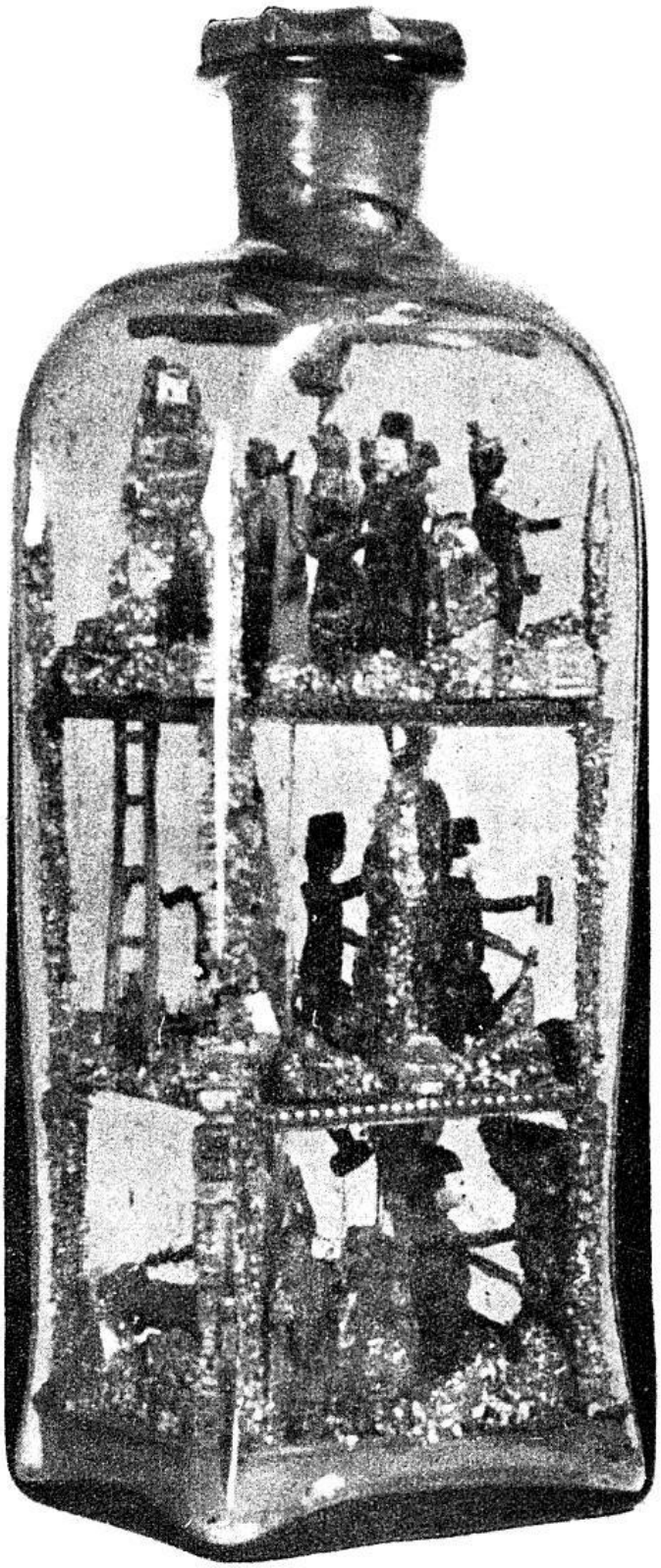

Miniaturní vyobrazení dolu v zatavené lahvi. Řezbářská práce horníka z Jesenice. Městské museum Vrchlabí.

velká pozornost i výzkumu horníků, při výzkumech v Gruzii a ukrajinském Donbase se pracovníci převážně zaměřují na studium života a kultury horníků v jednotlivých etapách vývoje.[16] I když doposud vzhledem k rozsáhlosti těchto výzkumů jsou po ruce jen dílčí výsledky, průběžně publikované stati ukazují na hlavní problémy, které jsou podobné problémům našim. I v Polsku, kde dříve rovněž nebyla národopisci věnována dostatečně pozornost hornické kultuře, rozvíjí se nyní výzkum; hlavní důraz je přitom kladen na monografické zpracování jednotlivých oblastí,[17] i když vedle toho jsou zkou-

[13] Viz autorčin článek Národopisná výstava československá a dělnictvo, Český lid, 1955, str. 106—112.

[14] Kladensko, Praha 1959, str. 7.

[15] Banícka dedina Žakarovce, Bratislava 1957.

[16] V. J. Krupjanskaja, Některoryje aspekty etnografičeskovo izučenija rabočich. Kratkie soobščenija XIX 1959, str. 3—10.

[17] Danuta Dobrowolska, Górnicy salivarni w Wieliczce i ich kultura w latach 1880—1939, Etnografia Polska I, 1958, str. 287—314.

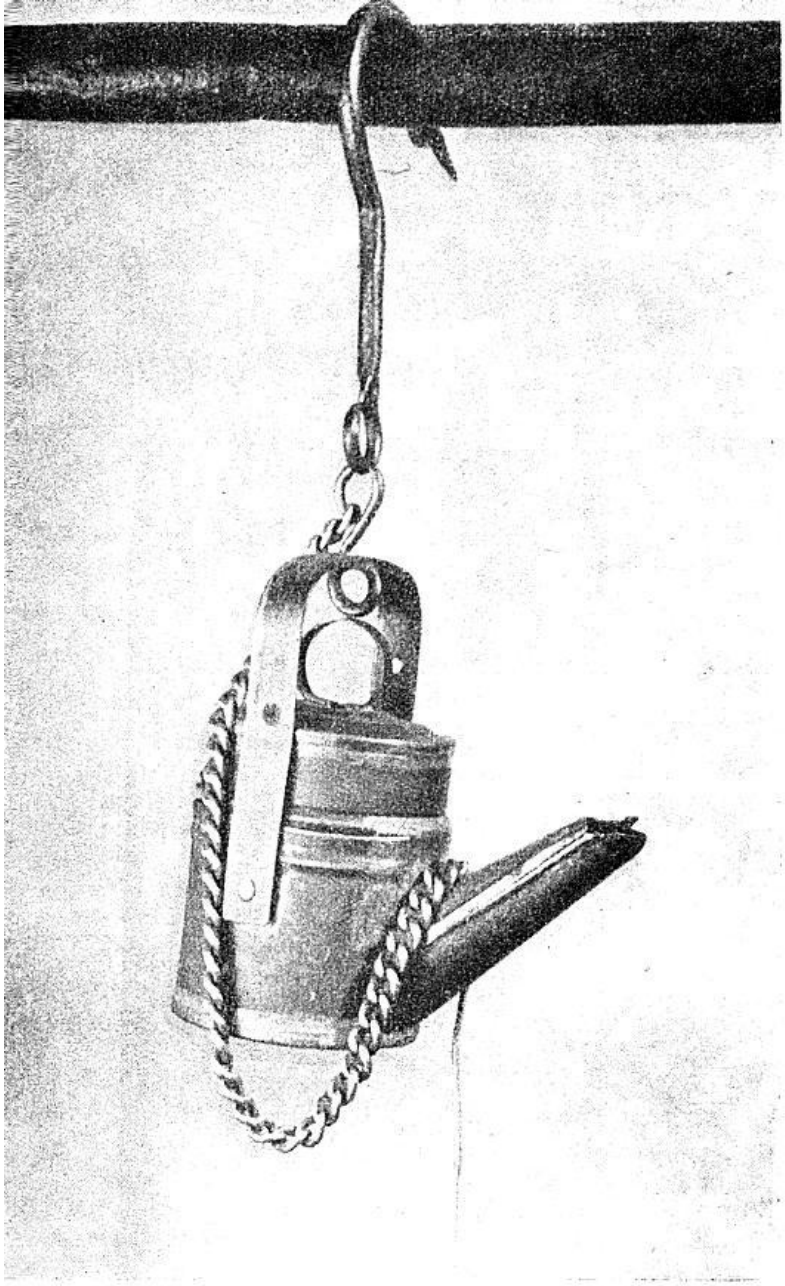

Hornický olejový kahanec. Městské museum Vrchlabí.

míny tematicky některé otázky hmotné kultury a umělecká tvořivost horníků.[18] Podobně, i když v tomto čase ne tak intensivně jako u nás se pracuje i v Maďarsku.[19]

Trochu odlišné je pojetí národopisného studia hornické kultury v Německé demokratické republice. Východoněmečtí národopisci mají dány příznivé podmínky k práci tím, že pobočka berlínského Národopisného ústavu v Drážďanech se cele věnuje problematice hornické kultury. Toto řešení si vyžádal sám materiál, kterého je v archivech a museích saských horních měst velké množství. Ovšem tím je také dáno historické vymezení práce, která se věnuje především feudálnímu období rozvoje saského hornictví. Svým charakterem se práce východoněmeckých etnografů přibližuje kulturněhistorickému zaměření některých západoněmeckých středisek, o kterých budeme mluvit později, je však mnohem hlubší a systematičtější. Drážďanští pracovníci se soustředili na studium některých otázek hmotné kultury, především kroje, způsobu hornické práce, tak, jak pro ně mohou čerpat z archivního, a zvláště ikonografického materiálu.[20] Díky bohatosti a kompletnosti materiálu vypracovali na základě ikonografického materiálu i studie o rodinném životě a bydlení horníků.[21] Jejich práce přinesla již cenné výsledky a v zájmu další spolupráce bychom si přáli, aby jejich výzkum překročil hranice feudalismu a sledoval i hornickou kulturu v uhelných revírech za kapitalismu.

V západoevropské národopisné literatuře nenacházíme zatím ke studiu hornictví ani k širšímu studiu studiu dělnictva práce marxisticky orientované. Objevily se však již, především v Anglii, práce pokrokově zaměřené, s bohatým materiálem. Jsou to nejen u nás známé sbírky hornického a dělnického folklóru A. L. LLoyda a Ewana MacCola, ale i etnografická monografie jednoho z anglických uhelných revírů.[22] I když práce je do jisté míry ovlivněna spoluprací sociologa, poskytuje zajímavý a objektivně zpracovaný národopisný materiál. Je příznačné pro pracovní ovzduší v anglické etnografii, že autoři neuvádějí zkoumané prostředí pod pravým názvem, aby se vyhnuli případným zásahům.

Mnohem nepříznivěji se projevuje vliv sociologie v pracích některých západoněmeckých etnografů. Na první pohled jde o historicko-etnografické monografie, které svou osnovou do značné míry splňují požadavky, jež klademe na náplň vědecké monografie. Avšak ve zpracování se projevují nedostatky, způsobené sociologickou metodou zpracování. Pro příklad bych poukázala na jednu z prací známého západoněmeckého etnografa W. Brepohla. V jedné ze svých posledních velkých prací[23] sleduje vytváření jedné průmyslové oblasti, formování jejího dělnického obyvatelstva a jeho život a kulturu. Sleduje však tyto otázky staticky, i když formálně rozlišuje časově jednotlivá období. Místo rozboru jednotlivých jevů, sledování jejich vývoje pod vlivem ekonomického postavení a ideologického vlivu řadí je do stanovené sociologické struktury. Bohatý materiál, který ke své práci shromáždil je znehodnocen tím, že je falešně vylíčeno postavení dělnické třídy a

[18] Toto studium se soustřeďuje v hornickém museu v Sosnowci, jehož ředitelka Maria Zywirska zde shromažďuje hmotné památky, ikonografii a bibliografii. Řada článků byla publikována v časopise Polska sztuka ludowa.

[19] T. Dömötör, Příspěvek k etnografii horníků v oblasti Šalgotarjánu. Etnografie, Budapešť 1954, str. 152—167. — Podnětným činem, dokazujícím zájem maďarských etnografů o otázky národopisného výzkumu dělnictva, bylo vydání svazku Acta etnografica, Budapešť 1956, shrnující některé zkušenosti z výzkumů průmyslových oblastí v lidových demokraciích.

[20] K. E. Fritzsch, F. Sieber, Bergmännische Trachten des 18. Jahrhundertes im Erzgebirge und im Mansfelden. Berlín 1957.

H. Claus, Bergmännische Arbeitsvorgänge in volkskünstlerischer Gestaltung. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 1957, II. díl str. 407—446.

[21] S. Kube, Bergmännisches Familienleben in Genrebildern des 19. Jahrhundertes. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 1958, II. díl, str. 327—365.

[22] N. Dennis, F. Henrignes, C. Slaugther, Coal is our life. Londýn 1956.

[23] W. Brepohl, Industrievolk im Wandel von agraren zur industriellen Daseinsform dargestellt am Ruhrgebiet, Tübingen 1957.

popřen vliv třídní příslušnosti a jejího povědomí na způsob života a kulturu dělníků.

Nesprávný přístup znehodnocuje i materiálově bohatě fundované práce jednoho z předních západoněmeckých badatelů o hornické kultuře G. Heilfurtha. Heilfurth[24] staví své práce na stavovské výlučnosti hornictva a ať vědomě či nevědomě odtrhuje tak život horníků a jejich kulturu od ostatních mas pracujících a od jejich problémů jako třídy.

Tyto dva příklady, byť ne zcela rovnocenné, ukazují jeden směr v západoevropském, přesněji západoněmeckém národopisném studiu hornictví.

Druhým směrem je studium kulturně historické, jehož střediskem je v západním Německu hornické museum v Bochumu a jeho časopis »Anschnitt«. Ředitel bochumského musea dr inž. H. Winkelmann soustředil a dále získává pro museum velké kolekce dokumentů a hmotných památek profesionální i lidové provenience s hornickou tematikou. V časopise »Anschnitt«, jehož je redaktorem, otiskuje práce německých i zahraničních badatelů zaměření historického, národopisného, umělecko-historického, právně historického apod. Deset ročníků časopisu poskytuje národopisci mnohý zajímavý materiál. Podobně, i když ne v takové šíři, je orientováno rakouské středisko hornického bádání v Leobenu, které vydává knižnici »Leobener Grüne Hefte«, kde již také vyšla řada národopisně zajímavých publikací.[25]

Nejvýraznějším projevem kulturně historického studia je soustředění na hornické umění, přesněji řečeno — umění s hornickými motivy. Charakteristickým rysem tohoto studia je, že se nesoustřeďuje jen na lidové umění, ale hledá a shromažďuje všechny památky, které zobrazují horníka nebo jeho práci. Právě z této oblasti, i pro širokou veřejnost přitažlivé, čerpá podstatnou část svých exponátů hornické museum v Bochumu i jiná západoevropská musea, hornické umění je tématem výstav[26] i předmětem výpravných publikací.[27] Tomuto jistě širokému zájmu je však nutno vytknout jedno. Zůstává na povrchu, není dostatečně vědecky zvládnut. Spokojuje se vnějškovou zajímavostí, dostatečně materiál netřídí, nestuduje. To bude nutně úkolem dalšího srovnávacího studia, ke kterému tyto dosud provedené sbírky a akce poskytují obsáhlý materiál i ryze národopisný.

[24] G. Heilfurt je nejen autorem rozsáhlé písňové monografie Das Bergmannslied, Kassel—Basel 1954, ale i dalších prací o hornické kultuře.

[25] Např. F. Kirnbauer, Bergmanns Gesang, týž. Bergmanns Weihmacht, Bergmännisches Brauchtum in Kärtten, L. Schmidt, Volksschauspiel der Bergleute aj.

[26] V r. 1955 byla uspořádána v Paříži výstava Les Forges, Les Mines et les Arts.

[27] Nejnovější je obsažná publikace H. Winkelmanna a spolupracovníků, Bergbau in der Kunst, Essen 1958.

[28] L. Schmidt, Der hl. Prokop als Bergpatron Böhmens, Archeologia Austriaca, 1958, str. 143—155; G. Heilfurth, Gottesdienstliche Formen im beruflichen und betrieblichen Leben des Bergbaus, Stuttgart 1957; G. Heilfurth, St. Barbara als Berufspatronin des Bergbaues. Zeitschrift für Volkskunde 1956/7, str. 1 n. G. Schreiber, Apostel und Evangelisten als Bergwerksinhaber, Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde, III, Bonn 1952, str. 145 n., aj.

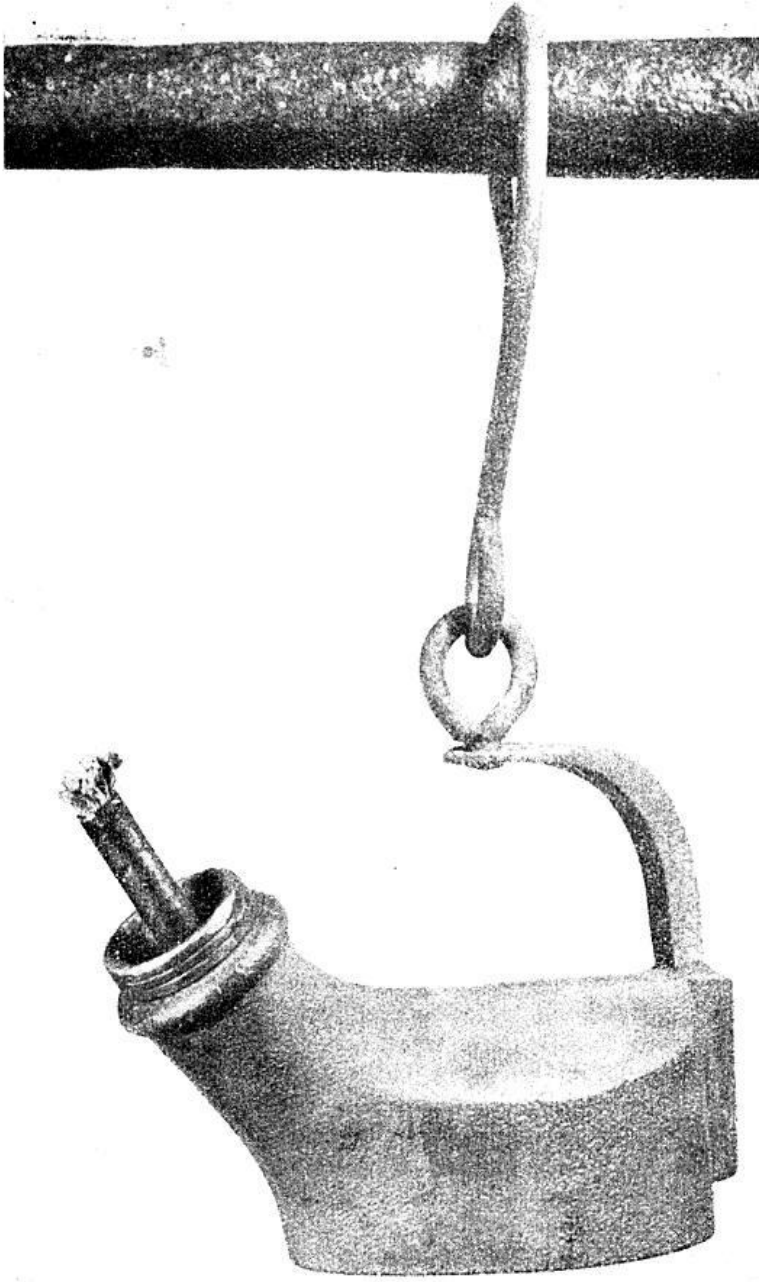

Olejový kahanec ze svatopetrských dolů. Městské muzeum Vrchlabí.

I když se k západoevropským pracím sociologického i kulturně historického zaměření stavíme kriticky, nacházíme v nich mnoho užitečného materiálu a snahu o široké zachycení zajímavosti a specifiky hornické kultury. Je však ještě řada prací, a není jich málo, ve kterých se projevuje zcela reakční pojetí a orientace studia hornické kultury. Jsou to studie a práce poplatné dnes v západních katolických zemích pěstovanému tzv. církevnímu národopisu.[28] Tyto práce vyhledávají a sledují vlivy a souvislosti tzv. lidového náboženství s hornickým životem a zabývají se kultem světců-hornických patronů, slavnostmi a procesími k jejich poctě. Dokazují zbožnost horníků na pojmenování dolů jmény světců a světic, vyhledávají všechny sebe náhodnější projevy jako doklad závislosti horníků na bohu a »vyšší moci«. I když nepřehlížíme vliv, který mělo náboženství a víra v minulosti na horníky, toto záměrné vyzdvihování a přenášení i na současnost zkresluje skutečný stav a slouží k reakčnímu zá-

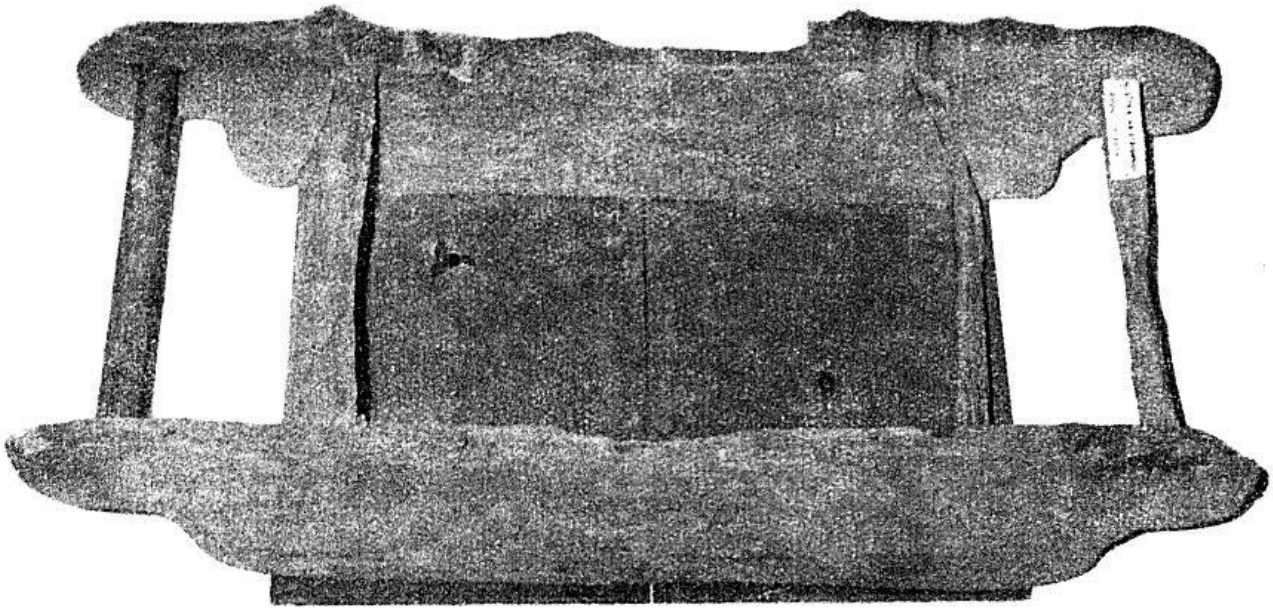

Dřevěné nečičky na vynášení rudy. Městské museum Vrchlabí.

měru utvrzování církevního vlivu na dělníky. Nemůžeme nechat toto »vědecké« odvětví bez povšimnutí, protože se ve svých důkazech zabývá i našimi zeměmi a hodlá napravit chyby a nedostatky, kterých se zde v očích těchto katolických národopisců dopouštíme.[29] Souvisí to i s otázkami dalšího studia hornické kultury u nás a mezinárodní spolupráce. Nepokládáme za otázku dobré vůle, jak to to žádají někteří zahraniční badatelé,[30] rozšiřovat studium hornické kultury na sledování kultů hornických patronů. Odmítáme tzv. církevní národopis jakožto nevědecký, zatemňující skutečný poměr k víře a zkreslující skutečný stav. I když máme zájem na mezinárodní spolupráci, kterou do určité míry mezinárodní charakter hornické kultury vyžaduje, máme dost možností k tomu, abychom na studiu hornické kultury u nás pracovali sami, a to v takovém sledu, jak to naše současná věda vyžaduje.

Z předloženého přehledu je patrno, jakými cestami se ubírá evropské studium hornické kultury. Zjistili jsme, že v západních zemích je většinou obráceno do minulosti, že se zabývá otázkami kulturní historie hornictva a shromažďuje více či méně systematicky v jednotlivých badatelských střediscích materiály k tomuto tématu. V menšině se zabývá problémy způsobu života a kultury horníků v současnosti a nedaleké minulosti. I když nepopíráme užitečnost kulturně historického studia (ovšem mimo okruh církevního národopisu), pokládáme za prvořadý úkol národopisu sledovat komplexně otázky způsobu života a kultury horníků v jednotlivých historických obdobích, vyzdvihnout ve srovnání s jinými skupinami pracujícího lidu zvláštnosti v jejich kultuře a způsobu života.

První krok byl u nás učiněn zpracováním oblastních monografií »Kladensko« a »Rosicko-Oslavansko«. Tyto práce ukázaly na bohatost a svébytnost hornické kultury a umožnily zhodnotit možnosti, které má národopis na tomto poli výzkumu. Vytvořily tak předpoklady pro další výzkumy, o jejichž nezbytnosti již není pochyb. V další etapě bádání se už můžeme soustředit na historicko-srovnávací studium, na srovnání odlišností v jednotlivých revírech a jejich příčinách, na vytýčení rozdílností s ostatními kategoriemi dělnictva. V závěru pak

[29] L. Schmidt, Der hl. Prokop als Bergbaupatron Böhmens, Archeologia Austriaca, 1958, str. 143.
[30] Tamtéž, str. 154.

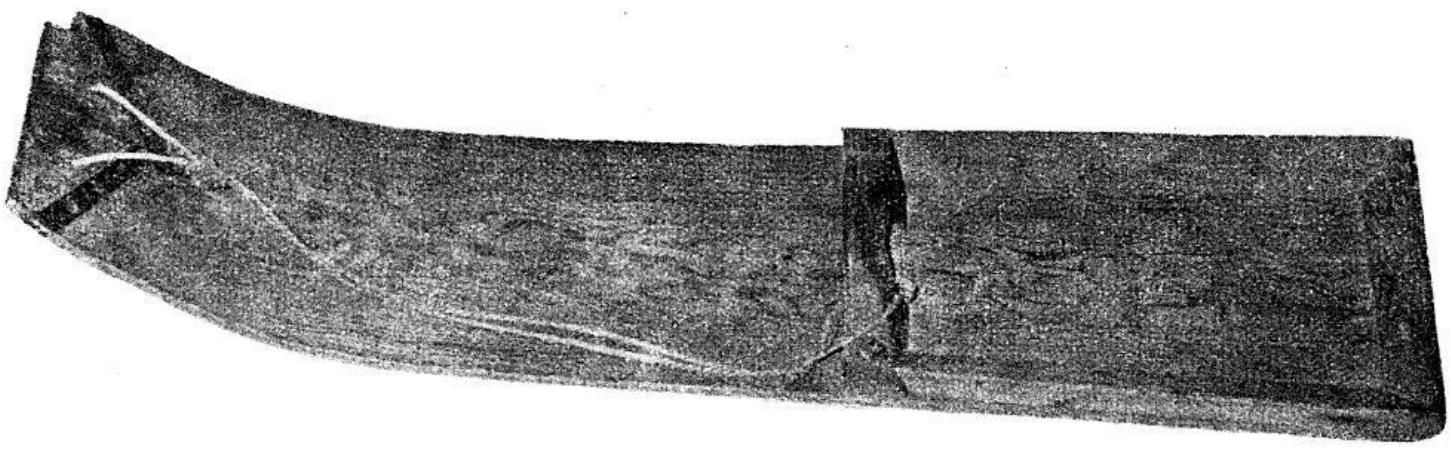

Dřevěné saně na sjíždění po úpadní štole ve Svatém Petru. Městské museum Vrchlabí.

budeme mít možnost ukázat, co je společné pro způsob života a kulturu dělnictva jako celku a co je charakteristické právě pro hornictvo.

Zároveň nám dostatečný materiál z různých revírů a různých období umožní dospět v dohledné době i k některým tematickým monografiím týkajícím se dělnictva i rolnictva (např. strava, bydlení), i umožní vysvětlit některé další otázky, které sice nejsou řešitelné pouze v oblasti národopisu, ale k jejichž vyřešení má etnograf klíčový materiál (vliv stavovství, problém kovorolníků apod.).

Uvažujeme-li o úkolech, které připadají etnografii v rámci společenských věd v dnešní společnosti, uvědomujeme si zároveň jaké perspektivy má naše studium. Nejen zaznamenávat a vysvětlovat život a kulturu pracujícího lidu, ale i na jejím vytváření spolupracovat.

VOLKSKUNDE UND BERGBAUKULTUR

In der gegenwärtigen marxistischen sowie idealistischen volkskundlichen Literatur erscheinen immer öfters die Fragen der Kultur und der Lebensweise der Arbeiterschaft, besonders der Bergleute, betreffenden Werke und Aufsätze. Da in der Tschechoslowakei bereits eine Reihe von Arbeiten mit dieser Thematik entstanden ist, analysiert die Verfasserin die Anfänge und die Entwicklung dieses volkskundlichen Interesses nicht nur in diesem Lande, sondern auch im Ausland. Übersichtlich fasst sie zusammen, was auf diesem Gebiete in der Vergangenheit geleistet worden ist, und stellt fest, daß einzelne Wissenschaftler zwar ein Interesse für einige Fragen der Bergmannskultur hatten, daß jedoch diesen Problemen eine systematischen Arbeit nicht gewidmet worden ist. Eine Veränderung ist erst im Jahre 1949 geschehen und seit diesem Jahre fangen systematische Forschungen an. Die Verfasserin bringt dann eine Übersicht über die Methode des Studiums der Bergmannskultur in den volksdemokratischen Ländern und in der Sowjetunion, das zu einer monographischen Bearbeitung in den einzelnen Gebieten zielt. Sie macht auf die Ergebnisse des Studiums von reichen Traditionen in der sächsischen Bergbaukultur aufmerksam, die von den Volkskundlern in der DDR erforscht werden. Die Methoden konfrontiert sie dann mit der Forschung im Westen. Positiv beurteilt sie die Arbeit der fortschrittlichen englischen Volkskundlern, die Bedeutung der deutschen und österreichischen kulturhistorischen Studien, und sie nimmt eine kritische Stellung zu den soziologisierenden Abhandlungen einiger westdeutscher Volkskundler. Sie kritisiert die problematischen Arbeiten einiger Wissenschaftler, die die Eigenart der Bergmannskultur auf die Fragen der volksreligiösen Zusammenhänge beschränken. Abschliessend betont sie die Bedeutung und die Perspektiven der auf der historisch vergleichenden Grundlage gebauten komplexen Erforschung vom Leben der Bergleute.

PŘÍSLOVÍ A RČENÍ V POVÍDKÁCH LIDOVÉ VYPRAVĚČKY NA KLADENSKU

JOSEF SPILKA

Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha

Metodou sběru liší se přísloví od jiných druhů lidové slovesnosti vůbec i od jejích menších druhů, jako jsou pranostiky, hádanky, zaříkadla a zaklínání. Nelze totiž prakticky sbírat přísloví nějak soustavně, tj. konkrétními dotazy u informátorů na určité tematické okruhy, jak to často činíme zejména při výzkumech lidové prózy. Přísloví jako folklórní druh má ve srovnání s jinými druhy menší samostatnost. Objevuje se totiž nikoliv izolovaně, nikoliv samo o sobě, nýbrž v kontextu denní konverzace a běžného nebo folklórního vyprávění. Sběratelský postup je tu tedy možný právě zachycováním těchto souvislých lidových projevů a potom jejich analýzou. Tento způsob považujeme v současné době za nejlepší, poněvadž z něho můžeme docházet k závěru o životnosti těch či oněch přísloví, o jejich funkci v životě lidu.

Taková práce je ovšem velmi pomalá a vyplatí se ji podniknout, chápeme-li ji jako průvodní k jinému úkolu, jako je např. sběr lidové prózy. Nejužitečnější je, nashromáždíme-li množství folkloristického materiálu od jediného informátora. Pak si můžeme učinit představu o »příslovnickém repertoáru«, jaký může obsáhnout jeden vypravěč. Zároveň touto cestou se může dostat příslovnictví na onu kolej, která se stává čím dál tím více obvyklou v moderním folkloristickém bádání. Jinými slovy: Tak jako při sběru a pořádání písňového a prozaického folklóru čím dál tím více se začíná pod vlivem ruské a pak sovětské folkloristiky [1] zdůrazňovat u nás[2] i v cizině[3] osobnost vypravěčů a zpěváků jakožto nositelů a tvůrců folklóru, pak je načase podle našeho soudu razit podobnou dráhu i ve sběru a bádání o příslovích.

Rozhodl jsem se pro naznačený postup, když jsem pokračoval v hloubkovém výzkumu prozaického folklóru u vypravěčky Karoliny Štikové.[4]

Již v první fázi výzkumu v letech 1953 a 1954

U Karoliny Štikové jsem zapsal vyprávění ze života, v roce 1955 jsem zachytil magnetofonem souvislý její životopis a též netradiční pohádky, které si vytváří. Zaznamenal jsem od ní vše, nač si vypravěčka mohla vzpomenout, avšak přece jsem po skončeném společném výzkumu na Kladensku odcházel od ní s vědomím, že to není vše, co bych od této dobré vypravěčky mohl získat. Svůj úmysl pokračovat ve výzkumu jsem musel na čas odložit. Na podzim roku 1958 jsem se však k výzkumu u Karoliny Štikové vrátil. Měl jsem v živé paměti zvláště její neobyčejně plasticky podaný životopis. A tu jsem pojal úmysl inspirovat vypravěčku k tomu, aby jednotlivá období svého života vyprávěla co nejpodrobněji, co nejkonkrétněji a zároveň co nejpřesvědčivěji. Netušil jsem, jak zdařile se Karolina Štiková do své úlohy vžije a jak pod mým perem začnou hodinu od hodiny narůstat její rozsáhlé paměti, které jsou důležitým dokumentem folkloristickým a národopisným.

Už při zápisu jsem si všímal, jak vypravěčka s příslovími »hospodaří«, v jaké myšlenkové souvislosti a jak vhodně jich používá. Všimněme si po této stránce několika ukázek.

zaujala mě tato rázovitá žena nejen jako vypravěčka s nevšední invencí a tvůrčí fantazií, s jakou vytvářela svá podání, ale zároveň sytým jazykem. Vymykalo by se z rámce našeho krátkého článku zastavovat se u všech stránek bohatého jazyka Karoliny Štikové. Ale poněvadž je nutno vidět přísloví a rčení, která se objevují v její řeči, v širší souvislosti, uveďme si alespoň několik příkladů, jak tato vypravěčka umí přímo hýřit obrazností a jak umí být vynalézavá a podle potřeby nejednou také ironická.

1. *Charakteristika lakomého havíře:* »Von by byl za šesták hnal kozu na Paršenk. Paršenk, to byl a ještě je státní statek v polích mezi Slaným a Řípem. A to říkali vo tom Burgrovi, že by za šesták hnal blechu na Paršenk. Blechu nebo kozu, tomu to bylo jedno, kam a s čím ho pošlou, jen dyž z toho měl.«

2. (Hubatá Fanda Růžičkovic při koupi prasete kritizuje sousedkám sedláka:) »Ten Varhaník má dycky řečích! Ten by vybrečel na jalový krávě tele. Já sem nerada chodím pro prasata, ani bych sem nešla, dyby neměl takovou pěknou svini, vod tý žerou prasata jako mlejn. Berou na sebe.«

3. *Ironie, satira:* (Prvního máje) Jednotáři se řadili do průvodu. A (strážnik) Kubát na Frantika (Štiku, muže vypravěčky): »Tak do boje, do boje?«

A Franta: »Do prdele, vole!«

Tim urazil císařskýho královskýho policajta a von to žaloval. Pro urážku Franta dostal vosumaštyrycet hodin. Za to, že urazil bezpečnost státní. Takovej ufrněnej dědek, starej Kubát, a byl bezpečnost státní! Sotva se na nohouch držel, dyby do něj Franta rycnul, tak se svalil a už nevstal, protože by se mu byla zamotala šavle mezi nohy a byl by nenašel ani tu vysokou čepici.«

[1] J. V. Gippius — V. J. Čičerov, *Tridsať rokov sovietskej folkloristiky;* Bratislava 1952, str. 28—29.

[2] O této metodě, započaté u nás zejména sběry J. Š. Kubína, srovn. Jiří Polívka, *Slovanské pohádky,* I; Praha 1932, str. 8. Viz dále např. monografii Karla Plicky, *Eva Studeničová spieva;* Turč. Sv. Martin 1928. Z posledních prací též Antonín Satke, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka;* Ostrava 1958. Jaromír Jech, *Lidová vyprávění z Kladska;* Praha 1959.

[3] Zahraniční badatele podnítila k následování zejména práce Marka Azadovského *Eine sibirische Märchenerzählerin;* Helsinki 1926. Viz mezi jinými studii Gyuly Ortutaye, *Maďarská folkloristika medzi dvoma svetovými vojnami a v období po oslobodení* (Československá ethnografie, 1955, str. 378—379) a úsilí »biologické« školy německé i Irish Folklore Commission, přejímající názory Sydowovy. — Z nejnovějších prací zaslouží pozornosti K. V. Čistov, *Narodnaja poetessa I. A. Fedosova;* Petrozavodsk 1955.

[4] *Karolina Štiková* se narodila 25. listopadu 1887 v osadě Trněném Újezdě, obec Zákolany, okres Kralupy n. Vltavou. Otec Josef Poláček rozvážel vápno, pak byl horníkem a cukrovarským dělníkem. Matka se starala o 9 dětí. Karolina od 12 let sloužila za pasačku, pak za děvečku v blízkých Holubicích a Kovárech. V 23 letech se provdala za horníka Františka Štiku, který však roku 1917 zahynul při závalu v dole. Mladá vdova zůstala sama se dvěma malými dětmi. Tloukla štěrk a sbírala odpadové uhlí na haldách. Neúnavnou prací si postavila pěkný rodinný domek. Syn se později oženil, dcera provdala. Léta stáří tráví nyní K. Štiková ve svém domku ve Vinařicích u Kladna. Ale nezahálí. Pracuje dosud podle potřeby v kamenném lomu, na polích JZD, na brigádách, do r. 1958 byla lampářkou na dole. Horlivě se účastní i práce veřejné a politické. Je funkcionářkou místní organizace KSČ a předsedkyní výboru žen při MNV. Tu se osvědčuje zvláště jako dobrá znalkyně otázek výchovných a školských.

Už před první světovou válkou bývala cvičitelkou mládeže v DTJ. Za účast v revolučním hnutí na Kladensku v r. 1920 byla vězněna. Členkou KSČ je od jejího založení a poctivě a důsledně zde plní všecky svěřené úkoly. Její láskou od mládí bylo divadlo. Hrávala často na ochotnickém jevišti a nacvičila mnoho her se školní mládeží. Jejím heslem je bojovat za pravdu a rozdávat lidem radost a štěstí. Ráda vypráví vzpomínky ze života i pohádky, jež si lehce a s chutí tvoří při besedách s dětmi i dospělými.

1. Jednoho z nejstarších českých přísloví užila K. Štiková v konkrétní situaci, ne v přeneseném, obrazném smyslu, jak se s ním nejčastěji setkáváme: (Matka koupila od hrnčíře nový hrnec a hned v něm uvařila polévku.) »Ale už v ňom nevařila nic jiného nežli polivku. Protože je pořekadlo: „S čim je hrnek nasáklej, tak to z něj nevyvaříš."«

2. Užití přísloví ve vyprávění, z něhož zrovna dýše láska k zvířatům: »Vono bylo ubleptaný to telátko, vodstrkovaly je — každý se nemělo k žrádlu. Jako někerej člověk. A říká se: „Jak k jídlu, tak k dílu". Namočila sem hadr — bylo ubečený to telátko, mělo uplakaný voči a ušmudlanou držku, tak sem mu to votřela a řekla sem: „Dyby někdo přišel, ať slušně vypadáš."«

3. Optimismus chudých dělnických rodičů, obdařených mnoha dětmi, vyjadřuje výstižně tento výrok: »Dyž se narodilo dítě, tak to neproklínali, ale říkali: Dyž dal pámbu ovečku, tak dá pro ni travičku.«

4. Zajímavý je úryvek rozhovoru mladé děvečky se selkou o záletném čeledínu. Co věta, to přísloví nebo rčení: »Toho bych ani nechtěla. Ten je jak nebožtík Tuhej, de vod jedny k druhej.«

Pajmáma: »Nono, jen si vybírej, až přebereš!«

»Takovýho dostanu dycky. Na každým prstě pět.«

Pajmáma: »Jen aby ti ta ruka neupadla, abysi potom nevlezla z bláta do louže!«

Já: »Ch, ch!«

»Jen se nesměj, vono na posměváčky taky dochází!«

5. Jindy vypravěčka líčí, jak za velké hornické stávky r. 1900 přišlo asi 15 havířů z Kladna do Trněného Újezda a lidé je ochotně podpořili potravinami. Příběh uzavírá zdravým úsudkem o soudržnosti, solidaritě chudých, potvrzujícím pravdivost dvou starých přísloví:

»Bylo vidět, že chudejm spíš pomůžou chudý než bohatý. A jak je to: »Rovnej rovnýho si hledá a vrána k vráně sedá.« Havíři byli utisknutý, vod pánů nedostali nic, ale šli zas mezi chudý lidi a ty jim dali. A jak je taky to přísloví: »Vrána vráně oči nevyklube.«

Rozsáhlé paměti Karoliny Štikové skýtají zajímavý materiál pro excerpta lidových přísloví a rčení. Netvrdím, že v naší sbírce jsou všechna přísloví a rčení, jichž naše vypravěčka užívá. Vždyť již má výzkumná akce, zaměřená toliko na vyprávění určitého typu (s opomíjením tedy např. záznamů denní všední konverzace, jejích rozhovorů se sousedy, projevů na politických, kulturních shromážděních ap.) dává určité omezení. Ale i tak je výskyt přísloví a rčení, jichž Karolina Štiková užívá, překvapivý a cenný, takže přímo láká k pokusu o vytvoření jejich soustavy.

Avšak než se začteme do vlastní sbírky, je nutno podat krátký úvod. Vynořuje se tu především otázka lidovosti těchto přísloví a rčení. Za lidová přísloví pokládáme především ta, která v lidu kolují a která odpovídají jeho zájmům. Oba tyto požadavky jsou splněny v převážné většině přísloví Karoliny Štikové. Ovšem jsou i taková, jež si vypravěčka sama tvoří, jichž užívá třeba sama, nebo která vznikají dokonce teprve až v procesu vyprávění. Uvádíme aspoň 3 ukázky:

1. »Všecko chce k svýmu a ženská k muskýmu.«

2. »Dyž se zvířata napasou na poli, tak dycky eště hodně se přiveze do stodoly.«

3. »Dyž se člověk s chudým rozdělí, tak se mu zas urodí.«

Ale i tato netradiční přísloví můžeme považovat za lidová, poněvadž svým obsahem a svou formou navazují na přísloví tradiční. Nebývá vždy lehké, který vlastní, samostatný výrok K. Štikové můžeme kvalifikovat už jako netradiční přísloví. Někdy by bylo lépe hovořit spíše o *moudrých myšlenkách*. Spokojme se opět jen několika příklady těchto moudrých myšlenek, abychom tak názorně ukázali, jak k nim od netradičních přísloví vede plynulá hranice:

1. »Vono to slovo pochvaly je víc nežli peníze. A to je i teď. Dyž někoho pochváleji, tak udělá víc práce, než dyby mu zaplatil.«

2. »Slávu získá spíš vůl než chytrej člověk. Ten po ní netouží, po slávě, že ju, ten je skromnej, uznalej, všecko. A někdo se chvástá, troubí do světa, a má slávu našup. No!«

3. »A člověk taky zvířeti zvykne a má ho rád, protože je s ním lepší práce než někdy s člověkem.«

V lidovém povědomí splývá zhusta přísloví s lidovým rčením, neboť jde v obou případech nejčastěji o obrazné vyjádření. Proto v naší sbírce neklademe přísloví zvlášť; ovšem rčení tu značně převažují nad příslovími. Neboť příslovími náš lid v řeči nehýří; užívá jich střídmě pro dokreslení určité skutečnosti a pro lepší pochopení jejího smyslu.

Karolina Štiková říká příslovím někdy *pořekadla*. Nejednou tak označuje i jiný krátký druh folklórní — *pranostiky*, jež zařazujeme na konec naší sbírky.

SBÍRKA PŘÍSLOVÍ, LIDOVÝCH RČENÍ A PRANOSTIK,

vybraných ze vzpomínkových vyprávnění Karoliny Štikové

Literatura

Adámek	K. V. Adámek, *Lid na Hlinecku;* Praha 1900
Bartoš	Frant. Bartoš, *Moravský lid;* Telč 1892
Brdský kraj	časopis *Brdský kraj,* roč. I (1909)
Časopis Vlastenec. muz. spolku olomouckého,	XX, Olomouc 1903
Čelakovský I.	Frant. Lad. Čelakovský, *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích,* I. vydání; Praha 1852
Čelakovský II.	dto, II. vydání; Praha 1893
Čelakovský III.	dto, III. vydání; Praha 1949
Červenka	Matěj Červenka a Jan Blahoslav, *Přísloví česká.* Přetiskl Václav Hanka. Časopis čes. musea III, 1829, sv. IV, str. 39—74
Český lid	časopis *Český lid*
Erben	K. J. Erben, *Prostonárodní české písně a říkadla;* Praha 1864
Flajšhans	Václav Flajšhans, *Česká přísloví.* Díl I: Přísloví staročeská; Praha 1911 až 1913
Flaška	Fr. Palacký, *Pana Smila Flašky z Richenburka zbírka přísloví českých;* ČČM I, 1827, str. 62—70
Fryšová	Emilie Fryšová, *Jihočeská Blata;* Praha 1913
Hodura	Quido Hodura, *Litomyšlsko;* Litomyšl 1904
Hořicko	*Národopisný sborník okresu hořického;* Hořice 1895
Hrubý	K. Hrubý, *Sbírka přísloví, pořekadel a průpovědí, kterých užívá náš lid rolnický;* Praha 1880
Hyšman	P. Hyšman, *Lidová podání ze Slánska;* rukopis, 1895; okresní museum, Slaný
Jeník z Bratřic	Jan Jeník z Bratřic, *Česká přísloví;* rukopis; Národní museum, Praha
Jindřich	Jindřich Jindřich, *Chodsko;* Praha 1957
Jungmann	Josef Jungman, *Slovník česko-německý;* Praha 1835—1839

Kalendář — *Československá rodina,* na rok 1933; Praha 1932

Kalendář — *Národní politiky,* na rok 1941; Praha 1940

Kalendář — *vojenských vysloužilců,* na rok 1890; Praha 1889

Komenský — Jan Amos Komenský, *Moudrost starých Čechů* za zrcadlo vystavená potomkům. K vydání připravil F. Svejkovský; Praha 1954

Kott — Frant. Št. Kott, *Česko-německý slovník;* Praha 1878—1893

Liblinský — J. Sl. Liblinský, *Česká přísloví a pořekadla;* Praha 1848

Mikoláš, Pranost. — Jar. Ludvík Mikoláš, *Hospodářská pranostika slezského lidu;* Raškovice 1919

Mikoláš — Jar. Ludvík Mikoláš, *Z úst lidu českého na Těšínsku;* Raškovice 1919

Obrátil — K. J. Obrátil, *Kryptadia;* Praha 1936 až 1939

Pejml — Karel Pejml, *Pranostiky;* Praha 1950

Plicka — Karel Plicka, *Český rok,* II; Praha 1950

Podstránský — J. B. Podstránský, *Kytička z přísloví;* Praha 1856

Příruční slovník — *Příruční slovník jazyka českého;* Praha 1935—1957

Rešel — *Příslovnický, pořekadlový a podobný materiál z Rešeliova Jezusa Siracha.* Napsal F. Žákavec. Výroční zpráva české reálky v Plzni za školní rok 1903—1904, 1904—1905

Schaffler — K. Schaffler, *Z mudrosloví rolníkův;* Praha 1881

Sinapius — *Daniele Sinapiuse Neoforum latino-slovenicum,* tisk z r. 1678, nově vyd. J. V. Novák a V. Flajšhans; Praha 1908

Smíchovsko a Zbraslavsko — sborník *Smíchovsko a Zbraslavsko;* Praha 1898

Stárek — Jan Nep. Stárek, *Moudrost na ulici* v příslovích a pořekadlech národa Českého; Praha 1881

Stehlík — Oldřich Stehlík, *České a francouzské mudrosloví;* Praha 1937

Šťastný — Otakar L. Šťastný, *Okřídlená rčení;* Praha 1947

Šumavský — Josef Franta Šumavský, *Česko-německý slovník;* Praha 1846

Trávníček — Frant. Trávníček, *Slovník jazyka českého,* 4. vyd.; Praha 1952

Včelařský kalendář — *Včelařský kalendář* na rok 1943; Praha 1942

Zaorálek — Jaroslav Zaorálek, *Lidová rčení;* Praha 1947

BĚH vzal nohy na ramena a zmizel = utekl — *Zaorálek 216*

ten už je v prachu... vykouřil se votaď jako smrad — *Zaorálek 279, 327*

já proběhla nahoru vokolo ní jako střela — *Zaorálek 532*

BITÍ, RVAČKA před hospodou se to mydlilo hlava nehlava

až příde, já jí nabiřmuju = nabiji — *Zaorálek 13*

že mu tam namelu hubu — *Zaorálek 100:* dostat přes hubu

Já bych ho rozsekal na nudle — *Zaorálek 222*

bita sem byla jako žito — *Zaorálek 561*

my se vo to rvali jako koně — *Zaorálek 475:* hryzou se jak koně o žlab

prali sme se tenkrát jako psi — *Zaorálek 507*

možná, že jí ňákou usušil

dostala sem doma viks = výprask — *Zaorálek 385*

dostala sem za vyučenou — *Zaorálek 401*

BUDIŽKNIČEMU já sem proti tobě bačkora = slaboch, nestojím za nic — *Zaorálek 6, 583*

Franta byl nemastnej neslanej — *Zaorálek 211*

ČISTOTA Košili měl jako z cukru, jako padlej sníh — *Zaorálek 432, 528*

Ve statku muselo bejt jako ve škatulce — *Zaorálek 536*

DĚTI Hodný děti, nanic děti. *(Přísloví)*

Dyž dal pámbu ovečku, tak dá pro ni travičku. *(Přísloví)* — *Čelakovský III. 10:* Dal Pán Bůh kravičku, dá také travičku.

HLOUPOST pitomá jako fajsl (fajsl = těžké důlní kladivo)

Márinka byla jako dřevák a Zdeňka jako patnik, neuměly nic — *Zaorálek 502:* hloupej jako patník

HLUCHÝ byl hluchej jako poleno = úplně hluchý — *Zaorálek 511*

byla hluchá jako pařez = úplně hluchá — *Zaorálek 501*

HNĚV, ZLOST do mě vjela eletrika

do pajmámy jako dyž vjela ještěrka jedovatá

Márinka nafouklá jako balon

vodevřou se dveře, a tady pajmáma napumpovaná vztekem

»Von je hned nahněvanej, von má hned vohníček u prdele« — *Zaorálek 228:* už je oheň v podolku = už je zle

HOSPODÁŘ Pantáta vodešel, a my všický: »Kocour vodešel, tak myši mají prél« *(Přísloví)* — *Čelakovský I. 516, Kott I. 715, II. 910, Mikoláš 16*

HRA Vsaď, vyhraješ snad. *(Přísloví)* — *Čelak. II. 145, Komenský 117, Moravské Slovensko 519, Stehlík 160*

HUBATOST, VÝŘEČNOST mně jela huba jako meč — *Zaorálek 483—484*

vona měla hubu jako metlici

tý (Kláskový v Jiráskově Lucerně) musí jet huba jako šmetrlink

»Moje Kačena je Káča se steklým zubem« — *Zaorálek 412*

HUBENÝ měli takovýho utahanýho koně, tomu bylo vidět skrz žebra

HUBOVÁNÍ, KLENÍ, NADÁVKY »Kde vás všichni čerchmanti mají?« — *Zaorálek 35:* chodit po všech čertech = bůhvíkde chodit

Hrom mě zab, že sem to neviděl! — *Zaorálek 94, 596*

začal klít jako pohan = hrubě — *Zaorálek 511*

nadával jako špaček — *Zaorálek 537*

Ale to remtaly, než tam přišel milospán. A dyž přišel, tak žádná si nevomočila hubu.

Pajmáma ve chlívě letanie, co sme si vzpomněly, že dycky něco spískáme. — *Zaorálek 179:* čísti někomu litanie — dělat výčitky, hubovat

chrlilo to z ní (zlostná slova ze selky) jako z prskyřice

»Dyť vona je taková bída, že ani neměla šátek na funus!«

»Za šesták napase husy, a za dva šestáky roztrhá sukni!«

»Abych si vzala takovýho prezenta, to bych si radši uvázala kámen na krk.«

»Vono je to (děti) jako sejčkove, celou noc to nespí.«

CHUDOBA, BÍDA »Holt jak je to starý přísloví: Na chudý lidi musí bejt přísnost.« *(Přísloví)* — *Stehlík 41*

(Kočující herci) měli hodně a hodně vysoko do žlabu — *Zaorálek 419*

Kde ale prase mělo vysoko do žlabu, kde na ňom ty chlupy stály.

Vdala se na sedum dětích, toceví, že u nich neměla na růžích ustláno — *Zaorálek 310*

CHYTROST, FILUTA »Vy jste nám vypálil rybník« — = předešel jste nás, vyzrál jste na nás — *Zaorálek 311*

JEDLÍK Von to byl hromotluk, von žral jako vlk — *Zaorálek 390:* vlka by žral

Von by byl žral vola i s rohama, říkala dycky naše maminka — *Zaorálek 398:* snědl by na posezení vola

JÍDLO Kdo si huby nehledí, tomu tělo chamradí. *(Přísloví)* — *Jindřich 245*

My furt chodily vokolo (díže s těstem): »Vono je to eště řidký, potřebovalo by to eště trochu mouky!« Protože voni utopili mlynáře. — *Zaorálek 196*

KAMENÍ Pantáta dycky říkával: »Kde je hodně kamení, tam se málo urodí.« *(Přísloví)* — *Ivan Olbracht* v do-

pise z 8. prosince 1952 uvádí podobné přísloví ze Zakarpatské Ukrajiny: »V kamení se rodí zas jen kamení.«

KLEPY, POMLUVY To maminka říkala: »Ty si taková vobecní panička, kde co slyšíš, hned to rozneseš.« Teta Hnatkovic byla teda jako zivy noviny ... vona to hned zatepla roznášela po vsi. — *Zaorálek 222,* cituje z Komenského a Čelakovského: Vždycky má noviny, n. chce-li kdo novinu, jde k nemu = je to klevetník.

KOČKA (Karla přinesla od matky z Újezda do statku do Kovár kočku; kočka hned druhy den utekla zpátky domů.) Povídá maminka: »Kadlo, ta kocka se vám tam neudrží.« — »Proč, mami?« — Maminka: »Devatero cest, a dycky se nám vrátí zpět.«

KOZA Koza je polovicni živobytí. — *Jindřich 244:* Koza je pul zivobytu, kráva cely.

KRÁDEŽ Když někdo něco ukrad a skoval si to někam a ten druhej to našel, tak řekli: »A, tady měl někdo schořet!« — *Zaorálek 362*

KRÁSA To bylo dítě jako vobraz — *Zaorálek 494*

KRÁVA: Stary přislovi »Dyž dá krávě do drzky, tak dá kráva do dizky.« — *Liblinsky 136, Celak. I. 426, Hruby 25, Schaffler 61, Kott I. 808, VI. 321, 774, VII. 1303, Cesky lid V. 1896, 420 (Bartoš), Flajšhans 647, Moravské Slovensko 516, Přiruční slovnik I. 562, Jindřich 244, Jos. Holeček, Naši, I. 288—289*

LEHKOMYSLNOST (Piják Sichrovský): »Co má shořet, at shori, a co se ma vypit, at se vypije!«

MÁLO, MÁLY Vokolo Ujezdce bylo všude vody tolik, že by si byla baba nenamočila ani kotniky.
Dyž sme chodily na trávu a nesly sme málo, tak maminka: »Ty si toho přinesla, že by to unesla straka na vocase.« *Zaorálek 337*
V Kovárech byl lesíček, že by ho bába zasedla prdelí.

MARNOTRATNOST Tam se žilo na velký noze = mnoho utráceli — *Zaorálek 215*

MATKA »Jak je to starý přísloví: Umře táta — umře chleba; umře máma — umře všecko.« — *Jindřich 250*

MLČENÍ Doma ani muk — *Zaorálek 609*
Žádnýmu se ani nezmíním, žádnýmu ani žbluňk.

MNOHO trávy a vobilí bylo všude jako hnoje — *Zaorálek 447*
A chodilo jich ty dni (žebráků před posvícením), jeden druhýmu podával dveře.
Pátkovic měli peněz jako třískek. — *Zaorálek 543*

NEKLID, NESTÁLOST Já byla jako na trní — *Zaorálek 542*

NEMOC, ÚRAZ Dyť má nohu jako bakuli (oteklou)
noha votekla jako konev — *Zaorálek 466*
do rána sem měla pysk jak Leopold (naběhlý) — *Zaorálek 478*

NEROZHODNOST Říša byl ve dvojím vohni: buďto vypořádat Hladkejch, anebo jit hrát. — *Zaorálek 228:* Být ve dvou ohních — n. mezi dvěma ohni = nevědět kudy kam

NEVRLOST »Copak jí asi přelítlo přes nos? Nemluví, nekrní, nefrní, neprdí — copak jí asi přelítlo přes nos?« — *Zaorálek 220*

NIKDY Do tý světnice celej věk nezasvítilo slunce. — *Zaorálek 382*

OČI Měly sme voči jako žíhadla po všem. = pichlavé, zvědavé — *Zaorálek 561*

ODDANOST byla by mi snesla modrý z nebe = všechno by pro mne byla udělala — *Zaorálek 198*
vona za mnou chodívala jako bludná vovce = oddaně, bezradně — *Zaorálek 499*

OPILEC František si dal do trumpety, do mouly — *Zaorálek 368*
vy byste propili majland = mnoho — *Zaorálek 184*
»Ty jak uvidíš hostinskýho chcát, tak už seš vožralej.« = velmi snadno se opiješ — *Zaorálek 349*
Pivo bylo jako křen. Pantáta říkal: »Pivo jako malvaz, a kdo ho pije, ten je mamlas.« = velmi chutné — *Zaorálek 482*
»Já mám žížeň jako vůl. Já nemám slinu v hubě, mně se lepí jazyk na zuby, já bych nefouk do trumpety.« — *Zaorálek 554:* pije jako vůl.
»V pivu je moje potěšení a vopice je má spása.«
»Vodím domů vopici každou neděli.«
Vopice mluvila ze všech.
Podnapilý: měl už v hlavě; měl ňákou v hlavě; měl trošku v hlavě — *Zaorálek 80.*
Úplně opilý: pil jako duha = horlivě, lačně — *Zaorálek 441;* byl na mol — *Zaorálek 197;* byl nalitej, že sotva na voči viděl; »Večer si namažu hubu, ze nebudu trefit domů.« — *Zaorálek 99;* byl namazanej jako deka, jako pika; to už byl pantáta do němoty — *Zaorálek 211;* vožralý jako prasata — *Zaorálek 513;* byl pod vobraz — *Zaorálek 224;* vožralej pod vobraz boží

OPUSTĚNOST já tady chcípnu jako pes — *Zaorálek 505*

OSIZENÍ, VYZRÁNI NA NEKOHO »Co si na mě udělal takovou boudu?« = nastražil léčku — *Zaorálek 18*

PENIZE Ze peníze světem vládnou, staré přísloví — *J. K. Tyl,* Strakonický dudák (píseň zběhlého studenta Vocílky) — *Liblinský 107, Kott II. 528, Stehlík 99, Přiruční slovník V. 184*

PES ten kovářovic pes, to byl takovej zvonek do Kovár — *Zaorálek 414:* poslat něco na veliký zvon = něco rozhlásit

PODLIZAVOST, ÚLISNOST »To víš, že nejsem takovej patolízal jako ty! Ty bysi ukousal Pánu Ježíši nohy na kříži, a si jidáš jidášskej, ty zradíš všecko na světě.« Frantík si nechtěl u pantáty rozlejt vocet = pohněvat si ho, popudit proti sobě — *Zaorálek 226*

POHRŮŽKY »My tomu zelenáči ten klobouk načechráme!«
my se vám taky jednou dostaneme na kobylku = zjistíme vaše slabiny a pomstíme se vám — *Zaorálek 134*
Jak já si vás jednou vypučím!

POLE Pantáta dycky říkal: »Dyž se zvířata napasou na poli, tak dycky ještě hodně se přiveze do stodoly.« *(Přísloví)*

POMSTA jen dyž si svlažili žáhu — *Zaorálek 415*

POSMĚCH Na posměváčky taky dochází. *(Přísloví)* — *Jungmann III 356, 558, V. 959, Liblinský 121, Čelakovský III. 93, Kott I. 265, VI. 266, Stárek 72, Hořicko 120, Stehlík 105, Přiruč. slov. I. 465, IV. 331, 785, Trávníček 597*

POZDĚ přišli až s křížkem po funuse — *Zaorálek 67, 271, Kott II. 1035, Hořicko 126, Stehlík 27*

PRÁCE Jak k jídlu, tak k dílu. *(Přísloví)* — *Jungmann I. 367, IV. 543, Čelakovský I. 132, Liblinský 97, Schaffler 58, Kott I. 236, Mikoláš 11, Stehlík 44, Trávníček 241, Jindřich 245*
von se ani nenají a dře jako kůň = usilovně — *Zaorálek 474*
že sem takovej tažnej kůň = dříč
dělala jako šroub = usilovně, horlivě — *Zaorálek 538*

PRÁZDNO, PUSTO Na Budči byla pouť jenom dopoledne, vodpoledne v jednu hodinu už se tam nehodilo ani po psovi kamenem
nikde živý duše = ani človíčka — *Zaorálek 54*
nejni tam ani živá duše, ani psí noha

PÝCHA, HRDOST ale to mě (pochvalou) posadil na koně = stala jsem se domýšlivou — *Zaorálek 166*
Ženich se vytahoval jako vod Franka triko. To byl tady na Kladně obchodnik Frank s látkama, a to se říkalo, to se používalo tady vesměs mezi havířema, dyž se takle někdo chlubil nebo dyž lhal: »Člověče, ty se vytahuješ jako vod Franka triko!« — *Zaorálek 542*
Voni (sedláci) si dycky mysleli, že voni sou bohove a ty chudý že sou blboun — *Zaorálek 429*

ROZDÍL Z vosumnácti kusů (dobytka) přejit na pět, to vám bylo nebe a dudy = to se nedá srovnávat, to bylo něco docela jiného — *Zaorálek 52*

RYCHLE, IHNED »Copak náš pantáta, ten je vyspalej na to šup trata!« Byla sem na to trata ve Votvovicích

ŘEČ O NEPŘÍTOMNÉM řeč vo vlku a vlk za humny — *Jungmann I. 557, 780, Zaorálek 390, Přiruční slovník VI. 1063*

ŘEMESLO Von byl pokrejvačem, to už bylo reno, že nepatřil do toho chudýho pytle = do chudého rodu; reno = renomé — *Zaorálek 294*
A vona dostala naše pajmáma hodně peněz, no, mistrovic, truhlářovic, tam se líhly peníze = stále jich přibývalo

SÍLA byli jak lamželeza

SKROMNOST Sedávej, panenko, v koutě, budeš-li poctivá, najdou tě. *(Přísloví) — Sinapius, Jungmann I. 249, II. 39, 559, III. 25, Čelak. II. 416, Kott I. 769, II. 32, IV. 85, Mikoláš 18, Příruč. slovník III. 100, IV. 57*

SLABÝ, MALÝ, DROBNÝ hajná, to byla taková sušenka vysušená, hubenounká, usoužená — *Zaorálek 533:* sušinka

von byl takovej topinka = slabý, tichý, pokorný — *Zaorálek 541*

SLOVNÍ HŘÍCKY Ten kněz, dyž chtěl, aby (hasiči) podruhý zas přišli, tak si doved takovýho Sichrovskýho zasichrovat, že mu třeba dal vo litr víc

(Drátenik) drátoval, drátoval. Bylo to dopoledne, a taky už byl nadrátovanej = podnapilý

(Dcera si po návratu z budečské pouti stěžuje, že celý den nejedla.) Stará povídala: »Dyt sem ti přeci dala buchty a řekla sem ti, abys jedla až za Bučí!« — Dcera: »Právě proto. Čekala sem porád, až buchta zabučí, a vona nezabučela, tak sem se ji bála vzít.«

SLUŽBA Ci chleba jiš, toho píseň zpívej. *(Přísloví) — Hlaška 21:* Ci pivo piješ, toho píseň zpívej, *Rešel* 263a: Podlé tohoto obecného přísloví: Ci polívku jim, toho píseň zpívati umím, *Červenka 140, Komenský 101, Jungmann I. 800, Čelak. I. 380, Stárek 17*

Slouzit u sedláka nebyl žádnej med = nebylo snadné — *Zaorálek 187*

Dyz některá (děvečka při odchodu ze služby) nesla velkej ranec, řekli: »A jé, ta zene velky prase!« Ale kdo se často střídal, tak říkávali: »Prase si tam ani nezvyklo.«

SPÁNEK spaly sme jako břeňata, utahaný z pole = tvrdě — *Zaorálek 429* spal pak jako dub — *Zaorálek 440*

»Já se divim, kde ten pacholek nabere tolik spaní! Ten jednou prospí soudnej den a pude k soudu s vopicema.« — *Zaorálek 41*

SPĚCH létaly sme jako hadr na holi — *Zaorálek 444*

my žáby byly jako vítr — *Zaorálek 549:* je do práce jako vítr = velmi horlivě pracuje

SPORY, HÁDKY Dyž se tatínek vrátil vopilej z hospody, tak bída se hádala s bídou.

furt sem byla s pantátou na kordy = znepřátelena — *Zaorálek 144*

Vyčítal mamince, že von měl domek, a maminka že měla málo. A už byl voheň na střeše = hádka — *Zaorálek 228*

STRACH, LEKNUTÍ kočky se nás bály jako vohně = velmi — *Zaorálek 495*

já se třásla jako vosika — *Zaorálek 498*

SVŮJ K SVÉMU Rovnej rovnýho si hledá a vrána k vráně sedá. *(Přísloví) — Jungmann IV. 45, Šumavský II. 963, Stehlík 188, Příruční slovník I. 873, V. 105, VI. 1151*

Vrána vráně oči nevyklube. *(Přísloví) — Liblinský 67, Čelak. II. 198, Hrubý 37, Stárek 16, 41, Flajšhans 816, Stehlík 158, Šťastný 29, Příruč. slov. VI. 1151, VII. 173, Jindřich 250, Jos. Holeček: Naši, 8. kniha, str. 255*

ŠTĚSTÍ Štěstí de rovně, a dyž potká vola, vrazí i do vola. — *Srovn.:* Štěstí je slepé. *Jungm. IV. 45, 145, Kott III. 958, VII. 871, Stehlík 144*

Všecko chce k svýmu a ženská k mužskýmu. *(Přísloví)*

ŠTĚDROST Dyž se člověk s chudým rozdělí, tak se mu zas urodí. *(Přísloví) — Srov. Flajšhans I. 1475:* Kdož dává chudému, nebude nuzeti (bible benátská), *Čelak. II. 332, Hodura 74:* Co před sebe hodíme, za sebou to najdeme, *Dobrovský 1804, Liblinský 74, Kott II. 16, 483, Podstránský 29*

vona mu dala zlatku, praštila se přes kapsu = nečekaně štědře ho odměnila — *Zaorálek 125*

jak kerá pajmáma se mrskla přes kapsu — *Zaorálek 125*

ŠTĚNICE Na štěnici neplatí jako na veš: »Vař mě, pař mě, jen mě nepal!« Na štěnici zasejc bylo: »Jen mě nepař!«

TIŠE Márinka seděla jako pěna — *Zaorálek 504*

TLOUŠŤKA Von prej je tlustej, ten pes, jako válec — *Zaorálek 546*

TMA Noc byla tmavá jako v pytli, jak se říkalo, tma jako v ranci, že nebylo na krok vidět — *Zaorálek 518, 519*

ÚTĚCHA Nikdy nebylo zle, aby nebylo ještě hůře. *(Přísloví) — Jindřich 246*

VDAVKY Dyž do dvaceti si houká, tak po dvaceti už jenom kouká. *(Přísloví)*

Jen si vybírej, až přebereš. *(Přísloví) — Dobrovský 36, 58. Jeník z Bratřic, Liblinský 49, Čelak. I. 384, Podstránský 7, Stárek 97, Kott IV. 895, V. 812, 1134 (Dodatky)*

VELIKÝ to byly chleby jako kola vod vozu

tři kotata jako krávy veliký — *Zaorálek 471*

psi byli jako telata — *Zaorálek 540*

Hladkej byl takovej velikej, že moh bílit sednici bez bidýlka

VOUSY dyť si zarostlej jako Ezoun = silně zarostlý — *Zaorálek 442*

ZÁLETNOST Ten je jak nebožtík Tuhej, de vod jedny k druhej — *Liblinský 162, Obrátil III. 455, 700*

střídal holky jako kudly = často — *Zaorálek 474*

ZAPADLÝ KRAJ »Ten je vodněkad z Bodlákova nebo ze Zastrkova«

Von byl vod Tábora, tam sme říkaly v Horákově »Tady na Holi pro tebe nic nejni, ty deš do jinýho života. Tady na Holi chcíp pes.«

ZÁPACH smrdí jako schoř — *Zaorálek 540*

ZIMA, CHLADNO Dycky tam (v šenkovně) bylo zatopíno jako za voltářem. Pantáta říkal: »Naše pajmáma topí za dušičky.« — *Zaorálek 496*

ZTŘESTĚNOST, POTRHLOST Nanynka byla taková pofrncaná, potřeštěná. Měla jako vo kolečko víc nebo mín. — *Zaorálek 137*

ZVOLÁNÍ Tu máš čerte kropáč! — Krinda pinda! — Pro Kristovy dočistovy! — Pro umučenou hodinu! — Jéžiš!

ZVYK S čím je hrnek nasáklej, tak to z něj nevyvaříš. *(Přísloví) — Červenka č. 124, Rešel 204a, Komenský 85, Dobrovský 5, 12, 28, Jungmann I. 244, 762, II. 218, 644, 736, 738, III. 916, IV. 343, 344, V. 138, 424, 429, 511, 658, Liblinský 65, Čelak. I. 407, Podstránský 22, Kott I. 494, II. 95, 186, 188, III. 706, 707, V. 562, Flajšhans 348, 352, Příruč. slov. III. 41, 283, VI. 77, VII. 1093, Trávníček 1674, Jindřich 253, K. Nový: Železný kruh 71.*

Jiný lidi, jiný mravy. Nebo: Jiný lidi, jiný zvyky. *(Přísloví) — Čelak. II. 224, Kott V. 742, VII. 33, Český lid V. (1896 — Bartoš), Stárek 115, Mikoláš 9, 10, Stehlík 52, 169.*

ŽENA Když se ženská nehodí k díži, nehodí se ani k loži. *(Přísloví)*

PRANOSTIKY

1. Husa vo Barboře ten rok chodila po ledě a vo vánocích po blátě. *(4. prosince) — Kott II. 1212, Jindřich 262, Brdský kraj I. 48:* Snese-li led na sv. Barboru hus, snese o vánocích vůz. Říká se však také: Na sv. Barboru po ledě, na vánoce po blátě. — Srovn. též *Čelak. II. 463:* Na sv. Barborku po vodě, na vánoce po ledě. *(Slez.)*

2. Říkávali vo vánocích, dyž svítil měsíček naplno a byl takovej zamrzlejší, že bude ourodnej rok. — Srovn. *Kott I. 642:* Jitřní jasné, tmavé stodoly. — *Bartoš 84:* Jasné vánoce, mnoho vína i ovoce. — *Mikoláš, Pranost. 18:* Jasné vánoce, hojnost ovoce.

3. A ešte říkali: »Šest let tučnejch a sedmej rok hubenej.« A ženský počitaly, kerej rok je tučnej a kerej hubenej.

4. Na Tři krále sme říkali: »Kašpar, Melichar, Baltazar všecky díry zamazal.« *(6. ledna) — Srovn.:* Na Tři krále zima stále. *Kott V. 484, Bartoš 76, Mikoláš, Pranost. 10, Jindřich 255.*

5. Vo Hromnice půl krajíce, půl píce. *(2. února) — Liblinský, 138, Čelakovský I. 442, Erben 47, Schaffler 10, Stárek 108, Hyšman (rkp.), Adámek 273, Smíchovsko a Zbraslavsko, Fryšová 76, Moravské Slovensko 308, Stehlík 36, Pejml 13, Jindřich 255.*

6. Nejvíc mu (pantátovi Houdkovic v Kovárech, znalci pranostik) záleželo na březnovejch dnech. Von dycky: »Za sto dních bude tak a tak. Po mlze za sto dních bude bouřka.« — *Erben 48, Kott I. 96, V. 1065, Bartoš 78, Adámek 281, Vyhlídal 63, Mor. Slovensko 308, Čes. lid XXVI. 156, Jindřich 256, Včel. kal. na r. 1942, 1943.*

7. A taky (pantáta Houdkovic) říkal: »V dubnu dyž vítr se vozejvá, tak bude dobrý vobilí.« — *Srovn.:* V dubnu-li valný vítr se ozývá, seno i žito pěkné bývá. *Hrubý 8, Schaffler 19, Kott VI. 164, Kalendář vojenských vysloužilců na r. 1890, Pejml 21, Kalendář Národní politiky na r. 1941.*

8. Ale dyž vo jeden den, teď zrovna už nevím kerej, foukal vítr, tak (pantáta Houdkovic) nařikal: »Jéžiš marjá, to bude hluchejch klasů!«

9. V březnu Panna Maria rozsívá trávu. *(25. března, Zvěstování Panny Marie)* — *Srovn. Bartoš 78:* Matka Boží trávu množí.

A po Panence Marii dyby trávu zatloukal palicí, tak ji tam nedostaneš. — *Srovn.:* Na Panny Marie zvěstování kdyby travičku palicí do země tloukl, už ji tam nedostane. *Hrubý 8, Schaffler 14, Kalendář Národní politiky na r. 1941, Pejml 19, Jindřich 256.*

A dyž na Zvěstování Panny Marie pršelo, pantáta říkal: »To bude trávy v polích, to bude trávy v polích! Panenka Maria zalejvá, to bude pohnojíno, to bude pohnojíno!« Vona toho měla Panenka Maria na starosti moc. — *Srovn. Schaffler 14:* Na den Zvěstování Panny Marie dešť — urodí se rež (žito). *Kalendář Nár. politiky na r. 1941:* Prší-li na den Panny Marie navštívení, po čtyřicet dní bez deště není.

10. Na Velkej pátek se musel sejt mák, aby byly veliký makovice.

11. Brambory se směly sázet jen na svatýho Marka, aby byla plná jamka. *(25. dubna)* — *Časopis vlasten. muz. spolku Olomouc., XX. 6, Brdský kraj I. 47, Hyšman (rkp. 1895), Jindřich 257.*

12. V máji sme se brát nechtěli, protože bylo prořekadlo: »V máji na máry.« Kdo se v máji vdává, tak že jako dlouho spolu nebudou, že jeden z nich pude na máry. — *Schaffler 21, Mikoláš 15, Stárek 109*

13. Říkalo se, že svatej Petr s Pavlem sejou houby. *(29. června)* — *Kott II. 513, Bartoš 81, Kalendář Československá rodina na r. 1933, Jindřich 258.*

14. A dyž prvně zakukala kukačka, pantáta si liboval: »Lepší jedna kukuranda nežli tri sta krivanů.« Říkal to tak po slovensku, protože přilítly z teplejch krajů přes Slovensko, ne? — *Srovn. zápisy z archivu UEF v Praze:* Lepší jedna kukačka než tři sta skřivanů. *(M. Weissová, Libkovice v Krušných horách, 1953.)* — Lepší jedna kukulenka nežli tři sta skřivanů. *(Kar. Hazuka, Praha 1953.)* — Lepší jedna kukavice nežli tři sta skřivánků. *(Bedřich Neumann, Semily 1945.)*

A sedlák si nesmí sliknout na poli kabát, dokavajď kukačka se nesková ve vovsu.

15. »Tak co, pantáto, kdy začnete?« — »Snad zejtra, snad zejtra. Dyť už je za dveřma svatá Marketa a ta hodí srp do žita. A taky vodí žence do žita!« *(13. července)* — *Čelak. I. 451, Erben 85, Hrubý 11, Schaffler 25, Stárek 109, Kott I. 979, Bartoš 81, Adámek 278, Vyhlídal 52. Mor. Slovensko 309, Stehlík 69, Příruční slovník II. 719, VIII. 1055, Pejml 35, Včelařský kalendář na r. 1943, Plicka II. 271, Jindřich 259.*

ZUSAMMENFASSUNG

Seit dem Jahre 1953 hat der Verfasser dieser Studie bei der heute 71jährigen Volkserzählerin Karolina Štiková in Vinařice bei Kladno Erinnerungen aus ihrem Leben und von ihr selbst verfaßte, untraditionelle Märchen auf gezeichnet. Aus ihren Erinnerungen, einem bedeutenden ethnographischen und folkloristischen Dokument, hat er eine thematische Sammlung volkstümlicher Sprichwörter, Redensarten und Prognostiken, mit denen die Erzählerin ihre Rede immer reich belebt hat, zusammengestellt. In seiner Studie macht der Verfasser den Leser mit dem schweren Leben dieser mutigen und fortschrittlichen Arbeiterin bekannt und weist vor allem auf den Stil ihrer Geschichten hin. Ihre Erzählung ist voll von Phantasie und Herzensgüte, aber auch von Ironie. An einigen Beispielen zeigt der Verfasser die stilistischen Fähigkeiten der Karolina Štiková, ihre Kunst entsprechende, unabgenützte volkstümliche Sprichwörter oder Redensarten an gegebener Stelle einzuführen. Er macht auch auf ihre untraditionellen Sprichwörter aufmerksam und auf solche, die als Weisheitssätze bezeichnet werden können und die eher auf dem Übergang zu den Sprichwörtern liegen. Auf die Studie folgt eine Sammlung von Sprichwörtern, Redensarten und Prognostiken. Sie beinhaltet 97 Stichwörter, davon 15 Prognostiken. Bei jeder Nummer ist das vergleichende Material aus der tschechischen Sprichwortliteratur angeführt.

VLIV HOLIČSKÉ MANUFAKTURY NA LIDOVÉ DŽBÁNKAŘSTVÍ

RŮŽENA HRBKOVÁ

Krajský vlastivědný ústav, Olomouc

Význam bývalé c. k. továrny na majolikové nádobí v Holiči nebyl stále ještě doceněn z hlediska jejího postavení k lidovému džbánkařství na Moravě a na Slovensku. Sotva se najde lidová dílna, která by nebyla rozhodujícím způsobem ovlivněna holičskou výrobou. Většina pozdějších lidových džbánkařů strávila alespoň část své učednické doby v Holiči, kde se seznámila s novými vzory a získala přehled o technických postupech. Nikde k tomu neměli lepší příležitost než v Holiči. Významné postavení této továrny, jež byla první svého druhu v bývalé monarchii, a její vztah k ostatním středoevropským fajánsovým továrnám způsobil, že všechny nové stylové směry a módní proudy se zde ihned uplatňovaly. Záliba kupujícího publika pro určité druhy francouzského dekoru, jako např. vzory štrasburské továrny a továrny v Moustier a Rouenu, přinesla s sebou určitou závaznost těchto vzorů. Nikdy však nebyly otrocky napodobovány. Ze způsobu, jakým Holič tyto předlohy pozměňovala, vykrystaloval opět vlastní, původní styl a je fakt, že holičské výrobky nemohou být zaměněny s výrobky ostatních továren; mají příliš mnoho charakteristických zvláštností. K významným znakům, odlišujícím tyto

výrobky od všech ostatních, patří čistě bílá glazura, vzorně stejnoměrně nanesená, soustava barev a květinový dekor.

Nejznámější z výrobků holičské továrny jsou vzácné luxusní soubory, které byly zhotovovány pro slavnostní hostiny šlechty; méně známé jsou džbány, jejichž výrobou se holičská továrna přizpůsobila požadavkům venkovských zákazníků. Tyto džbány na pivo a víno, zdobené květinami nebo cechovními znaky, mají pro svůj jednoduchý a prostý dekor (obr. 1) charakter lidových výrobků. Najdeme-li pak na dolní straně džbánu holičskou značku, jsme překvapeni tímto výrobkem pro Holič tak nezvyklým. Skutečně se také dr. E. W. Braun,[1] bývalý ředitel Slezského muzea v Opavě, domníval, že tyto rurální džbány, které dnes, i když nejsou značkovány, přisuzujeme Holiči na základě hodnocení stylu, pocházejí z některé venkovské džbánkařské dílny. Za to, že dnes dovedeme s jistotou identifikovat holičské fajánse i neznačkované, vděčíme některým typickým zvláštnostem této manufaktury.

Především je to, jak už bylo poznamenáno, obdivuhodná glazura, zcela odlišná od polevů jiných současných fajánsových výrobků. Je stejnoměrně nanesena, pokrývá vzorně střep a má teplý, jemný, sametový lesk. Dále jsou to charakteristické barvy, z nichž vyniká zářivá červeň a jemná fialově růžová barva. Také způsob sestavování květin a zobrazování postav několika charakteristickými tahy je typický.

Skutečnost, že zde vznikaly džbány, které prozrazují vysokou citlivost pro vkus a potřebu venkovského zákazníka, jsou novým důkazem pro to, že v továrně působili džbánkaři také při navrhování výrobků. Později pracovali ve vlastních dílnách v duchu holičské továrny, jejíž vliv na tyto dílny je prokazatelně výjimečný. Přizpůsobovali se Holiči tvary, barvami a volbou sujetu, i když nikdy přímo nekopírovali; to vyplývá už ze samého podstatného rozdílu mezi manufakturou a rukodílnou. V manufakturní výrobě by bylo velkým záporem to, co má na výrobcích džbánkařů svůj půvab — drobné nedostatky, jistá naivita malířské výzdoby, ba dokonce prohřešky vůči symetrii. To vše pramení z nedostatku technických předpokladů, s nimiž museli džbánkaři bojovat. Džbánkař si dělá všechno sám: od návrhu přes formování nádoby na hrnčířském kruhu, malování, polévání, poslední úpravu — vše je jeho dílo. Jeho ctižádost je, odlišit výzdobou každý jednotlivý kus, a právě tato jedinečnost činí tyto předměty hodnotnými a uspokojuje naše estetické cítění. V továrně se naopak předloha zcela přizpůsobuje vkusu doby a módním požadavkům, malbu navrhuje vrchní malíř. Mnoho fajánsových předmětů se vyrábí sériově a každý dělník má svou stálou, vždy stejnou práci. Přesto však byla učednická doba pozdějších džbánkařů v továrně velmi důležitá; později uplatňovali zkušenosti, získané v Holiči, ve svých dílnách. U některých se odráží duch holičské výroby do té míry, že dodnes jsou v mnoha muzeích katalogizovány málo známé olomoucké fajánsové výrobky jako holičské, zvláště ty, jejichž původcem je Fr. Wittek. Jeho výrobky mají stejně hodnotnou

Džbán z Olomouce z 2. poloviny 18. století, v = 25 cm. Ze soukromého majetku.

glazuru jako holičské. Olomoucké výrobky vůbec se vyznačují velmi pěknou glazurou, ale Wittkovy předměty jsou v tomto ohledu obzvláště pozoruhodné. Je možné, že Wittek dostával holičské výrobky nemalované a že je, poněvadž byl především malíř, zvláště vynikající v oboru malby květin, pouze dekoroval. Schirek[2] ho několikrát nazývá jen »Holitscher Geschirrhändler«; usuzuje tak patrně z toho, že ze spisů továrny vychází najevo, že Wittek v r. 1786 dlužil holičské továrně 201 zlatý za odebrané nádobí. V olomouckých listinných dokladech však nikde nevystupuje Wittek jako obchodník, titul měšťana a majitele domu získal jen na základě džbánkařské profese.[3] Proto můžeme usuzovat, že dluh, který měl v holičské továrně, na základě jehož prohlásil Schirek Wittka za obchodníka s nádobím, byl způsoben právě nakupováním nezdobeného nádobí. Z jiné listiny v olomouckém archivu víme, že byl mistrem cechu olomouckých džbánka-

[1] E. W. Braun: Die k. k. Majolikafabrik in Holitsch. Kunst und Kunsthandwerk, 9 (1906), čís. 5, str. 332—334.

[2] K. Schirek: Die k. k. Majolika-Geschirrfabrik in Holitsch. Brünn 1905.

[3] Městský archiv, Olomouc. Rkp. Matricula civium 148.

řů.[4] Velmi pěkný džbán Wittkův s typickou vysoce lesklou holičskou glazurou je zdoben květinovým dekorem zcela v duchu Holiče a týmiž sytě jasnými barvami (obr. 2). Na zadní straně džbánu je W (Wittek), takže o původu nemůže být pochyb.

Větší námahu při identifikaci dají jednotlivé džbány, které není možno přímo lokalizovat do Holiče a které přes všechnu podobnost s Olomoucí a Šternberkem přece obrážejí cizí prvky. Takový džbán (obr. 3) má čistě bílou glazuru holičských džbánů a jemný způsob malby odpovídá rovněž způsobu, kterým se kolem roku 1790 zdobily holičské výrobky. Na druhé straně se džbán podobá svými rocaillemi Olomouci a Šternberku Montáž do cínu byla provedena bezpochyby jedním z olomouckých cínařů, neboť úplně odpovídá a je typická pro olomoucké a šternberské džbány. Tato okolnost, stejně jako jemná, delikátní malba vedly majitele k domněnce, že jde o šternberský výrobek. Víme však, že šternberská glazura nikdy není čistě bílá, ale našedlá a protažená nesčetnými drobnými vlasovými trhlinami. Dále má vyobrazený džbán kresbu, která se opírá o současný porcelán. Šupinový vzor na horním okraji známe z míšeňských a starovídeňských výrobků. Na přední straně džbánu jsou v neobyčejně přesné malbě zobrazeny erbovní iniciála, rocaille, ptáci a drobné rozhozené květy, jak je maluje také vídeňská porcelánová manufaktura. To vše svědčí proti domněnce, že džbán pochází z lidové dílny. Džbánkaři vůbec a olomoučtí a šternberští zvláště se v dekoru neopírají o současný porcelán, kompozice jejich malby je vždy velkorysá a vyhýbá se miniaturním podrobnostem, jaké jsou na tomto džbánu. Byli ve vlastních kompozicích neobyčejně vynalézaví a plní fantazie a vždycky znovu překvapují novými druhy dekoru. Také u tohoto džbánu nám poskytne vysvětlení matrika, jako ostatně často v keramickém výzkumu.

V oddací matrice města Bystřice pod Hostýnem[5] nalézáme pod datem 17. září 1793 tento zápis: »Joseph des Ferdinand Zlámal von Holitsch Maler, ehelicher Sohn 18 Jahre mit Marianna hinterbliebener Tochter von Karl Weinhar 18 Jahre.« Svědkem byl Ferdinand Hipman, mistr zdejší hraběcí továrny. Tato továrna na kameninu v Bystřici pod Hostýnem náležela hraběti Montelabatte. Nyní se nám objasní, proč džbán signovaný JZ se malbou podobá holičským výrobkům, a jinými podrobnostmi, hlavně montáží do cínu, olomouckým a šternberským fajánsím. Poněvadž Olomouc nebyla příliš vzdálena, odebíraly Hranice i Bystřice pod Hostýnem odtud cínové montování i různý jiný materiál. Víme také, že Zlámal se vyučil v Holiči a že se tam stal tovaryšem. Pro nedostatek práce byl z továrny roku 1792 propuštěn a roku 1793 se s ním setkáváme již v Bystřici pod Hostýnem, kde pracoval jako malíř v továrně na kameninu. Tento džbán snad zhotovil na vlastní účet ještě před svým nástupem do bystřické továrny. Z této doby známe několik Zlámalových džbánů obdobného druhu. Šťastné náhodě, že Zlámal opatřil vyobrazený džbán svými iniciálami, vděčíme za to, že můžeme i ostatní s jistotou přisoudit jemu. Další džbány již obrážejí duch lidového umění, zatímco jeho první džbán ještě silně připomíná holičskou manufakturu. Skutečnost, že se opíral o vzor porcelánový, od čehož později upustil, je možno snadno vysvětlit tím, že Zlámal byl tehdy ještě mladý a ne dosti samostatný.

Talíř, který je v úzké spojitosti s Holičí a přece je dílem lidového džbánkaře a obráží slovenské znaky (obr. 4), je na dolní straně označen IF. Tvar, glazura a také vnější okraj zcela připomínají Holič, zvláště okraj prozrazuje, že se mistr vyučil v Holiči, kde se tento okraj běžně zhotovoval. Ve své vlastní dílně pak podržel holičský okrajový ornament, k němuž přidal půvabný střed podle vlastní kompozice. Tento střed kontrastuje svou asymetrií a celkovým provedením, které odpovídá duchu lidového džbánkařství, půvabně s umělecky malovaným okrajem. Že malíř byl pravděpodobně slovenský džbánkař, prozrazují barvy: modrá, žlutá a zelená, zcela bez červeně.

Z těchto několika příkladů je zřejmo, jak neobyčejný význam měla holičská manufaktura pro vývoj a růst lidového džbánkařství, jehož kořeny sice tkví v tradici habánské, avšak byly holičskou manufakturou ovlivněny rozhodujícím způsobem.

*

[4] Městský archiv, Olomouc. Jedn. dep. II/6.

[5] Státný archiv Uherské Hradiště: Odd. matr. města Bystřice p. Hostýnem. Tom. X.

Průzkum olomoucké a šternberské keramiky prováděla autorka za podpory Československé akademie věd, brněnská základna, kabinet pro etnografii a folkloristiku.

ÚSTAV PRO ETNOGRAFII A FOLKLORISTIKU ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD spolu se Společností československých národopisců budují pro systematický národopisný výzkum síť venkovských dopisovatelů, kteří by podle dotazníků a směrnic pomáhali ve výzkumu a sběru národopisného materiálu. Jde zatím o tyto obory: lidový oděv a interiér, společenské vztahy na vesnici, písemné dokumenty folklórního materiálu (zejména zpěvníky, tisky a rodinné kroniky); výzkum a sběr v dalších oborech se bude v příštích letech rozšiřovat. Výzkum a sběr podle dotazníků je honorován a pro dopisovatele budou pořádány i semináře.

Zájemci, kteří se přihlásí na adresu

Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV — mapovací akce — Praha 2, Lazarská 8,

obdrží podrobnější písemné informace o náplni práce, ke které by se zavázali.

LEDOVÁNÍ V PRAZE

FRANTIŠEK HOLEC
Archiv hlav. města Prahy

Sebrat v pramenech porůznu roztroušené drobné zprávy o sekání ledu v Praze by byla práce velmi obtížná a snad i neúměrná konečnému výsledku. V tomto svém stručném příspěvku k historii pražského ledování se proto omezím na období od 2. pol. 17. stol. do století 19., neboť z této doby máme po ruce již poměrně více zpráv, které nám v mnohém dokreslí obraz, jejž podali autoři v 2. čísle letošního ročníku Českého lidu[1]. Připomínám však, že ani tento článek si nečiní nárok na úplnost.

Když r. 1562 vrátil Ferdinand I. Starému Městu některá privilegia, jež jim v r. 1547 po nezdařeném povstání českých měst odňal, bylo mezi nimi i právo na řeku Vltavu a na její břehy. Starému Městu náležela tehdy větší část Vltavy uvnitř pražských měst, až na pravou část řeky od ústí Botiče k Písané lázni (tj. asi k mostu Legií), která byla ve vlastnictví Nového Města[2]. Staroměstským patřily z jejich řeky všechny požitky, jejichž správou pověřila obec úřad mostu pražského. Obec pronajímala rybolov na řece rybářům, břehy sanytníkům a když řeka zamrzla, vykazovali úředníci mostečtí místa čili »placy« k sekání ledu všem zájemcům, kteří se o ně přihlásili. Každého roku, »když času zimního... buď staroměstský nebo malostranský nákladník, měštěnín nebo nájemníci a oukolníci ledy sekati chtěli, pokaždý při tehdejším primasu a inspektořích... ouřadu mostu pražského... o povolení a vykázání placův na řece staroměstské žádati museli, kdežto jednomu každému, kde by sekati měl, od ouředníků mostských bez ouplatku místo se vykázalo«[3]. Poněvadž páni radní a bohatší měšťané často upírali chudším spoluobčanům jejich vykázané místo, stanovila r. 1673 staroměstská rada, v jakém pořadu mají být místa k ledování vykazována. Nejdříve došlo k vykazování »placů« vyšším stavům, kteří k tomuto jednání vysílali najaté ledaře, po nich přišli na řadu nákladníci a měšťané, mající vinný šenk, dále šenkýři a »oukolníci«. Posledně jmenovaní úkolníci byli většinou staroměstští rybáři, kteří s ledem obchodovali, dodávajíce jej snad do menších šenků, jejichž majitelům se nevyplatilo sekat led ve vlastní režii. Naposledy býval vykazován led pražským židům[4]. Současně bylo ustanoveno, že s vykazováním ledu se má začít »pod Jelenovic lázní z místa toho, jak daleko lov v řece rybáři staroměstští každoročně vykonávají, až zase k Písané lázni«. Poněvadž městu náležely také říční břehy, bývala současně stanovena i místa na březích, kam si směli jednotliví žadatelé skládat led, dokud jej nemohli odvézt.

Starému Městu pražskému náležela v 17. stol. i řeka v Braníce, u Smíchova, u Malé Strany a koupí libeňského panství (r. 1662) získalo také řeku v Libni a Holešovicích. Poněvadž Menší Město nemělo na řeku žádná práva, museli malostranští nákladníci žádat staroměstský mostecký úřad o přidělení ledové plochy, aby se mohli sami zásobit ledem; jinak byli odkázáni na nákup ledu od úkolníků. Malostranským býval vykazován led okolo Malého ostrova (Střelecký ostrov) a u mlýnů Sovovských[5]. Také někteří novoměstští občané, bydlící u Poříčské brány a potřebující led ke svým živnostem, žádali staroměstské úřady o přidělení »placu« na blízké staroměstské řece[6], aby nemuseli dovážet led ze vzdáleného Podskalí. Z Nového Města nemáme ze 17. stol. o vykazování ledu žádné zprávy. Z pozdějších zpráv však vyplývá, že také Nové Město poskytovalo led nákladníkům ze své řeky bezplatně.

V první polovině 18. stol. došlo na Starém i na Novém Městě ke změnám v přidělování ledu. Jestliže úřad mostu pražského v dřívějších dobách pronajímal staroměstským rybářům řeku jenom k rybolovu, od 18. stol. najímali rybáři za určitý roční poplatek celou staroměstskou řeku s lovem, pískem i ledem, s nímž potom dále obchodovali[7]. Výtěžek z obchodu s ledem měl poskytnout staroměstským rybářům lepší možnost k obživě v zimním období, kdy nemohli provozovat svou vlastní rybářskou »živnost«. Jedině nákladníci piv nebyli odkázáni na nákup ledu od rybářů. Těm vykazovali i nadále mostečtí úředníci místa k sekání ledu, a to zdarma, bez jakýchkoliv poplatků. Je pochopitelné, že se nákladníci časem sami pouštěli do obchodování s ledem a prodávali nebo bezplatně dodávali led do hospod, aby si získali nové odběratele pro své pivo.

Podobně tomu bylo i na Novém Městě. Ve dvacátých letech 18. stol. přiřkla novoměstská rada »živnost sekání ledu« a »lední obchod« příslušníkům plaveckého cechu, a to sousedům a těm plaveckým tovaryšům, kteří byli měšťany novoměstskými[8]. Ta-

[1] V. Scheufler—V. Šolc: Ledování v Praze na Vltavě, Český lid, roč. 46, 1959, str. 94—95.
[2] Srov. J. Čelakovský: Právo obce Pražské k řece Vltavě, Praha 1882, str. 5 a d.
[3] AMP, sb. listin I — 167/3.
[4] Tamtéž.
[5] Tamtéž, sb. listin I — 167/3A.
[6] Tamtéž, sb. listin I — 167/3C.
[7] Tamtéž, rkp. 65, fol. 48′ a d.
[8] O tomto rozhodnutí novoměstské rady z r. 1723 jsme zpraveni až z pozdějšího zákroku proti neoprávněným obchodníkům v r. 1739. (AMP, rkp. 253, fol. 30 a rkp. 1435, fol. 58′ a d.) Původní radní nález jsem nenašel. — O organisaci plaveckého cechu srov. J. Emler: Pořádek plavců a právo poříčné v Podskalí, Památky archeologické VII., 1868, str. 1—16 a Vl. Scheufler: Voroplavba na Vltavě v období předbělohorském, Čs. ethnografie V., 1957, str. 22 a d.

ké novoměstským nákladníkům piv byla »dle starobylého obyčeje« určována bezplatně místa k svobodnému sekání ledu, avšak tohoto ledu směli použít jen k vlastní potřebě a pro své hospody, nikoli k dalšímu prodeji. K ledování si mohli nákladníci kohokoliv najmout a směli také postoupit svůj »plac« jeden druhému, snad v tom případě, když někomu bylo vykázáno více ledu, než potřeboval. Do této zimní plavecké živnosti pochopitelně zasahovali různí lidé »záškodní«, kteří skupovali od nákladníků nepotřebný led nebo jej vysekávali i v sousedství míst nákladnických a potom s ním obchodovali »na zkrácení sousedstva podskalského«. Setkal-li se s úspěchem zákrok novoměstského rychtáře, jehož rada pověřila »přetržením prováděného záškodnictví«, o tom se nám zpráva nezachovala.

Když v r. 1784 došlo ke spojení pražských měst, vlastnila nová obec celou řeku Vltavu od vtoku Botiče až po Libeň a kromě toho i část řeky při Braníku[9]. Poněvadž vládním nařízením měly být obecní reality a důchody buď prodávány emfyteuticky nebo pronajímány, rozdělila pražská obec Vltavu na několik částí podle náplavek, které se svolením gubernia jednotlivě pronajímala zároveň s některými požitky z řeky Vltavy[10]. Mezi těmito požitky bylo i sekání ledu, s nímž nájemníci náplavek obchodovali, prodávajíce jej do hospod, řezníkům a dalším zájemcům. Jedině pražským nákladníkům (pivovarníkům) byl i nadále bezplatně vykazován led, jejž potřebovali ke své živnosti.

V letech 1786—90 došlo k jednání o bezplatném sekání ledu, které nákladníkům magistrát začal odpírat. Nákladníci uváděli, že bezplatné vykazování a sekání ledu náleží k jejich živnostem. V prosinci r. 1789 nařídilo gubernium, že nákladníci, stejně jako ostatní nájemci ledu, musí od tohoto roku platit obci za vykazovaný led. Guberniální dekret povoloval výjimku těm nákladníkům, kteří mohou bezplatné sekání ledu prokázat zápisem v městských knihách jako zvláštní právo, náležející k jejich domům. Poněvad pivovarníci takové právo neprokázali, nařídilo gubernium počátkem r. 1790 pražskému magistrátu, vybírat od pivovarníků poplatek za vykazovaný led. V listopadu téhož roku podali pražští nákladníci odvolání k císaři a žádali, aby jim bylo ponecháno staré právo k bezplatnému ledování. Avšak jejich odvolání bylo s konečnou platností zamítnuto, jak oznamoval guberniální dekret z 13. prosince 1790. Po tomto rozhodnutí nařídil magistrát, že každý nákladník je povinen zaplatit za vykázaný led po 2 zl. Pivovarníci se však nespokojili s rozhodnutím administrativních úřadů a rozhodli se vymáhat svou výsadu v právní rozepři s obcí pražskou. Vyžádali si od magistrátu zjištění, zda v posledních sto dvaceti letech platili za led nějaké poplatky. Nahlédnutím do počtů bývalého úřadu mosteckého i počtů novoměstských ze 17. a 18. stol. bylo zjištěno, že nikde není uváděn žádný plat za led nákladníkům vykazovaný. Snad právě tato okolnost způsobila, že několikaletý spor nebyl vůbec rozhodnut a dvorský dekret z 20. července r. 1793 nařizoval, aby právní zástupce obce pražské upustil od dalšího vedení pře. Spor tedy skončil úspěchem pivovarníků, kterým zůstalo i v 19. stol. bezplatné ledování v místech, jež jim hospodářský úřad pražského magistrátu každoročně vykazoval[11].

Až do spojení pražských měst byli jedinými, a to bezvýznamnými obchodníky s ledem novoměstští plavci a zmínění staroměstští úkolníci. Když se právo sekání ledu dostalo nájemcům pražských náplavek, soustředil se i obchod s ledem v rukou těchto několika jednotlivců, kteří brzy začali zvyšovat cenu ledu podle současné poptávky. Toho využívali sedláci ze sousedních obcí a dováželi do Prahy led za mnohem nižší ceny, než byly v Praze. Již v r. 1790 žádali nájemci dolní náplavky městskou radu, aby zakázala Holešovickým a Libeňským dovoz ledu dc Prahy, zejména na Poříč. Poněvadž se stížnosti pachtýřů náplavek opakovaly, požádal r. 1794 pražský magistrát gubernium, aby vydalo zákaz dovozu ledu do Prahy. Gubernium však odmítlo podobný zákaz vydat a uvádělo, že ledu je v Praze nedostatek, že je drahý a že ho potřebují nejen nákladníci a šenkýři, ale i mnoho jiných obyvatel. Na opětovnou žádost nájemců zakročil pražský magistrát proti dovozu tím, že nařídil písaři v Poříčské bráně, aby branou nepouštěl nikoho, kdo bez povolení magistrátu přiváží led. Podobnou žádost vznesli v r. 1794 i nájemci malostranské náplavky a také tento případ rozřešil magistrát stejným nařízením písaři v bráně Strahovské[12].

O povolení dovozu ledu žádali však téhož roku pražští nákladníci, kteří byli hlavními odběrateli venkovanů, protože od nich dostali led mnohem laciněji, než je přišel dovoz a náklady na ledování bezplatně vykazovaného ledu. Zejména byli poško-

[9] Podrobnější údaje jsou ve zmíněné knize J. Čelakovského, str. 14 a d.

[10] Tamtéž, str. 56 a d. Na Starém Městě bylo pronajímáno 9 náplavek:
1. Šerlinská čili mostecká pod Uršulinkami
2. u tzv. prostředního přívozu čili u Lažanského paláce
3. u mosteckých mlýnů
4. poblíž staroměstského rejdiště
5. blíže kláštera Milosrdných
6. u malostranské zbrojnice
7. u malostranských jatek
8. u ostrova Kampy
9. na Františku.

K tomu přistupovaly 2 náplavky novoměstské, a to podskalská čili Šitkovská (od šitkovského jezu po most Palackého) a náplavka na Výtoni. K právům nájemce každé náplavky patřilo: užívání řeky k rybolovu, k sekání ledu, k vybírání písku a vybírání platů za naplavování dříví, ledu a jiného zboží, platy z lodí, jež v náplavce přistávají s nákladem a jej vykládají, platy za opatrování dříví, vorů, lodí a jiného zboží v náplavce a plat za dovolené řezání a skládání dříví v náplavce a na břehu.

[11] AMP, spisovna 1789—97, publicum 40/7 a spisovna 1865—74 B 32/2b. — V 80. letech 19. stol. již prakticky zaniklo vykazování ledu nákladníkům, kteří přenechávali své »placy« nájemníkům náplavek a ti jim za to dodávali led za nižší cenu než ostatním odběratelům (Tamtéž, spisovna 1881—90 B 19/1.)

[12] Tamtéž, spisovna 1789—97, publicum 40/7.

zeni vysokými cenami nákladníci z Poříčí a Koňského trhu (Václavské nám.), kteří měli vykázané »placy« až v Podskalí. Ve svém přípise nejen zdůrazňovali důležitost ledu pro mnoho živností, ale zároveň navrhovali, aby bylo ledování pronajímáno více lidem, neboť několik současných nájemců vládne cenou ledu zcela podle své vůle. Přípis pivovarníků nám však poskytuje i cenné údaje o cenách ledu z devadesátých let 18. stol. I když tyto cenové údaje musíme brát s určitou reservou, jeví se nám podle zprávy pivovarníků velký vzestup cen:

V r. 1791—92 stála párová fůra ledu z venkova 6 kr., párová fůra ledu pražská 9 kr., dvoupárová fůra ledu pražská (nejvíce) 18 kr.

V r. 1793—94 se zvýšila cena fůry ledu o 45 kr. (bez dovozu), takže stála 51 kr. — 1 zl.[13] Na základě žádosti nákladníků rozhodl magistrát, aby do nájemních podmínek bylo vloženo ustanovení, že v případě neúměrně zvyšovaných cen ledu bude povolen jeho dovoz do Prahy. Stížnosti na vysoké ceny ledu se ovšem opakovaly i v 19. stol., ale k stanovení pevných cen nedošlo.

Jak jsem se již zmínil byly náplavky i s právem sekání ledu původně pronajímány jednotlivě. Od dvacátých let minulého století došlo k změně: Staroměstské náplavky byly od té doby dávány ve společný nájem veřejnou dražbou a také v pronájmu novoměstských náplavek nastala jiná praxe. Poněvadž se další podrobnosti vymykají z rámce článku, nebudu se zde jimi zabývat[14]. Mezi nájemci náplavek najdeme převážně rybáře, obchodníky s rybami a dřevařské obchodníky. Tito pachtýři potřebovali k sekání ledu sezónní dělníky. Byli to povětšině lidé, jimž také v létě poskytovala řeka příležitost k výdělku: plavci, rybáři, pískaři a pražská chudina. V materiálu, jejž jsem měl k disposici, jsem bohužel nenasel zadné zprávy o výdělku pražských ledařů. Podařilo se mi však najít pramen, zachycující ledařskou terminologii z poloviny minulého století, která nám leccos prozradí o těžké práci lidí, zaměstnaných při ledování.

Když počátkem zimy začalo *popínat* (mrznout), bylo to znamením konce plavecké sezóny. Po několika dnech mrazu šel *tříšť*. Jakmile se přestalo *tříštit*, vytvořil se na řece *škraloup*, tj. slabý led bez tříště. Někdy se ovšem stalo, že tříšť neodešel a na mělkých místech přimrzl k zemi, čímž vznikly tzv. *nádirky*. Při silných mrazech řeka brzy zamrzla a najatá parta ledařů vyšla *dělat led;* tím se rozumělo jak sekání, tak odvoz ledu. K ledování používali ledaři několik druhů seker, jež měly své názvy: *Ledařka* se od obyčejné sekery lišila jen dlouhým topůrkem, aby se sekající nemuseli při práci příliš shýbat. *Dotínačka* byla velké sekera, jíž se používalo při velmi silném ledu. *Polodotínačka* byla o polovinu menší. Jiný druh velikých seker byly *sekery čápí*. Když ani ty nedostačovaly, dotínal se led železným *dlátem*, na něž se tlouklo železnou palicí. Rozsáhlá plocha hladkého ledu se nazývala *hladina*.

Nejdříve ledaři nasekali *lavice*, tj. velké kusy ledu, které se potom *rozštípaly* na malé *okeničky*. V okeničkách se vysekla díra zvaná *kaňka*, do níž se vložil *háček* (snad dřevěná tyč s háčkem na konci) a s jeho pomocí se led vytáhl z vody. Byl-li nasekaný led hodně silný, bylo to *špalkový led*. U břehu se nejdříve udělaly na ledě *můstky*, což byla velká plocha několikrát na sebe složeného ledu. Na těchto můstkách stály potom vozy, k nimž se led vytahoval. U vozu byli tři *házeči*, kteří nakládali čili *házeli led* na vůz. Dva házeči stáli proti sobě, vzali do ruky (jeden do pravé, druhý do levé) *pachole* (tj. dřevo »asi 3 střevíce dlouhý[15] a 1 a půl coule silný«, v němž byly porůznu natlučené železné hřeby asi coul vysoké a půl coule silné), na pachole položili led, který pak házeli na vůz. Třetí házeč jim *pichal* (pomáhal) vzadu. Osoba, pověřená nájemcem ledu dozorem nad ledováním, nakládáním a odvozem, se nazývala *kapsář*. Byl zástupcem pachtýře a přijímal od formanů známky za dodaný led. Nechal-li se led ležet delší dobu na břehu a svítilo-li na něj slunce, rozpraskal čili *jehličkovatěl*.

Při sekání ledu se často nahromadily drobné ledové úlomky, *zdrůbky*, které překážely ledařům v dalším sekání. Bylo proto třeba udělat *požírák*, tj. vysekat ve směru toku vody úzkou *dráhu* (mezeru), do níž se úlomky nahrnuly a voda je potopila. Názvem dráha se všeobecně označovalo každé vysekané místo na řece. Při slabých mrazech se vytvořil led jen při břehu, kdežto říční proud čili *tažná voda* nezamrzla. Nezamrzlému proudu říkali ledaři *živá dráha*. Přišlo-li teplejší počasí, vytvářela se v ledu *vyžrání*, čímž se označovaly díry na horní ploše ledu. Díra v celé síle ledu se nazývala *prožrání*. Jakmile při začínající oblevě dostával led *smrtelnou barvu*, byla to předzvěst blížícího se konce zimy, s nímž přestával i přechod po *silnici* od podskalského přívozu na smíchovskou stranu. S postupujícím oteplováním se na Vltavě objevovaly plovoucí kry, zvané *dřenice*. Po řece pak šly čili *vandrovaly* veliké kusy ledu, pro něž byl název *celiny*, drobnější led, ale také *báby*. Byly to plující hromady ledu, vznikající rozvalením nahromaděného množství ledových ker, jež na některých místech — za jezy, na mělčinách nebo na *varkách* (průplavy mezi pilíři mostu) — vytvořily zácpu. Nevím jak, ale staří Podskaláci prý poznali, z které řeky dřenice přicházejí a podle toho plovoucímu ledu říkali *berounka, sázava, písecká*[16], *lužnice*. Vltavskému ledu se říkalo *horský*. Nahromaděný led, jenž zůstal po dřenici na břehu, byly *zače*. Někdy ovšem přišla *splachovačka*, tj. větší voda, která odnesla (spláchla) se břehů vše, co na nich dřenice zanechala. Jindy vyplavaly po dřenici *okrajky* (kusy ledu k zemi přimrzlé) a ty se obyčejně *strá-*

[13] Tamtéž.

[14] Srov. J. Čelakovský, l. c., str. 56 a d., kde jsou uvedeny i některé prameny. Další prameny k tomuto tématu lze najít i v AMP, spisovna, Universal Register za léta 1845—70 a 1871—90.

[15] Podle A. Sedláčka (Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, Praha 1923, str. 21) měřil 1 český střevíc 0,295 m. Pachole tedy měřilo necelý 1 m.

[16] Písecká řeka byl starý název pro Otavu.

vily čili *shnily* (tj. neodešly, ale teplem se samy rozpustily). Když led odešel a dřenice přestala plout, říkalo se o řece, že je *vydřená*. Vltava, jež dávala v zimě i v létě mnoha lidem těžkou a často nebezpečnou práci, za niž dostávali mnohdy hubený výdělek, byla přesto těmito lidmi milována. Krásný poměr těchto lidí k řece se zrcadlí v názvu, který měli pro Vltavu, zbavenou z jara ledů. Říkali jí *matka otevřená*.

Po ukončení sezóny uklidili ledaři čápí sekery, dotínačky, polodotínačky, ledařky, dláta, železné palice, pacholata a další nářadí, jehož názvy již upadly v zapomenutí. A snad až po poslední výplatě šel mnohý ledař splatit svůj dluh do některé z podskalských hospůdek, kde již před začátkem ledování *zatal sekyru*. I tento výraz patří do ledařské terminologie, neboť stejně jako o všech ostatních, informoval mě v této souvislosti i o tomto termínu odborník nad jiné povolaný, sám František Dittrich mladší, dřevařský obchodník a paroplavební kapitán, z jehož zápisků těžkou rukou psaných jsem čerpal zprávy o ledařském názvosloví[17].

[17] AMP, sb. listin V — 2411. Jde o vlastnoruční poznámky k ledařské terminologii, které sepsal pro registrátora pražského magistrátu Josefa Ranka dřevařský obchodník a později paroplavební kapitán František Dittrich mladší (1828—93), syn stejnojmenného pražského purkmistra z let 1870—73 (srov. tamtéž, evidence pražských obyvatel, Pražané).

SÝPKY V ORLICKÝCH HORÁCH

LADISLAV ŠTĚPÁNEK
Národopisná společnost čsl., Praha

V převážné části českých zemí je sýpka jakožto samostatná budova tradiční a významnou součástí zemědělské usedlosti. Často je tu její význam i stavebně zdůrazněn, tvoří architektonickou protiváhu obytné budově a někde má též bohatší výzdobu než tato. Se sýpkami jakožto samostatnými budovami se setkáváme nejen v široké oblasti středních Čech, nýbrž i v některých územích okrajových. U zemědělských usedlostí v Orlických horách se vyskytují budovy sýpek jen ojediněle, a to ještě jen v podhůří. Kam až vystoupily, dávají zhruba hranice vedoucí od Ústí n. Orl. přes Sobotnici a Líčno na Rychnovsku, Bolehošťskou Lhotu, Čánka a Bohuslavice na Dobrušsku, k Velkému Poříčí na Náchodsku. Jejich konstrukce a rozměry se tu velmi různí, a to často i v jednotlivé obci. Též se zde setkáváme s velkými sýpkami u usedlostí poměrně malých, jako například u chalup čp. 13 v Dubenci, obec Čánky nebo v Bolehošťské Lhotě čp. 12, zatímco statky v nejbližším okolí sýpky nemají a neměly. Vzniká proto otázka, proč sýpky jako samostatné budovy zde byly postaveny u některých usedlostí a u jiných i větších nebyly, proč mají navzájem různé ložné plochy pro uložení zrní, a to bez ohledu na rozsah zemědělské usedlosti a konečně, kdy zde k jejich budování obecněji docházelo.

Zemědělec ukládal na sýpku úrodu, výsledek celoroční práce, tedy pro něho majetek velmi cenný. Uložené obilí zaručovalo mu živobytí do příští sklizně a též osivo na další rok. Proto je sýpka významným dokladem vývoje zemědělství v oblasti a sociálního i hospodářského růstu zemědělce. Z těchto důvodů při národopisném výzkumu, který jsem prováděl v Orlických horách pro Národopisnou společnost československou, věnoval jsem otázce sýpky zvláštní pozornost. K plnému poznání a rozšíření této otázky se musíme blíže seznámit s vývojem zemědělství a se specifickými hospodářskými a sociálními otázkami této oblasti.

V Orlických horách bylo zemědělství zaměřeno především na chov dobytka; horská oblast dosti chladná, s méně úrodnou půdou, avšak s vysokým průměrem dešťových srážek, svědčila pastevectví. K tomu přistupovala okolnost, že v době feudalismu zde téměř veškerou úrodnější půdu vlastnily panské dvory, takže selským usedlostem a chalupám zbývala jen zemědělská půda podřadnější bonity a jen nevelké výměry.

Zemědělské usedlosti byly mimoto zatíženy značnou robotní povinností. Tíha roboty spočívala především v tom, že právě v době špičkových zemědělských prací, jako o žních, odebírala zemědělcům pracovní síly i potahy pro panské dvory, a tak zemědělci nemohli své pozemky obdělat ani včas, ani pořádně. Z toho vyplývala horší úroda a s ní spojená nouze, zejména o peníze. Ta zde byla zvyšována ještě tím, že v oblasti Orlických hor nebylo větších měst, kam by mohl zemědělec výhodněji odprodat přebytky své úrody. Zemědělské obyvatelstvo z okolí o ně ovšem zájem nemělo. Nedostatek finančních prostředků zabraňoval zemědělci v rentabilních investicích k zvelebení hospodářství. Proto zemědělec byl nucen téměř veškeré nástroje zhotovovat si sám. To způsobovalo, že se na zdejších usedlostech hospodařilo jen velmi extenzivně.

Za tohoto stavu byla produkce obilovin jen nepatrná, určená především ke krytí spotřeby vlastní domácnosti a k příštímu osetí. K ukládání této úrody ovšem postačovala komora a po zřízení ko-

mínů, jež zbavily půdní prostor kouře, sloužila za sýpku část půdy. K tomu se hodila její přední část nad obytnou místností, která byla suchá, kdežto zadní část nad chlévem byla nevhodná, ježto uvolněnými spárami mezi povalovým stropem mohla sem snadno vystupovat vlhkost i plíseň z chlévů. Aby se dosáhla co největší suchost tohoto prostoru, u větších chalup kladli na hambálek nad obytnou místností fošnovou podlahu a tuto část od ostatní půdy oddělili prkenným bedněním a vstupními dvířky. Z podlaží půdy se sem vystupovalo dřevěným žebřem. Tak vzniká »na chalpě«, na půdě »špejchar«, v kladském pomezí na Náchodsku též »šprejchar« zvaný. Taková sýpka plně vyhovuje svému úkolu. Je umístěna pod doškovou krytinou — jen ve vlastní horské oblasti pod krytinou šindelovou — která jí zaručuje nejpříhodnější mikroklimatické podmínky k uchování jakosti uloženého zrna. Je větrána malým výřezem umístěným v prkenném štítě domu. Toto větrací okénko, otevřené, má plochu asi 600 cm², bývá obdélníkovitého tvaru aneb ozdobných forem, jako kříže, hvězdy a podobně. Ve větších štítech bývají dvě okénka vedle sebe.

Dřívější význam dobré sýpky pro zemědělskou usedlost si dnes již jen těžko dovedeme představit, zejména v odlehlé, špatně přístupné horské oblasti, jakou byla větší část Orlických hor. Do doby zřízení železnice v případě neúrody nebylo možno do takového kraje dopravit ve větším množství mouku a zejména osivo z jiných vzdálených krajů pro obtíže a nákladnost dopravy, nehledě k tomu, že zemědělci neměli ani potřebné peníze na zakoupení.

Koncem 17. století a v prvé polovině 18. století útisk nevolných rolníků vyvrcholil. Zejména větší selské usedlosti značně zatížené robotními povinnostmi a vysokými kontribucemi nemohly řádně obdělávat svou půdu a proto upadaly do dluhů. Tak tomu bylo i v Orlických horách a selská povstání na Náchodsku v letech 1680 a 1755, jakož i selské bouře na Opočensku v roce 1732 a 1738 jsou toho výmluvným dokladem.

Převrat nastal teprve po r. 1775 v souvislosti s raabisací a josefinskými reformami. Zemědělec od té doby hledal cesty, jak by se i hospodářsky posílil. Mohl již více času věnovat obdělávání svých polí a proto z nich i více sklízel. Objevovaly se u něho větší přebytky. K bezpečnému uložení přebytků potřeboval suchou a vhodnou prostoru, sýpku.

Tak tomu bylo v celé oblasti Orlických hor, avšak spolupůsobily přitom různé místní specifické podmínky. Právě ty se odrážejí v různých formách sýpek této oblasti.

V horské části Orlických hor produkce obilovin zůstávala malá, ježto k jejímu zvětšení zde nebyly příznivé přírodní podmínky. Sklizeň obilí zde hospodář spotřeboval skoro všecku pro sebe; nepatrný přebytek i nutné osivo na příští rok snadno uložil v půdní prostoře svého domu. Přebytek též brzy a snadno v místě prodal, ježto již tehdy v této oblasti bylo velmi rozšířeno domácí tkalcovství a tudíž bylo již na vesnici obyvatelstvo nezemědělské, které přebytky od rolníka kupovalo. Proto v oblasti, kde bylo tkalcovství v rozkvětu, se nesetkáváme se sýpkou, jakožto samostatnou budovou. Zde vesměs sloužila za sýpku půdní prostora nad obytnou částí domu, zřízená nejčastěji na hambálku ve zvýšené části půdy.

Jinak tomu bylo v podhůří, kde byla půda úrodnější a kde proto výrazněji stoupaly výnosy a přebytky zemědělských usedlostí. Zde se tkalcovství buď nevyskytovalo vůbec nebo jen v omezené míře. Zemědělec v této oblasti, poučen ustálenou praxí na panských dvorech, jak ji odpozoroval, snažil se sklizeň obilí bezpečně uložit a prodat za nejvýhodnějších podmínek, ježto příjem za ni byl jeho hlavním zdrojem příjmu. Proto často po léta s prodejem vyčkával. Zde též byly před zavedením železniční dopravy zvláště vysoké rozdíly v ceně obilí v jednotlivých letech, a to podle úrody. Velkých měst v nejbližším okolí nebylo a na vesnici se nezemědělské obyvatelstvo téměř nevyskytovalo. Proto v době velké úrody bylo možno zde obilí jen těžko a velmi levně prodat, kdežto v době neúrody se naopak těžce shánělo a draze platilo.[1] Zemědělec, který v době úrody sklidil mnoho obilí a bezpečně je uložil — a v dobré sýpce vydrželo zrno až 4 roky —, mohl později v době neúrody veškerou zásobu velmi výhodně prodat. K uložení většího množství obilí zemědělec ovšem potřeboval dostatečnou prostoru v suchém a bezpečném prostředí. Sýpka na půdě obytné budovy k uložení několikaleté úrody nedostačovala a tak dochází k obecnějšímu budování sýpek u zemědělských usedlostí těch hospodářů, kteří byli podnikaví a kteří intenzívněji obdělávali půdu. Jistě zejména neúrodná léta 1770 a 1771 stavby sýpek urychlila. Naproti tomu pro hospodáře, kteří dále obdělávali svá pole extenzívně, a pro ty, kteří špatně hospodařili a tudíž ihned po sklizni či výmlatu potřebovali peněz, sýpka jako samostatná budova význam neměla, ježto obilí ihned po výmlatu odprodávali.

Proto od doby, kdy zemědělec získal možnost usilovat o zlepšení hospodářských poměrů, od druhé poloviny 18. století, začínají se v podhůří Orlických hor obecněji stavět sýpky, a to nejprve roubené. Jejich velikost je nestejná, a jak jsem si ověřil, není většinou v přímé závislosti na výměře půdy jednotlivé usedlosti, nýbrž toliko na podnikavosti hospodáře a na intenzívnosti jeho hospodaření. Byla proto sýpka v této oblasti jen doplňkovou stavbou zemědělské usedlosti, bez které se mnohá usedlost mohla obejít, a proto u četných usedlostí zde jako samostatná budova sýpka ani nevznikla.

[1] Aug. Žalud v knize »Česká vesnice«, B. Kočí, Praha 1919, píše o bídě a hladu, které bývaly v Orlických horách na tamních vesnicích v letech neúrody, jako v roce 1770, a dále uvádí: »Ještě v roce 1805 byl v horách Orlických v Heřmanicích a Výprachticích takový hlad, že lid zde mlel hlavinky a z jejich drti pekl chleba. Sedláci odtud jezdili pro obilí až do Prostějova, avšak nedovezli ničeho. Podařilo-li se jim co koupit, cestou jim to lidé rozebrali téměř násilím. Pytel žita byl toho roku v Litomyšli za 50 zl., ač v letech úrodných stál jen 9 zl.« V letech neúrodných jezdilo se z hor kupovat obilí do podhůří, kde se přeplácelo.

Nejstarší datované »sruby«, jak se zde říká roubeným sýpkám, nalezl jsem v Sopotnici na Rychnovsku u střední usedlosti čp. 60, a to z roku 1763, a v Kerharticích u Ústí n. Orl. u bývalé zájezdní hospody čp. 11 z roku 1766. Jejich vznik tedy spadá do doby, kdy na základě pozvolna nastupujících sociálních změn na vesnici začíná zde zemědělec intenzívněji hospodařit.

Budovy sýpek mají zde velmi různorodou dispozici i vnější vzhled. Naprosto převládají sýpky roubené — »sruby« a »sroubky«. V přízemí mají jednu nebo dvě komory. Z jedné komory se vystupuje na vlastní sýpku, která je v podkroví. K tomu slouží široký žebř, pravidelně asi 1 m široký, aby se po něm dobře dalo stoupat s pytlem na rameni. Jen ojediněle velké budovy sýpek mají dvě etáže věnované ložným prostorám na obilí, a to patro a podkroví. Takový je například »srub« u čp. 9 v Bolehošťské Lhotě a »kamenice« u čp. 13 v osadě Dubenec, obec Čánka. V obou případech se jedná o usedlosti střední. Pod »sruby« někdy bývá z kamene vyzděný klenutý sklep, přímo přístupný ze dvora dvířky. V tom případě se pravidelně vystupuje do úrovně přízemí vysunutým dřevěným schodištěm — nejčastěji žebřem se zábradlím —, a to na vysutou pavlač, z níž se vchází do komory, případně do obou komor, jsou-li dvě. Avšak četné »sruby« a »sroubky« jsou nepodsklepené, zvláště v okrese Dobruška. Ty mají nejčastěji položeny základní trámce roubení na plochých kamenech.

Komora je buď osvětlena zasklenými okénky — jako na příklad u »srubu« usedlosti čp. 11 v Kerharticích — případně jen větracími výřezy mezi roubením, nebo malé komory jsou bez oken. Tyto místnosti sloužily k ukládání okopanin, ovoce, zejména švestek, zde zvaných »slívy«, a k úschově masa. Později se tu ukládalo též různé zemědělské nářadí, nábytek, jako staré skříně a truhly, a často v létě zde přespávali členové rodiny hospodáře. Dnes jsou tyto komory většinou přeměněny ve skladiště nepotřebných věcí.

Vlastní prostora sýpky v podkroví má fošnovou podlahu pevně k sobě sraženou, beze spár, aby zrno do nich nezapadalo. Kde je větší ložná plocha, bývá rozdělena v menší kolmo postavenými prkennými přepážkami, aby se dalo obilí roztřídit podle druhu a stáří. Štíty srubů a sroubků jsou prkenné a částečně předstupují vnější líc roubené stěny. V prknech je vyříznut otvor větracího okénka, které mívá různé tvary a rozměr asi 400 až 600 cm². Někde jsou též dvě taková okénka vedle sebe, jako například u »sroubku« chalupy čp. 36 v Bolehošti. Krov »srubů« a »sroubků« je krokvový a jejich krytina bývala vesměs došková, a to i ve známé šindelářské obci Sopotnici. Teprve v posledních letech je tato krytina vytlačována drážkovkami. Je to důsledek vysokých požárních pojistných prémií i poklesu významu sýpek.

Ke zdejším »srubům« a »sroubkům« byly později často přistavovány jiné hospodářské budovy, jako například v Bolehošťské Lhotě čp. 12 kolna, v Bolehošti čp. 36 chlívek, v Ledcích čp. 7 sklep a podobně. Nejběžnější disposici srubu a sroubku v této

»Sroubek« v Bolehošti u chalupy čp. 36. Ložná plocha sýpky 19 m².

oblasti dokládám na připojených schématech. V těchto schématech i v připojených vyobrazeních sýpek jsem volil především budovy sýpek zemědělských usedlostí z obcí sousedících spolu katastry, a to: Křivice, Bolehošťská Lhota, Bolehošť a Ledce, osada obce Újezdec, abych dokumentoval různorodost řešení těchto budov na malém prostoru.

Naprostou výjimkou mezi budovami zdejších sýpek a ojedinělým zjevem v tom směru v Orlických horách je srub u čp. 9 v Bolehošťské Lhotě, okres Dobruška. Nad dvěma z kamene vyzděnými a valenou klenbou zaklenutými komorami, přístupnými přímo ze dvora, je v patře vlastní prostor roubené sýpky, rozdělený na dvě místnosti. Tyto jsou přístupné z vysuté pavlače vysutým dřevěným dole dveřmi uzavřeným schodištěm. Z této pavlače, která se nachází zevně podle dvou stěn této roubené sýpky, je po širokém žebříku přístupna rozměrná půdní prostora, která má pevnou fošnovou podlahu a podle sdělení hospodáře sloužívala dříve též za sýpku. Ložná plocha obou sýpek v patře je 50 m², půdní prostory přes 60 m², takže celková ložná plocha této sýpky je přes 110 m². Budova ještě před šesti lety byla kryta doškem, který byl nahrazen drážkovkami. Krov je soustavy hambálkové. Srub tento je krásným dílem lidové architektury, zejména sloupky a výplně zábradlí pavlače mají zdobně vyřezávaný lidový motiv. Stavba není datována a vznikla asi v prvé polovině minulého století. Tato budova sýpky má největší ložnou plochu k uložení obilí, s jakou jsem se při svém výzkumu v Orlických horách u zemědělské usedlosti setkal. Je to usedlost střední, která má dosud roubenou obytnou budovu i stodolu.

Velmi početně byly »sruby« a »sroubky« zastoupeny v Sopotnici na Rychnovsku. Je to obec přípotoční s horským charakterem, leží mezi Potštejnem, Liticemi a Žampachem. Proto nás zde budovy sýpek tím více překvapují. Obec byla obcí šindelářskou. Dosud má šindelářský struh a pořiz ve svém obecním razítku. Mnoho šindelářů dojížděl

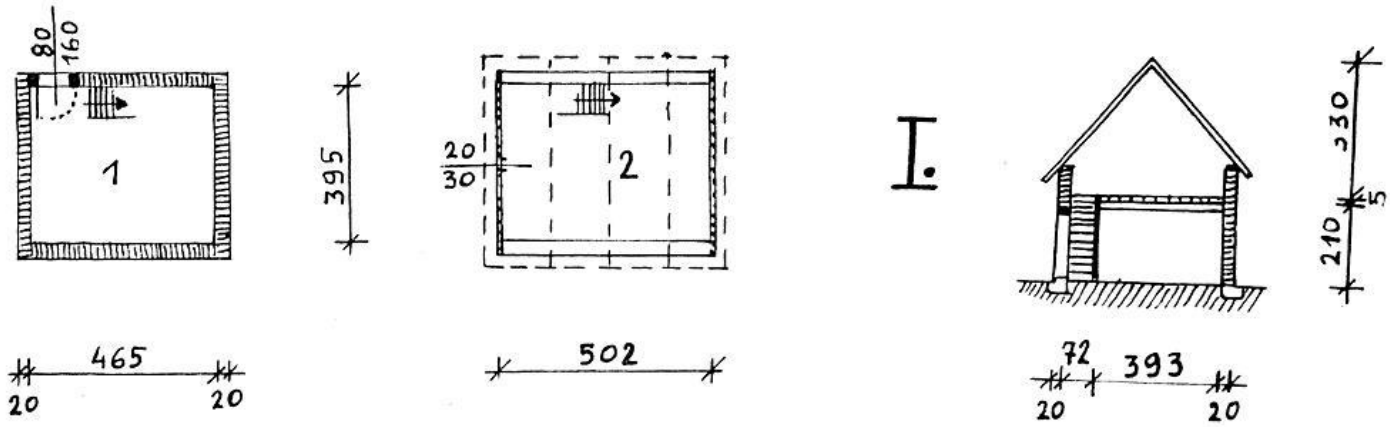

6. Disposice sýpek (1 komora, 2 sýpka, 3 sklep).

I. »Sroubek« v Ledcích u chalupy čp. 7.
II. »Srub« v Bolehošťské Lhotě u chalupy čp. 12.
III. »Kamenice« z roku 1862 v Křivici u statku čp. 31. Ložná plocha sýpky 18 m².

odtud pokrývat střechy do dalekého okolí, až do České Třebové a do Chocně. Po celou zimu pro ně štípali zdejší zemědělci šindel. Ježto tato sezónní výroba byla dobře placená, ještě dnes nalezneme snad v každém statku šindelářskou »vobřeznici«. V letním období se zde zemědělci starali o svá pole a úrodu a přitom jim plynula z domácí zimní práce do usedlostí značná hotovost. Nebyli proto nuceni v době větších úrod, když se obilí málo platilo, sklizeň prodávat, a tak přebytky své úrody mohli uložit a spekulovat s nimi, až cena stoupne. Proto zde patrně tak početně u statků i středních usedlostí byly budovány »sruby«, aby se do nich ukládaly přebytky úrody často i na několik let. Snad přitom spolupůsobily i rozhled a podnikavost šindelářů, kteří přicházeli ve styk s širokým okolím. Je zajímavé, že právě zde u střední usedlosti nalezl jsem nejstarší mi známý datovaný »srub« celé oblasti Orlických hor.

»Sruby« a »sroubky« byly v této oblasti dosti vzdáleny od obytné budovy, aby na ně nemohl »přeskočit« oheň. Až na nepatrné výjimky vstup do sýpky býval vždy proti vstupu do síně tak, aby na něj bylo dobře vidět, aby se dal hlídat před krádeží. Vždyť sýpka, naplněná několikaletou úrodou obilovin představovala hospodáři velký, snadno prodejný majetek a před zřízením záložen byla mu formou uložení snadno zcizitelného majetku. Tento její význam se osvědčil zemědělcům zejména za finančního krachu v roce 1811, kdy ti, kdož měli plné sýpky a malou hotovost, postiženi nebyli.

Sýpka bývala stavěna obvykle v této oblasti až k hranicím souseda a tím bývala dána její vzdálenost od obytné budovy. Tam, kde však proti vchodu do síně nebylo na ni místo, jako například v Ledcích čp. 7, musela se ovšem postavit jinde. V takovéto sýpce vzdálené od domu bylo uložené zrní bezpečnější před požárem, než tam, kde bylo uloženo v půdní prostoře obytného domu.

Z toho důvodu, zejména tam, kde požár zničil celou obec, jako v roce 1862 Křivici na Rychnovsku, se sýpky vyzdívaly, a to z kamene, ač právě okolí Křivice je oblastí cihelných staveb. Proto se zde tyto sýpky případně nazývají »kamenice«. Jsou většinou podsklepené a mají kromě komory v přízemí často ložnou plochu na obilí nejen v patře, ale i v podkroví. Jejich stěny jsou obvykle silné 75 cm a snad to bylo též důvodem k použití kamene jakožto levnějšího materiálu. Místní hospodáři si tyto »kamenice« chválí, tvrdí, že kamenná stavba zmír-

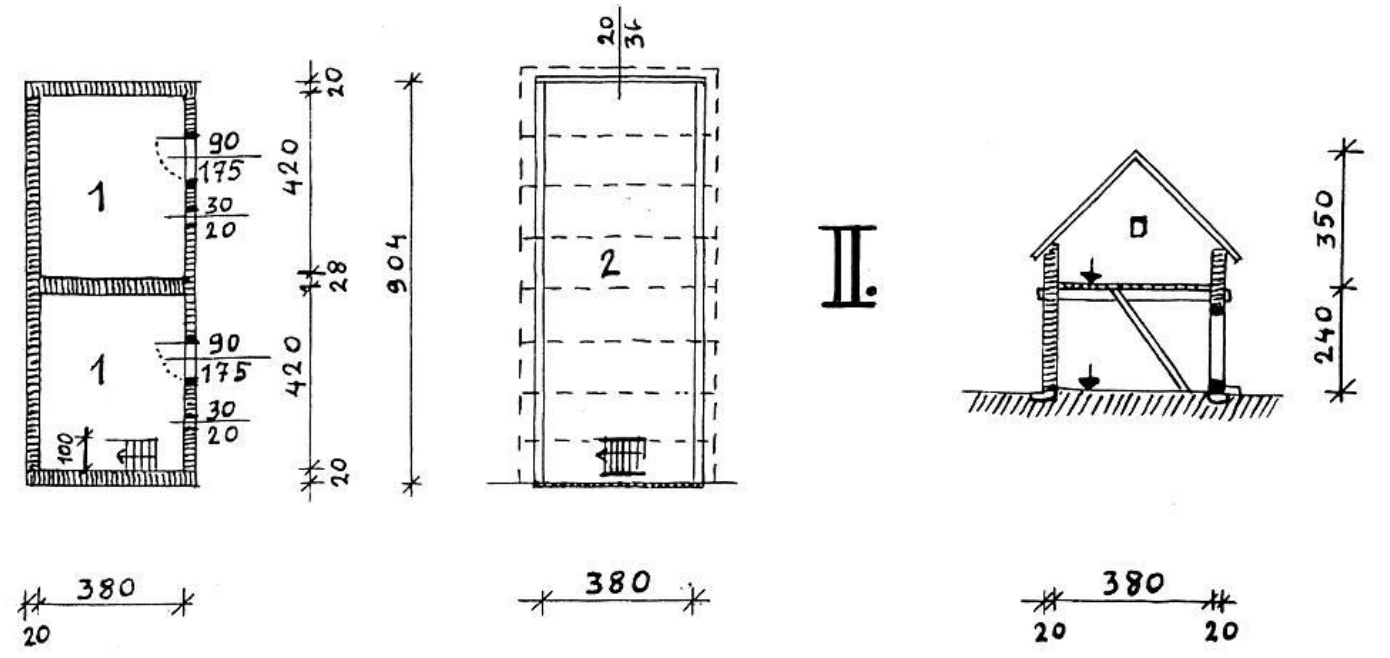

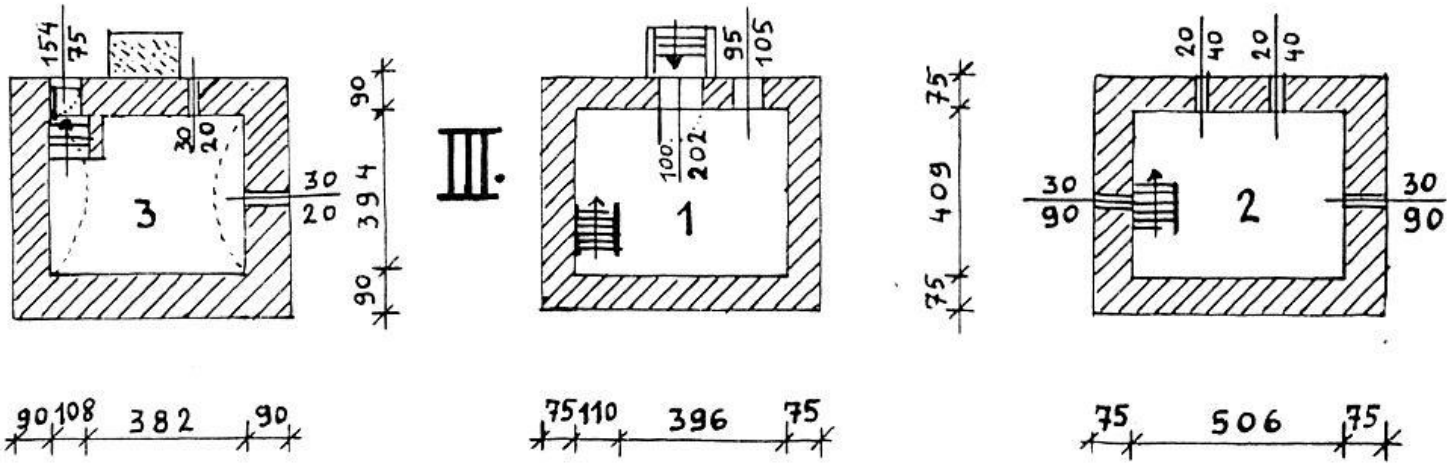

ňuje tepelné výkyvy a v létě zůstává chladná, a proto že lépe vyhovuje účelu sýpky než stavba cihelná. S »kamenicemi« se tu setkáváme především na rozhraní Rychnovska a Dobrušska. I budovy »kamenic« jsou zde tradičně umísťovány proti vchodu do síně při hranicích k sousedovi, jako například v Křivici čp. 31 a v Dubenci čp. 13 Jejich otevřená větrací okénka, průduchy, mají dostatečný rozměr, aby dovolovaly nutnou výměnu vzduchu. I »kamenice« bývaly kryty doškem Jsou posledním typem budov sýpek zemědělské usedlosti v této oblasti. Vznikaly krátce před dobou, kdy železnice zde zaváděla rychlou a levnou dopravu zboží Tím dlouholeté ukládání obilí v sýpkách se stalo zbytečným, ježto i do této vzdálené oblasti bylo možno snadno, rychle a poměrně levně dovážet v době neúrody mouku a osivo i ze vzdálených míst, jako z Uher a podobně. Proto již k velkým rozdílům v cenách obilí v jednotlivých letech nemohlo docházet. Naproti tomu peníze uložené v záložně vynášely úroky, a tak se stalo neúčelným nechávat obilí několik let ležet na sýpkách.

Proto od sedmdesátých let význam sýpek pro zemědělce postupně klesá. Nejprve odpadla potřeba dlouholetého uložení obilí, jež vyžadovalo největší ložnou plochu. Proto již od těch dob se zde samostatné budovy sýpek nestavějí. Dále poklesl jejich význam zavedením strojního mlácení, ježto přebytky obilí se často přímo od mlátičky prodávaly aneb jen krátkodobě skladovaly, zatímco při ručním mlácení se sýpka plnila jen pozvolna, po celou zimu. I sloužila pak již toliko k ukládání osiva a obilí pro potřebu usedlosti. To vyžadovalo jen malou ložnou plochu, kterou plně stačila krýt prostora »špejcharu«, zřízeného na půdě obytného domu. Třeba též připomenout, že pozdější stavby obytných budov zdejších usedlostí, a to i stavby zděné, měly již na hambálku nebo na stolici půdy zřízené vhodné prostory pro uložení obilí.

Ale ještě před první světovou válkou bylo v některých zdejších usedlostech účelným tradičním zvykem odvézt poslední fůru zrní ze sýpky do mlýna, až teprve když byla bezpečně svezena nová úroda do stodoly. Tak si zajišťoval zemědělec osivo na příští rok.

Od prvé světové války mnohé roubené sroubky již jako nepotřebné postupně chátraly a později mizely. Dnes vymírají již poslední pamětníci doby, kdy se celá úroda obilí ukládala na sýpce.

Sýpka zejména pod došKovou krytinou vytvářela příznivé mikroklima k uložení zrní. To zde neplesnivělo, ani se do něho nedávali brouci a červi. Zdejší zemědělec dovedl tyto podmínky i jinak využít. Na Rychnovsku a Žamberecku se na »špejchar« do obilí zapichovala čerstvá vejce, a to tak, aby jim vyčnívala špička a k ní měl přístup vzduch. Takto uložená vejce se nekazila a dlouho vydržela jako čerstvá. Rovněž umíchaný tvaroh, prosolený a promísený s kmínem, zformovaný do tvarů homolek se vynášel na »špejchar« a zde se homolky stavěly na prkno a nechávaly měsíc uležet, než se jedly.

Budovy sýpek v Orlických horách, byť ojedinělé a svou konstrukcí a rozměry různorodé, zůstávají důležitým svědkem sociálního vývoje zemědělského lidu této oblasti. Jejich bližší poznání seznamuje nás s dobou revolučních změn, s vymaňováním se zemědělského lidu z poddanství a roboty, s přechodem od extenzívního hospodaření zemědělské usedlosti k hospodaření intenzívnějšímu a s odbytovými možnostmi zemědělce v této oblasti. To byly příčiny, jež způsobily, že samostatné budovy sýpek u zdejších usedlostí byly stavěny obecněji od šedesátých let 18. století, že vznikaly jen u některých usedlostí, a to bez ohledu na výměru obdělávané půdy, že jejich ložné plochy na ukládání obilí u usedlostí přibližně stejně velkých se i v téže obci velmi různí a konečně že od sedmdesátých let minulého století se tyto budovy přestaly stavět. Patří již minulosti a jen nejlepší z nich se mohou ještě uplatnit užitečně po vhodných úpravách k ukládání sklizně ovoce a podobně. Brzy se již ani nebude vědět, jak významně přispěly k sociálnímu a hospodářskému osamostatnění zdejších zemědělců.

ZANIKLÉ STŘEDOVĚKÉ OSADY NA ČERNOKOSTELECKU

ZDENĚK SMETÁNKA
Archeologický ústav ČSAV, Praha

Většina poznatků o půdorysu středověkých osad je získána nepřímo odvozením z půdorysů v podstatě novověkých sídel. Přímé poznatky může poskytnout pouze archeologický průzkum. Středověkých osad bylo zatím v Čechách archeologicky zkoumáno málo, což je pochopitelné vzhledem k nákladům na dlouhodobý výzkum, jaký vesnice vyžaduje. Cenné informace nám však může podat povrchový průzkum (doplněný sběrem nebo menší sondáží) těch zaniklých osad, které měly nadzemní objekty úplně nebo alespoň částečně vybudované z neorganického materiálu a které unikly rozorání nebo rozvezení tím, že jsou položeny v zalesněném terénu. Poznatky získané povrchovým průzkumem jsou zatíženy několika metodickými chybami; všechny objekty se totiž nemusely zachovat v povrchově zjistitelném stavu a také všechny objekty zbývající dnes z osady nemusí být současné. Kromě toho u zaniklých sídel nemáme zpravidla naději zjistit uspořádání plužiny. V každém případě však získáváme dobrou představu o zasazení osady do terénu a alespoň přibližnou představu o základním půdorysném rozvrhu. Povrchový průzkum na západ od Kostelce nad Černými lesy (okr. Český Brod), podniknutý v září 1958 jako doplněk záchranného výzkumu zaniklé osady mezi Kozojedy a Štíhlicemi v r. 1957,[1] přinesl některé zajímavé poznatky. Ve výše uvedeném území byly zjištěny zbytky těchto osad.

1. — Zaniklá osada v poloze »Lažany«, katastr Štíhlice, parc. č. 227/4 v rohu poblíž parc. č. 233. Vedle osady byly zbytky tvrze opevněné kruhovým příkopem, valem a patrně na jedné straně rybníkem. Z tvrziště byly získány zlomky keramiky přibližně shodné s keramikou z výše uvedené zaniklé osady mezi Kozojedy a Štíhlicemi,[2] datovatelné nejspíše do první poloviny 14. stol. Obdobná keramika jako na tvrzi byla získána z narušených míst na objektech; vzorky keramiky byly získány z profilu narušeného místa. Z vlastní osady zbývá 5—7 mohylovitých objektů rozložených po obvodu mělké širší údolní pánve s pramenem, který je přibližným těžištěm celé disposice. Půdorys celé osady včetně dvou dalších objektů jihovýchodně od tvrze je silně otevřený, nepravidelný útvar připomínající polokruh; dva objekty jihozápadně od tvrze celou situaci poněkud znejasňují. Celkový počet objektů je 11, bezpečných z toho je 9.

2. — Zaniklá osada na území dnešní obce Štíhlice. Byly zjištěny stopy dvou objektů; plocha je silně zastavěna, další objekty byly pravděpodobně zničeny beze stop. První objekt je doložen nepřímo na ploše usedlosti J. Strnada čp. 9, parc. č. 19/1—2, výpovědí majitele. Při kopání sklepa narazilo se na hrubý zrnitý písek, v němž byly střepy a snad i celé nádoby. Něco z nálezů bylo posláno do školy na Vyžlovce.[3] Druhý objekt byl zjištěn záchranným výzkumem na dvoře F. Hladíka čp. 1, kde byl narušen jámou pro řízky a postupně od roku 1945 rozvážen; původně zde stál písčitý pahorek. Z objektu byla získána keramika poněkud typologicky mladší než keramika z Kozojed parc. č. 341—1 (prožlabené jednoduché štíhlé okruží, bohatější rozrůznění inventáře; vedle hrnců i pokličky mladšího rázu a střepy z mis). Nálezy lze datovat do 14. stol., spíše do jeho první poloviny. Oba zjištěné objekty leží poblíž potoka, na terase nad jeho tokem, každý na jiném břehu. Potok v těchto místech přechází z původně mělkého otevřeného údolí do hlubšího zářezu, otevírajícího se v místech, kde jsou objekty, do širší pánve (dnes je zde rybníček).

3. — Zaniklá osada v poloze »Ve spáleném«, na pomezí parcel Vyžlovka, parc. č. 334—1 a Jevany, parc. č. 306. Tuto lokalitu znal již L. Píč,[4] který ji považoval vzhledem k mohylovitým útvarům za velmi mladý mohylník. Osou lokality je potok, který se nedaleko od pramene rozevírá v pánev otevřenou přibližně na východ. Po obvodě pánve jsou rozmístěny jednotlivé objekty (některé poněkud vybočují). Na svahu přivráceném k jihu až jihovýchodu se rýsuje nejméně 10 objektů, na svahu přivráceném k severovýchodu je nejméně osm objektů. Některé blízko sebe položené objekty mohou patřit k jedné usedlosti, takže počet usedlostí může být menší než počet objektů. Podle keramických zlomků uložených v místním vlastivědném muzeum v Kostelci n. Č. lesy, které pocházejí z uvedené lokality, můžeme datovat osadu do 14. stol., spíše do jeho první poloviny.

4. — Zaniklá osada v poloze »V zahrádkách«, katastr Kozojedy, parc. č. 343—1. Bylo zjištěno pět objektů rozložených nepravidelně po obvodu končícího mělkého údolí. Přibližným těžištěm osady byl pramen na konci údolí.[5]

Podle nálezů mohly všechny vesnice existovat současně. Připojíme-li k nim již dříve známou osadu Kozojedy »U sv. Martina«, ležící v bezprostřední blízkosti románského kostelíka sv. Martina, datova-

[1] Z. Smetánka: Středověká osada mezi Štíhlicemi a Kozojedy. Archeologické rozhledy XI, 1959, 683—691.

[2] Viz pozn. 1.

[3] Prohlídkou kabinetu byla výpověď ověřena. Ve školní sbírce je skutečně nádoba ze Štíhlic pod inv. č. 134/25 V-C4. Odpovídá přibližně svým vzhledem nálezům z Kozojed parc. č. 343—1.

[4] J. L. Píč: Čechy za doby knížecí. Praha 1909,32. Poslední zhodnocení lokality viz: R. Turek: Slovanské mohyly v jižních Čechách. Fontes archaeologici Pragenses 1. Pragae 1958, 46.

[5] Viz pozn. 1.

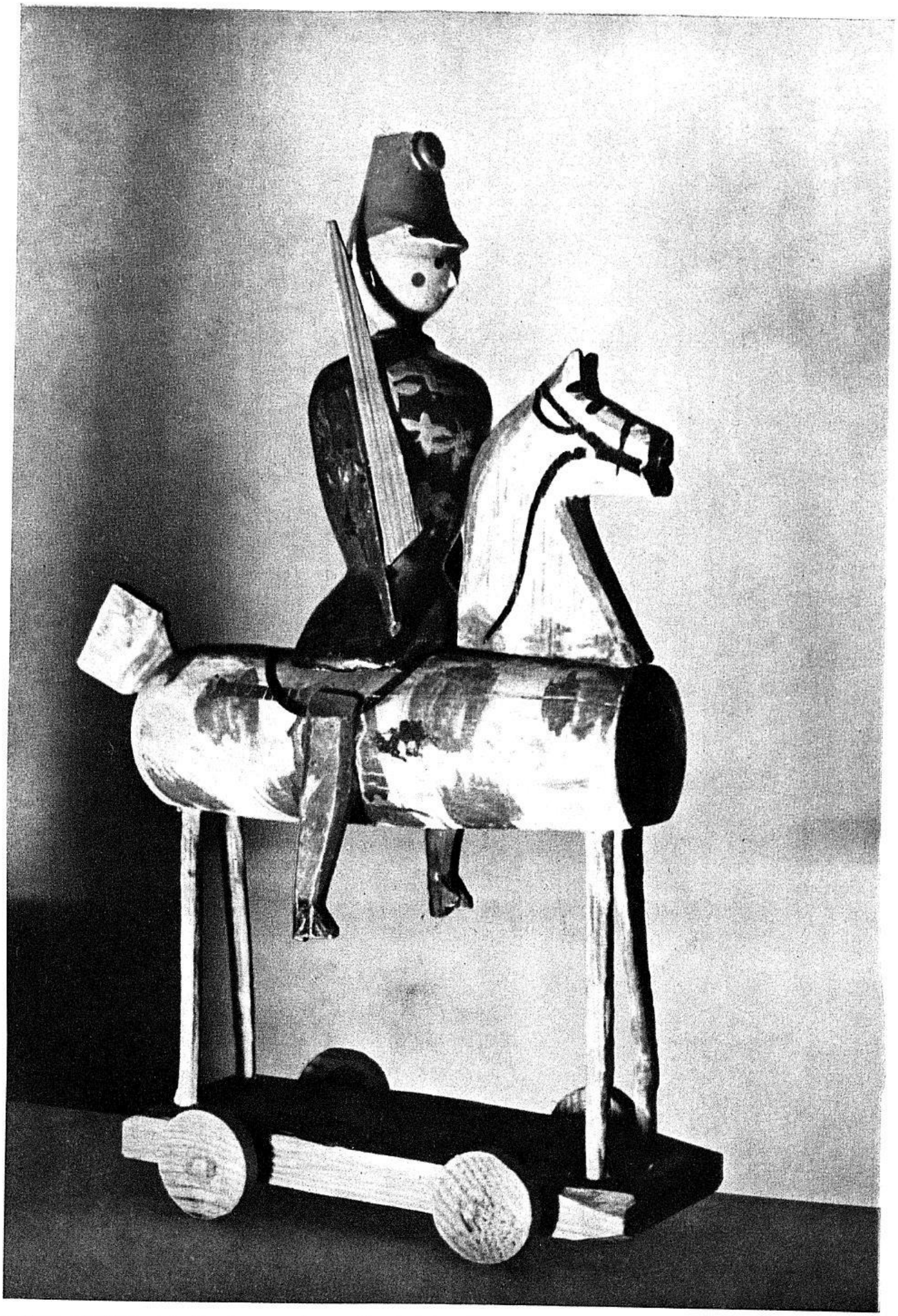

Typická česká lidová hračka husar na koni z jihozápadních Čech. Ze sbírek národopisného oddělení Národního musea v Praze. (Foto Baran.)

Talíř se značkou I F, Ø = 21 cm. Ze soukromého majetku.

Džbán malovaný J. Zlámalem z konce 18. stol., v = 19 cm. Ze soukromého majetku.

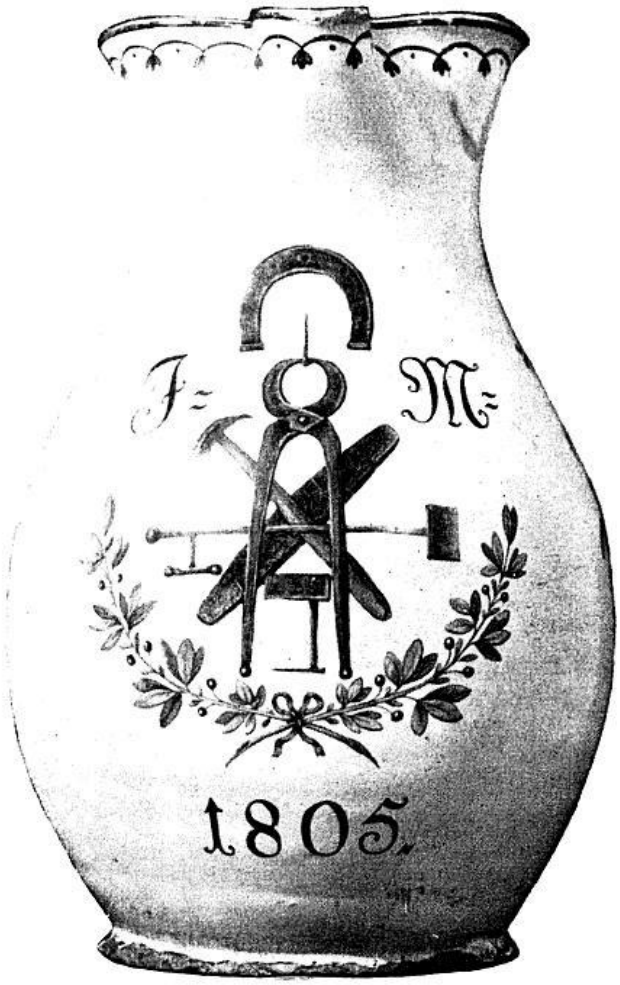

Holičský džbán z r. 1805, v = 23 cm. Ze sbírek Slezského muzea v Opavě, neg. č. A 11.527.

▲ *Skupina roubených oravských domů z Podbielu.* Foto P. Skalník

»Srub« v Kerharticích z roku 1766 u bývalé zájezdní hospody čp. 11. Sýpka je přístupná z vysuté pavlače, štít předstupuje. Foto Štěpánek.

▲ *»Srub« v Bolehošťské Lhotě u střední usedlosti čp. 9. Ložná plocha sýpky v patře a v podkroví celkem přes 110 m².* — Foto Štěpánek.

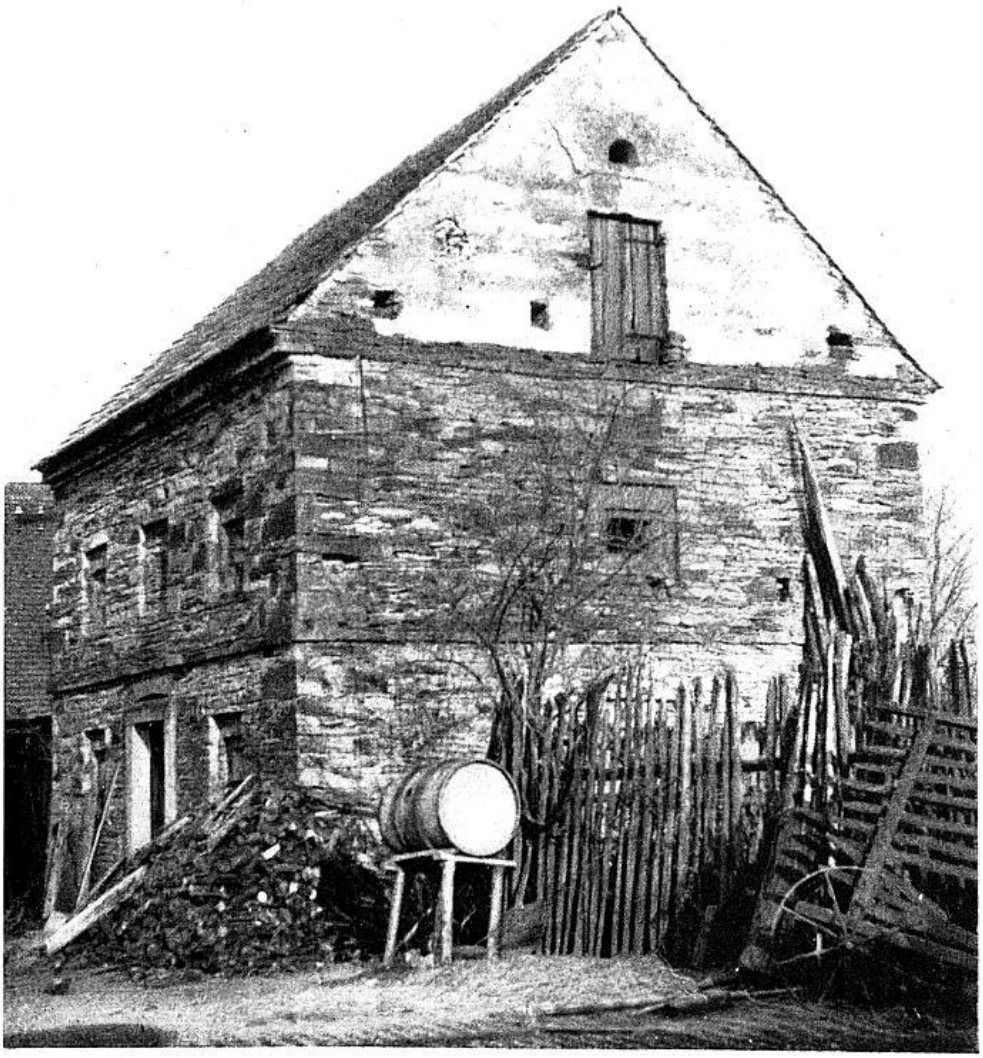

»Kamenice« v Dubenci u střední usedlosti čp. 13. — Foto Štěpánek.

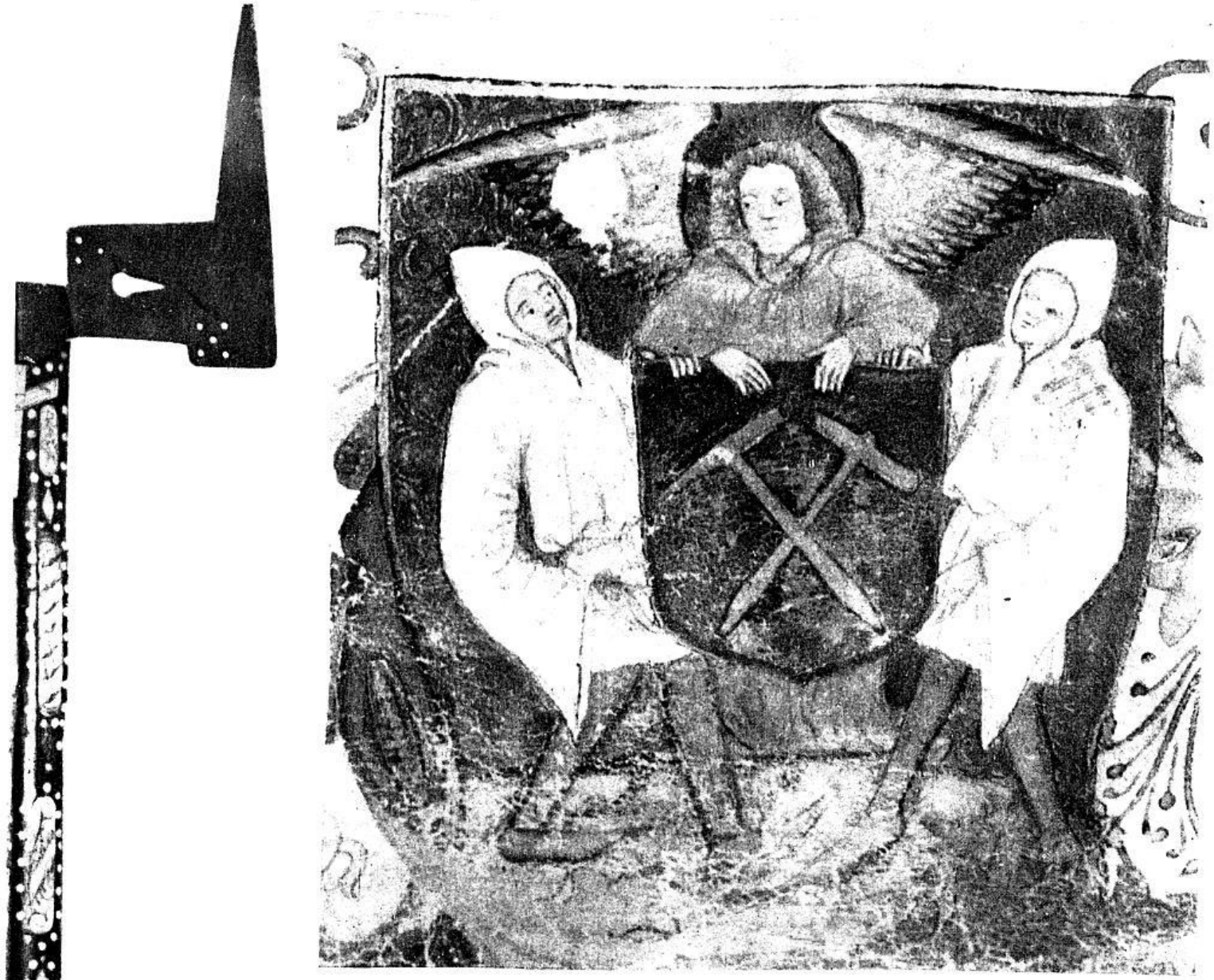

Hornický znak z lobkovického antifonáře z r. 1471.

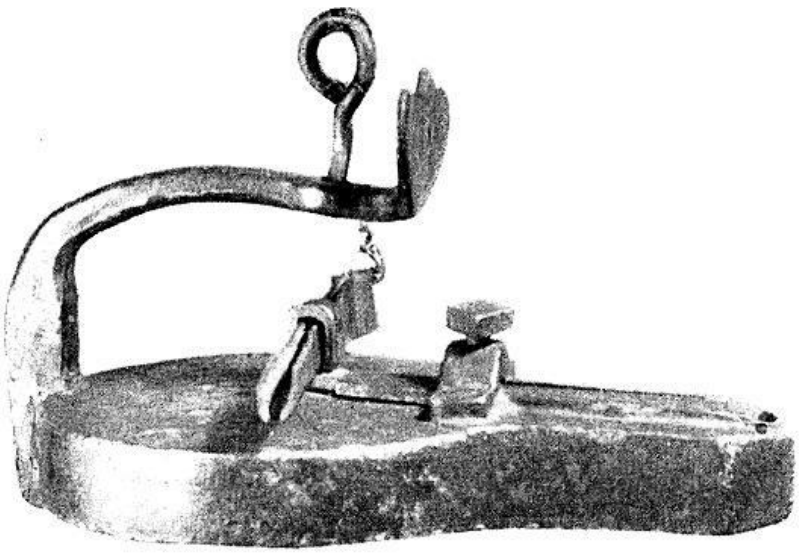

Starý typ hornického kahanu z okresního musea ve Vrchlabí. — Foto Šulc.

◀ *Slavnostní hornická sekerka.* Okresní museum Jilemnice.

◀ *Detail výzdoby hornické sekerky. Datována 1654.* Okresní museum Jilemnice. — Foto Šulc.

Mlýn v Poříčí u Prorubek, okres Rychnov n. Kn. (Foto F. Šulc.)

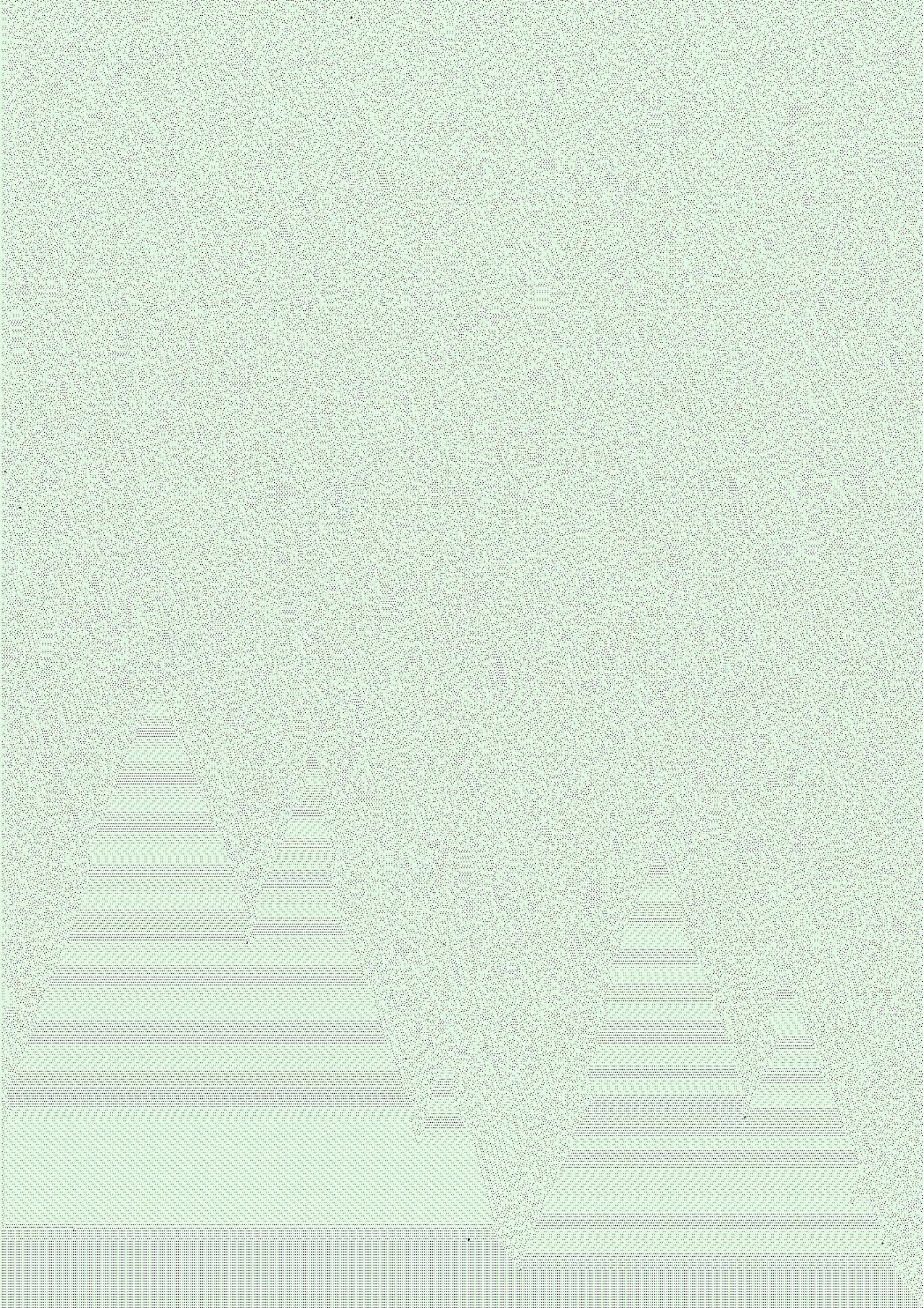

ného kolem r. 1200,[6] vidíme, že síť osad byla dosti hustá, dokonce hustější než je v těchto místech dnes. Vzdálenost sousedních osad kolísá mezi 2 až 3 km.

Přehlédneme-li čtyři zjištěné osady z hlediska umístění v terénu, pozorujeme základní společný rys. Všechny využívají mělčí či hlubší údolní pánve, do jejichž obvodu jsou rozloženy. Rovinky nad nimi byly patrně využity pro plužinu; při volbě místa hrál důležitou úlohu samozřejmě i přístup k vodnímu zdroji. Ve dvou případech je shoda v tom, že těžištěm disposice je pramen, zbývající dvě osady se shodují využitím pánve rozšiřujícího se údolí potoka.

Klasifikace půdorysné dispozice je poněkud obtížnější. Ve všech případech jde o přírodní typy vázané na místní geomorfologickou situaci. Náznaky normovosti, jako poněkud pravidelné uspořádání zdánlivě připomínající neúplně vyvinutou (lesní?) návesní ves v Štíhlicích »Lažanech« nebo mírný náznak dvou poněkud rozevírajících se nepravidelných řad v případě Vyžlovky »Ve spáleném«, je důsledkem přizpůsobení místním poměrům. Souhrnně lze říci, že osada Kozojedy »V zahrádkách« se jeví v terénu jako volnější shluk, ostatní dvě, Štíhlice »Lažany« a Vyžlovka »Ve spáleném« jako ne plně vyvinuté tvary volných řadových vsí; »Lažany« jsou jednostranné, »Ve spáleném« je náznak uspořádání dvoustranného. Oba půdorysy jsou místy znejasněny shlukováním objektů.

Jistá obtíž vzniká při kvantitativním posuzování osad. Kritéria dnes používaná (samota — méně než tři usedlosti, sedliště — 3 až 8 usedlostí, ves — více než 8 usedlostí)[7] jsou vhodnější pro posuzování dnešních v podstatě v novověku rozrostlých sídel, jejichž studiem byla vytvořena. Historicky však plně nevyhoví. Sídlo jevící se podle novějšího třídění (Z. Láznička 1956, J. Doberský 1958) jako sedliště, je ve středověku celkem běžná a dosti významná ves. Tak v případě Štíhlic »Lažan« setkáváme se již s významnou vsí, která dokonce sloužila jako nejbližší zázemí zemanské tvrze. Kromě toho hranice mezi sedlištěm a vsí není ani dnes příliš jasná.[8] Také se setkáváme s jistou nedůsledností v používání termínu sedliště, což pramení z toho, že ačkoli jde o kvantitativní vymezení sídlištního typu, používá se ho zároveň jako označení nejčastěji se vyskytujícího sedlištního typu, tj. jako označení malého nepravidelného shlukového sídliště, ač známe i sedliště mírně centrální a měly by být pod tento pojem důsledně zahrnovány i jiné menší sídlištní formy, jako malé řádkové osady a různé malé plně nerozvinuté útvary normové.[9]

Pokud se týče klasifikace zjištěných osad, byla by podle různých autorů různá. Např. podle F. Říkovského (1939) a Z. Lázničky (1946) by »Lažany« a »Ve spáleném« byly vsi, »V zahrádkách« sedliště. Podle Lázničky (1956) by »Lažany« byly na hranici sedliště a vsi a podle J. Doberského (1958) by byly sedliště. »Ve spáleném« by byla vesnice vždy, »V zahrádkách« by bylo vždy sedliště. Opustíme-li však kvantifikaci vytvořenou na novověkých sídlech a přihlédneme-li k velikosti středověkých sídlišť, bude stav poněkud jiný. »Ve spáleném« se bude jevit jako velká vesnice, »Lažany« budou vesnice dost významná a zaniklou osadu »V zahrádkách« budeme moci klást někam na hranici sedliště a vsi.

Protože otázka kvantitativního třídění středověkých osad není zatím zcela jasná, bylo by snad možno pro potřebu historické archeologie přistoupit na provizorní označování, v němž bychom až do dalšího rozpracování otázky vyjadřovali termíny poměr k přírodní situaci a půdorysné uspořádání, kvantifikaci bychom udali prostým vyčíslením objektů. Osadu »V zahrádkách« bychom potom charakterisovali jako přírodní shlukovou (hromadnou) osadu s pěti objekty. Tento způsob je sice v rozporu se sídelně-geografickou literaturou, kde za shlukovou osadu bývá zpravidla považován větší sídelní útvar,[10] ale s ohledem na nejasnosti kolem termínu »sedliště« a i z důvodů historických by bylo dobře alespoň pro počáteční stadium výzkumu půdorysu středověkých osad termínu sedliště dočasně se zříci. Konečná kvantifikace českých středověkých sídlišť bude možná až po získání přímých archeologických dokladů a jejich záměrné konfrontaci s prameny písemnými.

[6] Umělecké památky Čech, Praha 1957, 361.

[7] F. Říkovský: Základy k sídelnímu zeměpisu Česko-Slovenska, Brno 1939, 68. Z. Láznička: Typy venkovského osídlení na Moravě. Brno 1946, 27. Nověji je uváděn pro sedliště větší počet. -šan: Půdorysné uspořádání vesnice. Země a lidé, V., 1956, 95 (podle O. Máčela); 10—15 stavení. Z. Láznička: Typy venkovského osídlení v ČSR. Země a lidé, V., 152; 3—10 domů. J. Doberský: Geografie sídel. Praha 1958 s. 31; 5—15. Z. Láznička: Typy venkovského osídlení v Československu. Práce Brněnské základny ČSAV, XXVIII — 1956: 3, 95—134; s. 117 uvádí 3—10 domů.

[8] Z. Láznička: op. cit. v pozn. 7 (1956), 152; (1946), 27.

[9] Na tyto obtíže upozornil již Z. Láznička, op. cit. v pozn. 7 (1946), 27, ale k jeho upozornění bohužel nebylo v novějších pracích přihlédnuto. Pro potřeby historické archeologie bude však třeba k názoru Z. Lázničky přihlédnout.

[10] W. Radig: Die Siedlungstypen in Deutschland und ihre frühgeschichtliche Wurzeln. Berlin 1955, 86. Tam uvedena též důležitější německá literatura.

LITERATURA

Otázka autorství husitských písní

začala v poslední době znovu zajímat některé historiky a hudební vědce. Sledování této otázky je důležité též pro naši folkloristiku.

Ve Sborníku historickém č. 5, 1957, otiskl tři studie pod názvem »Z politické literatury doby husitské« F. M. Bartoš, který dosti přesvědčivě dokazuje u písně »Ktož jsú boží bojovníci« autorství kněze Jana Čapka. Tento revolučně smýšlející kněz napsal asi v r. 1420 pojednání, jež představitel pražské pravice mistr Příbram nazval »mordýřským«. V citátech, jež nám ve své polemice Příbram z celého traktátu zachoval, se objevuje pak Čapkův výklad jednoho z Přísloví v tomto znění: »Pakliť se co přihodí spravedlivému, toť nebude nic škodit jemu, neb *Kristus za škody stojí*«. Vzhledem k jinému známému autorství kněze Čapka (Dietky, Bohu zpievajme, slavná píseň po bitvě na Vítkově) je dosti pravděpodobné, že shodný výraz v citátu náleží k slovním formulacím téhož autora.

Bartošova řešení si všímá v Hudebních rozhledech č. 12, 1959 dr. J. Vanický, přijímá je a shrnuje spolu s jeho názory též mínění akad. Rudolfa Urbánka, týkající se autorství husitských písní. Vanický správně ukazuje, že hledání autorů těchto písní nijak neubírá na jejich základním hodnocení co do *lidovosti:* rozebírá proces lidové redakce písní a jejich dotváření v lidovém kolektivu. Z našeho folkloristického hlediska je ovšem toto »pilování a dotváření« poněkud sporné, poněvadž zkušenost učí, že u umělých písní existuje v ústním podání jen nepodstatná variabilita. Lid je na nich aktivně účastněn nejvíce tím, že autor, má-li na mysli zapůsobení písně v lidu, musí vytvářet text i nápěv v duchu lidové mentality. K tomu na závěr svého článku také Vanický dochází, když melodiku husitských písní charakterisuje: »Na prvý pohled je zde vidět, že husitské hudební myšlení, zcela ruku v ruce s ideologií, nechce mít nic společného s oficiální melodikou gregoriánského chorálu, který vývojově stagnuje. Pomocí formy i výrazu, abstrahovaného z lidového umění, rozbíjí jeho objektivistické rysy.« Melodie »... nejenže některé přebírají zřejmě lidové prvky, ale zejména jejich forma se stává jasnou, přehlednou a údernost zejména válečných písní vycítíme ještě dnes.« Bylo by jistě užitečné, kdyby si také naše folkloristika, vyzbrojená již dalšími novými poznatky zákonitostí lidového podání, v důkladnějším rozboru povšimla otázek lidovosti našich husitských písní a zlidovělých duchovních písní pohusitských a konec konců i protireformačních, i když u posledních budeme sledovat lidovost se zcela jinými aspekty.

—k—

Dokumentace ÚLUV.

Zpracoval Miroslav Janotka, Vyd. ÚLUV, Praha 1959. 24 stran form. A 4, cyklostylováno.

Dokumentace institucí, jež pracují s vyhraněným etnografickým materiálem, jako je i ÚLUV, mají pochopitelně význam pro širší etnografickou obec a pro etnografické bádání. Dokumentace ÚLUV vychází jednak z materiálu získaného průzkumy *(hrubý průzkum,* jímž se rozumí získání přehledu o současném stavu rukodělné výroby v jednotlivých okresech, a *komplexní průzkum,* jímž se rozumí systematický tematický průzkum), jednak výměnou, excerpcí literatury a archiválií, vlastní činností apod. Materiál z hrubých průzkumů má širší dosah, má být přehledem hmotné kultury v určitých oblastech (zejména bude-li každý fascikl obsahovat skutečně vše, co je teoreticky plánováno) a má tedy základní význam pro etnografa, byť i jen pro první orientaci. Dokumentace ostatního materiálu (tj. dokumentace tematická, rozdělená do 12 kategorií podle materiálů, dokumentace srovnávacího materiálu evropského a mimoevropského, lidového kroje, soudobé hmotné kultury se vztahem pro potřeby ÚLUVu, vlastní výrobní činnosti, vývoje a propagace) je pochopitelně zaměřena pro praktické potřeby ÚLUV, nicméně použije jí s prospěchem i etnograf, pracující na problematice lidové výroby a lidového umění výtvarného. Nelze podceňovat ani význam metodický a systematický, jaký nabízí každý návrh na systematickou dokumentaci. Určité výhrady je možno mít proti některým nezvyklým termínům, jež jsou asi běžné pracovníkům ÚLUV, např. »technologický a tvaroslovný materiál«, ač dokumentace se zřejmě nezabývá jen výrobou a tvarem, nýbrž i dekorem, funkcí apod. Proč nepoužít prostého termínu »materiál z...«, když v úvodu je vysvětleno, oč se jedná a tohoto termínu se pak dále používá v odd. C a D; od termínu »lidový kroj« se mezi etnografy ustupuje a zavádí se výstižnější termín »lidový oděv«.

Schr

S. A. Takarev:

Etnografija narodov SSSR.

Istoričeskije osnovy byta i kultury. Moskva 1958. 615 str., il.

Tokarevova obiemná práce, podávající přehled etnografie všech etnických skupin v Sovětském svazu, vznikla na základě autorových přednášek pro studenty etnografie především na moskevské universitě. Má proto také především sloužit jako učební pomůcka pro universitní posluchače. Kromě toho je svým charakterem určena i všem laikům, zajímajícím se o zvláštnosti kultury a způsobu života jednotlivých národů a národností v Sovětském svazu. Dílo podobného charakteru chybělo dosud v sovětské literární etnografické produkci. Jeho prvořadý přínos je nejen v tom, že dává do rukou posluchačů etnografie první učební pomůcku — nechceme-li brát v úvahu učebnice dnes již naprosto zastaralé — a že doplňuje citelnou mezeru v pracích popularizujících etnografii národů Sovětského svazu. Z tohoto hlediska je třeba knihu především posuzovat.

Tokarev podává etnografický přehled podle hlavních historicko-etnografických oblastí (východoslovanské národy, neslovanské národy východní Evropy, Kavkaz, Střední Asie, národy Sibiře a Severu) a v rámci jich podle jednotlivých národů. Etnografický přehled jednotlivých etnických skupin vzájemně příbuzných a blízkých se svým způsobem života a kulturou je zahrnut do společných kapitol. Takovýmto způsobem jsou společně popisováni např. východní Slované, Mordvini — Marijci — Udmurti — Dagestanci, Čečeni — Inguši, Adygejci, Karačajevci — Balcharci, některé tunguzské národnosti, Čukčové — Korjaci atd. Přednost podobného způsobu výkladu spočívá v tom, že srovnáním jednotlivých rysů kultury příbuzných národů ve společné kapitole vyvstane zřetelněji národní specifika jednotlivých blízkých si etnických skupin. V rámci etnografického výkladu o jednotlivých etnických skupinách se autor — pokud to povaha materiálu dovoluje — přidržuje jednotného schématu, zahrnujícího kromě otázek z jednotlivých oblastí kultury a způsobu života i problémy etnogenéze a otázky přeměny charakteristického způsobu života a specifické tradiční kultury v podmínkách současného socialistického vývoje. Je pochopitelné, že v rámci učebnice, zahrnující takové množství národů a národností, jaké žije na rozsáhlém území Sovětského svazu, je možné se zmínit jen o nejdůležitějších stránkách kultury a způsobu života. I když se autor u jednotlivých etnických skupin snažil zaměřit především na ty jevy, které jsou pro dané etnické skupiny nejcharakterističtější, neubránil se jisté disproporcionalitě materiálu. Je to způsobeno především tím, že pro jednoho autora je nemožné zvládnout dopodrobna problematiku kultury a způsobu života všech etnických skupin, které jsou v knize zahrnuty, i když se jedná o vědce opírajícího se o tak bohatou znalost literatury a faktického materiálu, jakým je právě Tokarev. Není sporu o tom, že kolektivní práce řady odborníků by přinesla přehled informovanější a danou látku více vyčerpávající. Na druhé straně má však práce jednoho autora nespornou přednost v tom, že je nesena ucelenou jednotnou koncepcí. Druhá příčina určité disproporc-

cionality podávaného materiálu je způsobena tím, že jednotlivé etnické skupiny a jednotlivé stránky jejich života nejsou dosud stejně probádány a prostudovány. V tomto ohledu podává Tokarevova práce i přehled současného stavu výzkumu a studia jednotlivých etnických skupin v Sovětském svazu a umožňuje dobrou a názornou představu o výsledcích, kterých sovětská etnografie v tomto ohledu dosáhla. V otázce historicko-etnografického studia zaznamenala sovětská věda řadu úspěchů. Dostatečně jsou prozkoumány především četné otázky, týkající se ekonomického života a materiální kultury jednotlivých národů a národností. Mezi méně rozpracované patří dosud problémy etnogeneze, otázky socialistického způsobu života národů Sovětského svazu a zejména problémy společenského zřízení, u nichž bychom téměř všude žádali obšírnější výklad a podrobnější rozbor. Předností Tokarevova výkladu je to, že uvádí v jednotlivých případech i sporné problémy a často odchylné názory na podobné dosud nevyjasněné otázky.

Vlastní práci předchází velmi stručný úvod, věnovaný především otázkám předmětu a metody etnografie jako vědy. Tokarev zde etnografii nedefinuje a jednotlivé metody její práce zvlášť neuvádí. Úkoly etnografického studia ukazuje na několika konkrétních problémech, které etnografové studují. Ani předmět ani metoda etnografie nejsou tím vlastně nijak objasněny. Není možno zapomenout, že kniha je svým charakterem určena i těm, kteří o etnografii jako vědě prakticky mnoho neslyšeli a kteří kromě konkrétních poznatků z etnografie jednotlivých národů a národností Sovětského svazu budou potřebovat i určité teoretické poučení. Je pravděpodobné, že po přečtení úvodu nebude ten, kdo o etnografii dosud mnoho neslyšel, o nic moudřejší než dříve. Také v otázce užívání termínů »etnografie« a »etnologie« bychom požadovali důkladnější rozbor. Odmítnutí termínu »etnologie« nespočívá jistě jen v tom, že je to termín »umělý a vede k nejasnosti a dvojsmyslnosti«. I když jde o práci charakteru především faktografického, je tato povšechnost úvodu určitým nedostatkem.

Tokarevův etnografický přehled etnických skupin Sovětského svazu je doplňován názornými kresbami, fotografiemi a četnými mapami. Spolu s dobrými rejstříky a především s dosti obsáhlým a dobře vybraným seznamem literatury, seřazeným podle jednotlivých historicko-etnografických oblastí, jsou to doplňky, které zvyšují dobrou úroveň publikace a vytvářejí z ní skutečně příručku denní potřeby. Je nesporné, že dílo v tomto ohledu splní své poslání a stane se nejen učební pomůckou ve vlastním slova smyslu, ale i knihou, sloužící ke všeobecné orientaci v otázkách etnografie národů a národností Sovětského svazu.

L. Holý

Reidar Th. Christiansen

The Migratory Legends

FFC Nr. 175, Helsinki 1958

Mezinárodní látkový katalog lidových pohádek byl v minulém roce doplněn prací norského folkloristy Reidara Th. Christiansena o důležitou a v mezinárodním měřítku dosud nezpracovanou kapitolu — o soupis pověstí s obecně rozšířenými, mezinárodními motivy.

Ve svém pojetí pověsti vychází autor z definice zesnulého švédského folkloristy von Sydowa, jehož theoretické úvahy, shrnuté před deseti lety v knize »Selected Papers on Folklore«[1] staly se základem moderního pojetí. Převážná většina pověstí ve světovém repertoáru, jak to vyplývá už ze samotné povahy tohoto slovesného druhu, má charakter místní. Jejich náměty jsou však často společné rozsáhlé oblasti zeměpisné; je tomu tak např. s vílami nebo trpaslíky, o nichž se vypráví všude. Podobnost těchto podání však, jak praví autor v předmluvě »tkví jen v námětu. Pro tyto povídky zavedl von Sydow výraz *memorates*.[2] Jsou to něčí skutečné zážitky, podávané z první nebo druhé ruky, které se váží ke konkrétnímu předmětu v krajině, k danému místu a osobě. Migrační typy povídek, podle nomenklatury Sydowovy *fabulates*,[3] mohou být rovněž lokalisovány, avšak povídka nemá přímé osobní zabarvení, naproti tomu má však ustálenou podobu. Právě tyto pověsti, fabulates, jsou pro katalog jedině vhodné.« (Str. 5.)

Autor zvolil pro své třídění jako východisko správně konkrétní materiál, pověsti norské, neboť bez podrobného průzkumu jednotlivých národních repertoárů není zcela jasno, které látky jsou opravdu mezinárodní. Systém, podle něhož svůj materiál třídí, je zvolen obecně a je počítáno s tím, že bude doplňován na katalog mezinárodní. Proto jej autor také předkládá veřejnosti v anglickém překladě. Skupiny zvolil podle jejich vztahu k lidové víře, tím dosáhl určité kumulace jevů, založených na shodné představě, takže mohl zvolit poměrně nízký počet základních kapitol. (Celkem osm, kdežto např. Andrejev ve svém návrhu na doplnění Aarneho systému[4] uvádí dvanáct skupin a Polívka uvádí třicet pět typů;[5] jeho pojetí je ovšem odlišné, neboť tato práce zachycuje lidové vyprávění v plném rozsahu.)

Při klasifikaci se autor přidržuje dnes obecně přijatého desetinného systému a tím, že čísluje látky od č. 3000, vytvořil přímé pokračování Aarne-Thompsonova katalogu pohádek.[6] Právě tak jako tito autoři ponechává volná čísla pro budoucí doplňování, takže celkem sedmdesát sedm bodů, rozvržených do osmi kapitol, obsáhlo v klasifikaci téměř pět tisíc čísel. Připomeňme si z nich alespoň náměty, které jsou i u nás běžné:

3000—3035: *Čarodějné knihy. Uživatelé černé magie.* (Např.: Nezasvěcenec užívá čarodějnou knihu. Čert a hráči karet.)

3030—3080: *Čarodějnice a čarodějná síla.* (Čarodějnice stlouká máslo. Čarodějnici sleduje pacholek. Sabat čarodějnic.)

4000—4050: *Pověsti o lidské duši. strašidlech a bytostech záhrobních.* (Půlnoční mše mrtvých. Nekřtěňátko. Mrtvá matka se vrací k dětem.)

4050—4090: *Nadpřirozené bytosti řek, jezer a moře.* (Předurčená oběť vody: »Hodina přišla a člověk tu není.«)

5000—5050: *Trolové a obři.* (Obří hračka.)

5050—6070: *Víly.* (Podhoděnec. Sňatek s divoženkou. Divoká honba.)

7000—7020: *Domácí skřítkové.* (Skřítek ve službě u hospodáře.)

7050—8025: *Místní pověsti o významných místech, událostech a osobách.* (Polykratův prsten. Předurčené místo pro stavbu kostela. Budování kostela a jeho stavitel. Pověsti o zvonech. Pověsti o moru. Pověsti o bitvách. Pověsti o pokladech. Děvče a loupežníci.)

Protože jde o nový systém, povšimněme si principů zpracování podrobněji: Autor rozdělil Norsko na šest geografických oblastí, varianty z příslušné oblasti ponechává tedy pohromadě. Pod název každé látky řadí nejprve odkazy na mezinárodní prameny. Důsledně uvádí odkaz na motivický index,[7] dále uvádí jiný souborný pramen, např. slovník německé pověry,[8] a konečně uvádí důležité mo-

[1] C. W. Sydow, Selected Papers on Folklore, Copenhagen 1948.

[2] Podle vlastního Sydowova pojetí jsou »memorates« podání ve stavu zrodu, která ještě neprošla kolektivní tradicí, tedy prakticky »vyprávění ze života«. Jedním z předchozích útvarů k vlastním pověstem jsou »vzpomínková vyprávění«. »Erinnerungssage«, »minnesägen« a to, co u nás zpravidla nazýváme »historické povědomí«, jmenuje Sydow »Chroniknotitzen« nebo »memorial dites«. Srovn. o tom cit. dílo (ad 1) str. 73/74 a 108.

[3] Sydow, cit. dílo (ad 1) str. 74/77, kde uvádí německý ekvivalent »Zeugensagen«, švédsky »vittnessägner« s podskupinou »Glaubensfabulate«, která odpovídá našemu novému pojmenování »pověrečná povídka«.

[4] N. P. Andrejev, Ukazatel skazočnych sjužetov po sisteme Aarne, Leningrad 1929.

[5] Jiří Polívka, Súpis slovenských rozprávok, Turč. sv. Martin 1923 až 1931, d. I.—V.

[6] Antti Aarne- Stith Thompson, The Types of the Folk-Tale, FFC Nr. 74, Helsinki 1928.

[7] Stith Thompson, Motif- Index of Folk Literature, Copenhagen 1955—58, d. I—VI.

[8] Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens.

nografie o dané látce, severské i světové. Detailnímu výčtu variantů předesílá autor schematicky podanou základní osnovu, jejíž jednotlivé body jsou v závorkách označeny písmeny a čísly. Tím dosáhl ve výčtu variantů velké úspory místa. U dalších variant stačí totiž jen uvést čísla základní osnovy, do závorky v heslech konkretizaci příslušného motivu a povídka je zachycena dostatečně, aby mohla být badatelem užita pro studium řady otázek, s výjimkou ovšem např. studia lidového stylu apod. Práce se schémata byla u nás kritisována.[9] Kritika je namístě v tom případě, užívá-li se schémat v odkazech např. v edičních poznámkách k textům apod., kde by bylo vhodné podat podrobný rozbor.[10] V pracích slovníkových je však tato metoda správná, neboť činí materiál velmi přehledným. Kromě toho v mezinárodním katalogu by stejně byla výrazová stránka lidového projevu do značné míry setřena překladem. Pro základní orientaci není třeba nic více než poznat základní látkovou osnovu, pro detailní studium užije badatel původních pramenů, které si v katalogu na základě daných schemat vyhledá.

Uveďme si jako příklad, jak zpracoval pro svůj katalog Christiansen látku 3045 »Čarodějnice je sledována«, která je i u nás rozšířena s četnými, norským versím velmi příbuznými variantami:

Na jisté usedlosti (A 1) *je paní domu čarodějnice* (A 2). *Někdo* (B 1) *při určité příležitosti* (B 2), *k níž došlo určitým způsobem* (B 3), *pozoruje její počínání. Vezme nádobu s magickým prostředkem* (C 1) *a potře nějaký kus domácího nářadí* (C 2), *použije magické formule* (C 3), *a vyrazí* (C 4). *Pozorovatel ji napodobí, učiní však chybu v použití prostředku* (D 1) *nebo při vyslovení formule* (D 2) *a má neúspěch* (D 3). *Při jiné příležitosti* (E 1) *opakuje trik správně* (E 2) *s výsledkem ...* (E 3). *Návštěva sabatu čarodějnic* (F).

V seznamu pramenů uvádí pak autor jen konkrétisující hesla. Např. k »B 1« bývá uvedeno v jednotlivých variantech, že to byl sluha nebo náhodný pocestný, k »B 2«: za sobotního večera, na svatodušní pondělí apod., k »C 2« se uvádí pometlo nebo ohřeblo (broomstisk a bakinglathe), k »C 3« přesné znění formule; např. »nahoru, nahoru, nikdy dolů«, sluha opakuje »nahoru, nahoru, dolů, dolů«. Není-li motiv v látce rozveden, opakuje Christiansen jeho číslo bez dalších vysvětlivek. Např. vypravěč nejmenuje název obce, kde se to stalo, ani jméno ženy. Chybí-li motiv, příslušné číslo se ve výčtu přeskočí.

Holé látkové osnovy, uváděné v záhlaví soupisu jednotlivých látek, umožňují rychlou a přesnou orientaci, nezatíženou zbytečnými detaily. Geografické uspořádání variantů je výhodné zejména u národních katalogů, neboť usnadňuje badateli vyhledávání obdob geograficky nejbližších. Ovšem, hledáme-li konkrétní motivy, práce je zdlouhavější, neboť každý variant je třeba si podle daných údajů teprve rekonstruovat. Orientaci v materiálu takto uspořádaném by urychlila výraznější grafická úprava (kterou toto vydání postrádá); velmi by pomohly i odkazové rejstříky, jež budou nezbytnou součástí soupisu, jakmile se přikročí od jednotlivých národních soupisů k soupisu mezinárodnímu.

Jak jsme poznali už nahlédnutím do přehledu kapitol, řada látek obsažených v norském soupisu pověstí je rozšířena i u nás. Bude tedy katalog už ve své nynější podobě vítanou pomůckou i pro srovnání našeho materiálu. Christiansenův katalog nás nabádá k tomu, abychom také my brzy pomýšleli na začlenění našeho materiálu do mezinárodní soustavy. Oba naše rozsáhlé soupisy pohádkových látek, Polívkův a Tillův,[11] mají vlastní systém třídění, a to velmi ztěžuje jejich používání. Slovenské pověsti jsou v Polívkově soupisu obsaženy v plné šíři. Ovšem ve srovnání s Christiansenovým systémem je systém jejich třídění značně odchylný. Kromě oddílu VII., kam jsou zařazeny vlastní pověsti, uložil Polívka některé pověsti démonologické (zejm. o čertu), některé pověrečné povídky (zejm. o čarodějnicích) a některé novelistické pověstové látky (např. děvče a loupežníci) také do kapitoly III. a IV. Mezi třiceti pěti hesly vlastních pověstí z oddílu VII. obsahují některá jednotlivé látky, jiná celý cyklus; např. heslo č. 149 — »pověsti bájeslovné« s dvaceti dvěma podhesly, obsáhlo tři kapitoly třídění Christiansenova: o domácích skřítcích, o vílách a o bytostech vodních.

Tille se ve svém soupisu omezil jen na klasickou oblast vlastní pohádky. Povaha materiálu mu však průběhem zpracování sama ukázala, že má-li být kniha soupisem obecně rozšířených látek, měl by být výběr hesel širší, než kolik obsahuje vlastní oblast pohádková. Povšimněme si, že v doplňcích, připojených k poslednímu svazku soupisu, jsou doplněna téměř výhradně právě ta hesla, která lze počítat k Sydowovým *fabulates*, čili podle Christiansena jde o *migrační pověsti*. Tille při svých velkých zkušenostech postihl u těchto látek jejich obecné fabulační jádro, pro které je přiřazuje ještě k pohádkám, neboť bere za základ pojetí pohádky pojetí širší — hovoří o tzv. *povídkách látkových*, které podle něho jediné mají být předmětem zkoumání literárního vědce.[12]

Pro první informaci o našem stavu pramenů pro mezinárodní katalog pověstí uvádím Tillova hesla, uvedená v jeho »Soupise českých pohádek« a která lze zařadit do Christiansenova systému migračních pověstí:

3000—3025: *Zaklínací kniha;*
3030—3080: *Sněm démonických bytostí; Sněm čarodějnic; Sněm koček; hadí sněm; Pověry o hadech v těle;*
4000—4050: *Rubášek (Dítě pochované bez rubášku pláče; srovn. Nekřtěňátko);*
4050—4090: *Předurčená smrt (část hesla tvoří obecně rozšířená hastrmanská povídka, označovaná v mezinárodních katalozích heslem »Hodina přišla a člověk tu není«); kromě toho i samostatné heslo »Hastrman«;*
5050—6070: *Podhozenec; Třikrát les, třikrát ves; Sudičky;*
7000—7020: *Plivník (s odkazy na místní názvy: Šotek, Hospodáříček, Jarášek, Rarášek, Talisman);*
7050—8025: *pověsti o pokladech (Poklad na mostě; Poklad - smrt; Poklad v zahozené botě; Poklad ve snu; Sirotek v Radhošti) a o loupežnících (Ženich lupič; Čáry katovské; Mlýn přepadený lupiči; Loupež v myslivně.* — Skupinu pověstí *o zvonech, o stavbách kostela, o moru* nebo *bitvách* apod. nemá Tille zastoupenu, patrně pro jejich příliš lokální charakter. Na druhé straně však zařadil do soupisu povídku *»Devět křížů«*, příběh o místním neštěstí, zřejmě pro značně rozvětvenou rodinu variantů této látky z nejširší oblasti.

Do osmé skupiny by spadaly i jiné náměty, zachycené Tillem, jež však nenajdeme u Christiansena. Je to především heslo *»Didonina lest«* (o získání pozemku tak velkého, kolik obsáhne volská kůže) a heslo *»Spící vojsko ve vrchu«*, které uvádí mezi obecně rozšířenými látkami podle Rankeho třídění pověstí Polívka už v r. 1911.[13]

Oproti Christiansenovi nepojal Tille ani do rozšířeného rejstříku svého soupisu žádnou z látek o čarodějnicích, zatímco Polívka např. látku 3045, uvedenou výše jako ilustrační příklad, řadil dokonce mezi vlastní pohádky. Tille se rozhodl negativně patrně proto, že v našich materiálech jsou tato podání příliš úzce spojena s pověrou a jako fakt především etnografický nebývají ani v povídkové formě zaznamenávána.

Tyto příklady nám zároveň ukazují složitost problematiky při vymezování a třídění pověsti. Každý z badatelů vychází ze zkušeností materiálu především svého národa a jeho nej-

[9] Proti formální srovnávací škole vyzněly ostře referáty přednesené na 1. celostátní folkloristické konferenci v Liblicích 1953.

[10] Na správný postup látkového rozboru a srovnání ukázal J. Jech v »Příspěvku k otázkám vydávání prozaického folklóru«, Československá etnografie 1958, str. 166.

[11] Jiří Polívka, cit. d. (ad 5); Václav Tille, Soupis českých pohádek, Praha 1929—37, d. I, II_1 a II_2.

[12] O tomto pojetí srovn. zejm. Václav Tille, Povídky, jež sebral na Moravském Valašsku r. 1888, Praha 1904.

[13] Srovn. doslov Jiřího Polívky ke knize: Národní pohádky, za školní četbu vybral Jan Satranský, Praha 1911, str. 249.

bližšího okolí. Kdyby Christiansenův katalog navrhoval Středoevropan, jistě by jej uspořádal jinak. Jestliže Christiansen řadí k pověstem např. látku »Polykratův prsten«, v našich poměrech by mezi pověsti náležela např. i mezinárodní látka »Císař a opat«, neboť se vypráví o konkrétním panovníkovi v zcela konkrétní historické situaci, takže místy se stává i vlastní pověstí místní. Nejzranitelnější místo pro další práci vidím v samém vymezení základního pojmu »migrační pověst«. K souboru mezinárodních fabulí by se mělo dospět teprve na základě analýzy národních repertoárů. Do té doby bude výraz »migrační pověst« spíše jen pracovním názvem než pevně vymezeným odborným termínem.

Dagmar Rychnová-Klimová

ZPRÁVY Z MUZEÍ

Výstavy Národopisného oddělení Národního muzea v r. 1958

Národopisné oddělení Národního muzea v Praze uspořádalo ve vestibulu své budovy v Petřínských sadech v červenci až říjnu 1958 tradiční již výstavu přírůstků, získaných do sbírek v předchozím roce. Oproti jiným letům, kdy muzeum každoroční přehlídkou seznamovalo veřejnost s doklady lidového života a lidové kultury, které přivezli vědečtí a odborní zaměstnanci ze studijních a sběrných cest v terénu, byla tato výstava výběrem nejvzácnějších kusů, získaných v r. 1957 darem nebo koupí. Správu oddělení přiměla k této změně ta okolnost, že v uplynulém roce byly sbírky obohaceny o zvláště významné předměty, které však nemohou prozatím přijít do trvalé expozice a návštěvníci by si je nemohli jinak prohlédnout.

Pozornost vzbudily zejména tři výjimečně krásné a vzácné celky, jejichž dokumentární hodnotu ještě zvyšují poměrně podrobné údaje o jejich původu a stáří. Je to především ženský kroj z Línů u Mladé Boleslavě z poloviny 19. století, dále krojový celek asi z téže doby, jehož provenience je bohužel určena pouze rámcově okolím Mladé Boleslavě, zato třetí soubor ženských krojových součástí z Řep u Ruzyně, tedy z bezprostředního okolí pražského, pocházející z doby před r. 1845, je přesně dokumentován. V témže roce oddělení kompletovalo také ženský kroj z Mělnického Vtelna a získalo některé součástky oděvu z Mělnicka a Roudnicka. Byl to tedy rok na akvizice středočeských, dnes už tak řídce se naskytajících krojových součástek a tím více krojových celků výjimečně bohatý.

Byly však vystaveny také nově získané krojové součásti z jiných krajů, odkud je materiál rovněž málo známý a těžko už dosažitelný — ze severních Čech z Loužnice u Železného Brodu a z Moravy z Novojicka, odkud bylo zakoupeno dvanáct vzácných bílých vyšívaných plen. Do sbírek přibyly také kroje ze Slovenska, a to z Horní Poruby a ze Soľčan u Nitry, a součásti oděvu, mobiliáře a jiné doklady lidové kultury z okolí Považské Bystrice, hlavně z Papradna a Marikové, dále starobylá huňka z Tepličan u Košic, vyšívaný kožíšek z okolí Kremnice a ukázky zajímavých lidových šperků a součástek oděvu z různých míst Slovenska.

Také slovanské sbírky oddělení byly obohaceny, a to ženským krojem z Rostova na Donu a ruskými, bosenskými, černohorskými a jinými výšivkami. Z ruských dokladů lidového umění přibylo do oddělení na třicet předmětů malovaných na dřevě z Chochlomy, vystavena byla ovšem jen malá část. Lužickosrbská sbírka byla doplněna kvašovými studiemi krajů od Hanky Krawcec. Darem rady žen obdrželo oddělení krásné ukázky lidových tkanin a výšivek rumunských.

Avšak vzácnými exponáty nebyla v r. 1957 rozmnožena jen textilní sbírka. Pro nedostatek místa mohl být vystaven pouze výběr ze sbírky 157 perníkářských forem, pocházejících od perníkářů převážně z okolí broumovského, ale i odjinud z Čech a Moravy. Jsou velmi pěkně řezané, některé i datované, případně označené iniciálkami řezbáře.

Zajímavým a přesně dokumentovaným dokladem mnohaleté řezbářské práce z doby kolem roku 1920 je veliký betlém s bohatými fantastickými architekturami, jehož tvůrcem je horník Václav Karas z Bohutína u Příbramě; ve volných chvílích vyřezal na padesát figurek, kolem šedesáti oveček a zvířátek a na dvacet palem. Je to v podstatě typický příbramský betlém, ale osobitě pojatý zejména v architekturách města v pozadí, které prý V. Karas tvořil podle pohlednic lázeňských a různých cizozemských budov.

K zajímavostem výstavy patřily velmi jemně a umně vyřezávané jesličky, zarámované jako velký obraz, s drobounkými figurkami, sestavenými v různé výjevy. Ačkoliv byl tento betlém získán z Mělnicka, jde s největší pravděpodobností o krušnohorskou práci.

V r. 1957 obdrželo oddělení dva velké dary: od ministerstva školství a kultury a od Sociální školy v Praze II, Podskalská ulice. Dar MŠK sestává hlavně z předmětů současné výroby lidových umělců, lidových výrobních družstev, ale také z tvorby umělců, jako např. akad. malíře F. Volfa, inspirované náměty a motivy lidového umění a lidové kultury, anebo z ukázek užitého moderního umění ovlivněného uměním lidovým. Z tohoto velkého souboru předmětů byl vzhledem k omezené výstavní ploše pořízen pouze výběr. Byly ukázány hlavně keramické figurální plastiky Ignáce Bizmayera, kraslice z různých míst republiky, obřadní pečivo z okolí Jindřichova Hradce a některé loutky v pěkně rekonstruovaných lidových krojích. Sociální škola věnovala muzeu krojové součástky a výšivky Československa a Rumunska.

Ve zbývajících vitrinách bylo možno prohlédnout si moravskou a západoslovenskou majoliku a obrázky na skle různé provenience.

Výstava byla dobře navštívena a výběrem předmětů vskutku výjimečné hodnoty vzbudila zasloužený zájem především mezi odborníky.

Alena Plessingerová

U příležitosti Měsíce československo-sovětského přátelství uspořádalo Národopisné oddělení Národního muzea ve vestibulu své budovy v Petřínských sadech výstavu Lidové umění ruské, ukrajinské a běloruské. Vystavené doklady byly vybrány ze sbírek oddělení a obsahovaly především materiál z předrevoluční doby, který uchoval a rozvinul staré tradice národního dekorativního umění ruského a ukrajinského národa; tyto staré doklady tvořivé síly lidu, neobyčejně vzácné jako etnografické dokumenty a cenné umělecky, byly doplněny ukázkami lidové tvořivosti současné, která za podpory sovětského státu dosahuje nebývalého rozmachu a umělecké výše. Zájem sovětského státu o lidovou kulturu a uměleckou tvořivost lidu byl dokumentován ukázkami ze současné sovětské literatury o lidovém umění dob starších i doby současné.

Byly vystaveny především ukázky dřevořezeb a malby na dřevě, lidových krojů, výšivek, tkanin a krajek, lidové keramiky, hraček, prací z březové kůry a řezeb z kosti; samostatně byla uspořádána skupina lidových hudebních nástrojů. Lidové stavby světské i církevní zachycovaly kresby a dřevoryty, zavěšené na panelech.

Většina exponátů byla vystavena podle oblastí, ve kterých vznikla. Na skupinu lidových hudebních nástrojů

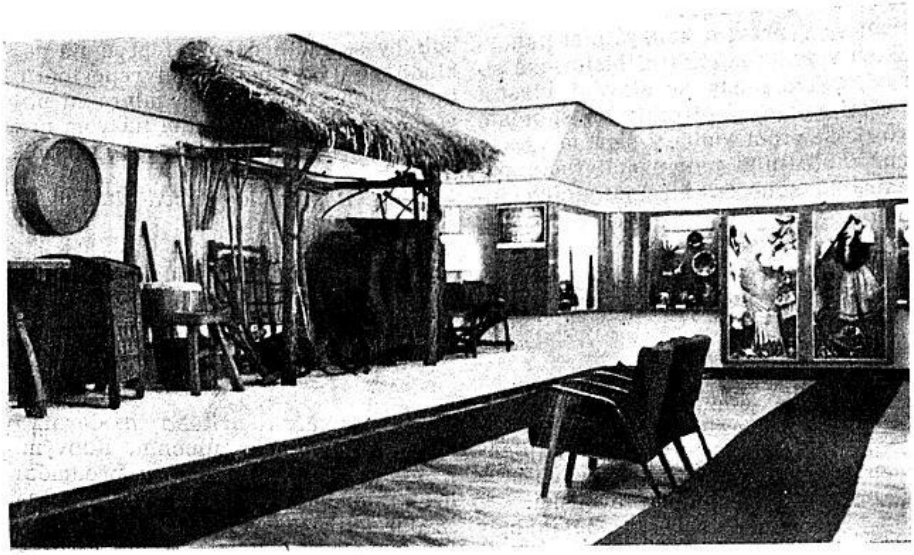

Ukázka instalace ze sbírek Slovenského muzea v Bratislavě.

z evropské části SSSR (nástroje strunné i dechové) navazovaly ukázky ukrajinského lidového umění, které obsahovaly lidovou keramiku, hračky, dřevořezby, kraslice, tkané a vyšívané ručníky podolské a huculské, kroj ukrajinské nevěsty a kroj ženy z Volyňska. Výběr ukrajinských exponátů byl zaměřen na to, aby byly vystaveny předměty z oblastí, které pomíjely dřívější výstavky ukrajinského lidového umění, uspořádané v předešlých letech národopisným oddělením. Obsahoval proto většinou věci méně známé, i když se tak dálo na úkor celistvosti souboru. Souhrnněji byly uspořádány ukázky lidového umění ruského, mezi nimiž byly hračky z Gorkovské oblasti, chochlomská malba na dřevě, dřevořezby a textilie z Ivanovské oblasti, hračky ze Zagorska a Bogorodského, krajky a výšivky z Kirovské a Jaroslavské oblasti a lakované krabičky z Palechu. Dále byly vystaveny drobnosti z Běloruské SSR (z Vitebské oblasti), výrobky z březové kůry z Vologodské oblasti a výšivky, tkaniny a dřevořezby z Novgorodské oblasti. Druhá část výstavy obsahovala ve velmi stručném výběru ukázky sovětské literatury o starém i současném lidovém umění, doplněné soudobými výrobky lidových umělců (lakovanými krabičkami z Palechu a Fedoskina, zagorskými hračkami, chochlomskými malbami na dřevě aj.) a fotografiemi sovětských lidových umělců, souborů lidové tvořivosti apod.

Helena Johnová

Lužičtí Srbové v minulosti a přítomnosti byl název výstavy, kterou k Týdnu museí 1959 připravilo Národopisné oddělení Národního musea. Základem výstavy byly instruktivní tištěné tabule, opatřené vedle textu mapami, vyobrazeními a reprodukcemi fotografií, které byly vydány za spolupráce lužickosrbských institucí ministerstvem kultury NDR. Na nich se návštěvník seznámil s historií Lužice od pravěku až po současnost a s bohatstvím lužickosrbské lidové kultury. Tato část exposice, vhodná pro putovní výstavu, byla doplněna řadou exponátů ze sbírek Národního musea, zejména jeho národopisného oddělení. Pravěk tu byl doložen ukázkami lužické kultury popelnicových polí, historie mincemi, literatura starými tisky, písemnictvím lužického obrození a ukázkami současné literatury krásné i naukové.

V národopisné části zaujímaly nejvíce místa ukázky lužickosrbského kroje, zejména ženského, a to jak katolického z Horní Lužice, tak evangelického z Lužice Dolní; zvláštní pozornost byla věnována úboru hlavy. Vhodným doplňkem krojové expozice byly obrazy národního umělce Ludvíka Kuby, jehož jméno tolik pro Lužici znamená, a lužické malířky H. Krawcec.

Lidové umění bylo na výstavě zastoupeno kraslicemi, keramikou, zvláště tzv. žitavskými fajánsy, obrázky na skle slezského původu, vyřezávanou přeslicí, ozdobným ručníkem z r. 1760 a malovaným nábytkem z druhé poloviny osmnáctého století; lidová hudba byla tu dokumentována třemi staršími nástroji — malými a velkými houslemi (kwasne huslicky a wulke husle) a píšťalou zvanou tarakawa.

Národopisné exponáty velmi dobře doplnily výstavu, i při značném omezení, které bylo dáno poměrně malou plochou vstupní haly musea v Petřínských sadech.

Výstava splnila i svůj význam politický, neboť tu poprvé u nás byl podán veřejnosti marxistický výklad lužické otázky. Vždyť donedávna bylo v širokých vrstvách živeno nacionalistické lužicofilství, spojované s mocenskými zájmy buržoasie, na hony vzdálené správnému chápání historického vývoje Lužice. Návštěvník výstavy mohl se přesvědčit, jakého pokroku ekonomického, jakých svobod národnostních dosáhl lužický lid za poslední léta v NDR a jak zcela nově se vytváří jeho poměr k pracujícímu lidu německému. Současně výstava ukázala, jak upřímný a tradičně vřelý je zájem, který náš lid a naše kultura chovala a chová k Lužickým Srbům.

J. Kramařík

Národopisné sbírky v expozici Slovenského muzea v Bratislavě

Uplatnění národopisných sbírek v historické expozici vlastivědných muzeí věnovali etnografové našich muzeí v poslední době pozornost a teoreticky a prakticky řeší problémy s tím souvisící. Jestliže konference etnografů v Bystřičce v květnu 1958 došla jednomyslně k názoru, že národopisné sbírky je třeba ve vlastivědném muzeu začlenit do jednotné historické expozice, podávající obraz vývoje společnosti se zdůrazněním zákonitostí tohoto vývoje, objevovaly se v praxi stále potíže. Vyplývají z obtížnosti a složitosti vztahů, jež je třeba v expozici řešit v duchu vědeckého světového názoru a s historickým hodnocením materiálu, jehož dokladová hodnota je hlavním kritériem

při jeho výběru. I v nově zpracovaných expozicích objevují se stále tendence uplatnit především materiál efektní, esteticky působivý a potlačit předměty obyčejné, všední potřeby. Proto stále ještě převažují sváteční lidové kroje a doklady lidového umění nad výrobními nástroji a nářadím, jež dokládá způsob výroby a tím předpoklady k růstu životní úrovně. Omezení národopisného materiálu na 19. století oslabuje také podstatně vývojové pojetí expozic, jež mají v jednom oddíle národopisný ráz, který ani předtím ani potom se už nepřipomíná, jako by byl znakem jen toho století. Vyplývá to sice z muzejních fondů takto časově omezených, nelze se však smířit s tímto stavem a je třeba uplatnit v expozici národopisný materiál během celého vývoje, jak jej podává historická expozice.

Velmi poučným příkladem je pro muzejní pracovníky nová expozice Slovenského muzea v Bratislavě, otevřená k 15. výročí slovenského národního povstání 1959. Kolektivu muzejních pracovníků se podařilo v poměrně krátké době vytvořit expozici, jež podává obraz společenského vývoje na Slovensku zajímavě a působivě uplatněním vybraných exponátů, utříděných vkusně a efektně v jednotné linii chronologicky vedené a využívající historických sbírek všech oborů souhrnně v promyšleném výběru, v němž jsou správně zdůrazněny výrobní vztahy, doložené hmotnými doklady i grafickými a archivními doplňky. Vývoj umělecké tvorby souběžně podávaný dokládá jen společenský vývoj a nepřevládá, jak to dřív bývalo v muzeích obvyklé. Škoda, že v závěrečné části, jež dokumentuje nedávný a současný vývoj, omezuje se expozice na plošné doklady archivní povahy, čímž se celkový účin, který by tu měl právě na konci obchůzky vyvrcholovat, oslabuje a návštěvník unavený dlouhou prohlídkou nebude vnímat exponáty této části s takovým zájmem, jak by bylo žádoucí. Národopisných dokladů nebylo v tomto oddíle výstavy využito, jen v poslední, závěrečné vitríně jsou uplatněny doklady současné lidové tvořivosti — dřevořezby, výšivky, keramika atd. Ukazují, jak by bylo možno hmotnými exponáty i tuto podstatně oživit a učinit ji zajímavější a přitažlivější.

Všimněme si podrobněji, jak je uplatněn v expozici národopisný materiál v oddílech feudalismu a kapitalismu. Je to poučné nejen co do množství exponátů, jež dovedli pracovníci Slovenského muzea soustředit i do těch období, o nichž se tvrdívá, že k nim v muzeích doklady nejsou a že je třeba pomáhat si reprodukcemi a nákresy.

V části nazvané »Řemesla a obchod v 16.—18. století« jsou věnovány hornictví tři vitríny; hrnčířství v další vitríně je doloženo původním kruhem, výrobky i archivními doklady. Habánské keramice je věnována další vitrína; nejenže ukazuje krásu výrobků, ale podává na názorné mapě rozložení habánských středisek a na fotografiích habánské domy. Zajímavé doklady jsou vystaveny v další vitríně, věnované tkalcovství: bardějovské bakačiny ze 16. století a sabinovské tkaniny z 18. století ukazují vyspělost výroby, doložené tkalcovskými člunky i pečetidly cechovními.

Velmi působivě jsou předvedeny poddanské poměry v 17. a 18. století protikladem panského a lidového způsobu života. Plastika Jánošíka uprostřed místnosti, jejíž zadní stěnu zabírají původní doklady a zařízení na mučení poddaných, vtiskuje tomuto celku základní charakter zdůrazňující přesvědčivě lidové revoluční tradice. Proti dokladům zámecké kultury vpravo jsou na levé straně exponáty lidové kultury ve velmi promyšleném výběru. Jedna vitrína ukazuje prostý lidový oděv z vlny a plátna domácí výroby. Druhá je věnována domácímu nářadí, mezi nímž se uplatňují řezbou zdobené vařečníky, slánky, pouzdra na břitvy, i doklady lidového umění, obrázek na skle s motivem zbojnickým a stará výšivka. Další vitrína je věnována zbojnickým tradicím, jež dokládá i Jánošíkova valaška, typický zbojnický opasek a pistole. Závěr této části tvoří doklady k poddanským vztahům — archivní dokumenty, robotní známky apod.

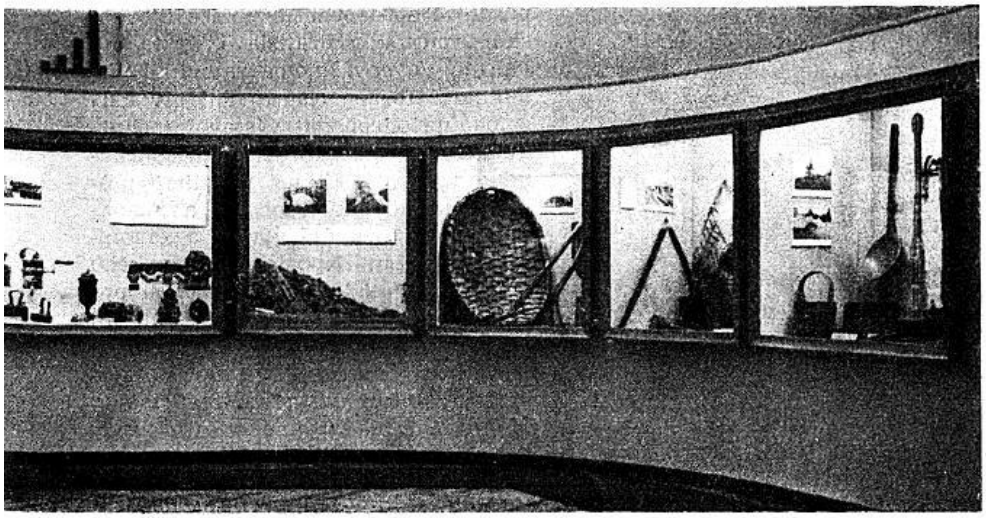

Další výrobní obory jsou v části nazvané »Manufaktury«. Je tu např. známá holičská manufaktura, doložená vybranými ukázkami výrobků. V další vitríně jsou dokumentována typická zaměstnání chudých slovenských krajů — drotárství a olejkářství. Doklady k nim jsou mimořádně zajímavé, třebaže prosté a nezdobné, ať už je to výstroj drotára, halena a palice, nebo ukázky výrobků a archivní doklady. Plátenictví je v jedné z dalších vitrín nepřetržité vývojové řady doloženo nástroji — hachla, mandlovací píst, tkalcovské člunky — i ukázkami materiálů a výrobků. Vorařství jako další lidové zaměstnání je připomenuto modelem voru, mapou a zajímavými rytinami.

V části nazvané »Hospodářství v předmonopolistickém období kapitalismu« je v jedné vitríně dokumentován způsob života hornických oblastí — uniformami horníků i paličkovanými krajkami. Další vitrína je věnována pálení dřevěného uhlí jako významnému pracovnímu oboru, který se tu přibližuje dnešnímu člověku modelem, fotografiemi i nákresy nástrojů s přesným pojmenováním. Sku-

tečné nástroje jsou v další vitríně, na niž navazuje dřevařství, doložené nástroji, oděvními součástkami i fotografiemi. Podobně jsou vybrány i doklady k pastýřství — nástroje, oděvní součástky, palice a doplňky s několika fotografiemi.

V části nazvané »Průmysl a zemědělství předmonopolistického období kapitalismu« je zařazeno barvířství; ve dvou vitrinách jsou tu vybrané ukázky výrobků s ukázkami forem i postupu barvení, ukázky použití modrotisku na oděvních součástkách i fotografie lidových oděvů. Mapa barvířských dílen na Slovensku ukazuje rozšíření modrotisku. Vitrina věnovaná zpracování kůží v lidových řemeslech má výhodu v zajímavých nástrojích, u nichž ale bude nutno připojit názvy s vysvětlením, k čemu který nástroj slouží.

Velmi zajímavou část tvoří oddíl věnovaný feudálním přežitkům v zemědělství 19. století. Ve volně upraveném pásmu deset metrů dlouhém jsou tu seřazeny jednak doklady lidového bydlení — stůl, lišta s keramikou, sůsek od Lučence — ale hlavně doklady výrobní — nářadí v působivém seskupení s náznakem hospodářské stavby doškem kryté, s primitivním fukarem od Oravy, sečkovicí apod. Závěrem jsou tu archivní doklady k zaostalému zemědělství, jež nemohlo držet krok s rozvojem průmyslu a mělo za následek zaostávání životní úrovně slovenského lidu. Také vinařství je tu doloženo, a to nástroji, dobovými obrázky i keramickými figurálními plastikami. Závěr celého tohoto oddílu tvoří dvě vitríny s keramikou a dvě se svátečními lidovými kroji. Z ženských oděvů byl vybrán kroj od Trenč. Teplé a od Ilavy, z mužských košile z Rejdové (červeně vyšívaná a datovaná letopočtem 1887) a mužský oděv z Dětvy. Ženský kožich z Očové, krpce, čepce, pás a výšivky doplňují tento výběr, jistě velmi obtížný z tak velkého bohatství krojového, jímž se pyšní Slovensko. Kroje jsou aranžovány prostorově bez manekýnů, s náznakem pohybu, který je např. u mužského oděvu podtržen valaškou.

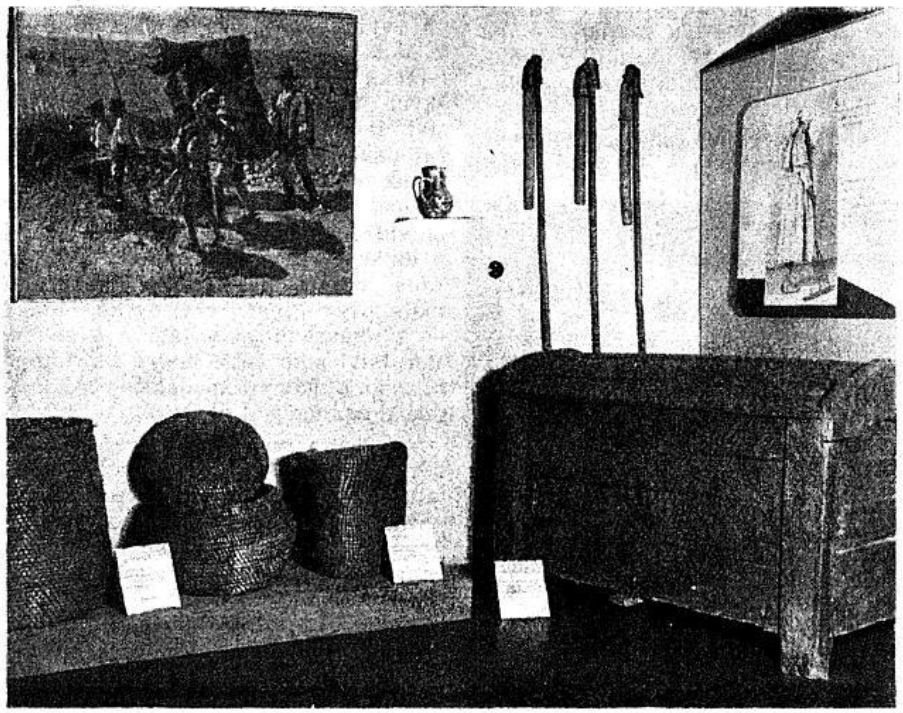

V dalších oddílech se národopisný materiál už neobjevuje, ačkoliv by se mohl uplatnit např. v takových partiích, jako je postavení pracujícího lidu v době panství monopolů, kde jsou doklady k zadluženosti rolníků, exekuční výměry i fotografie polních prací s primitivním zařízením.

Možná, že návštěvníci, zvyklí na národopisné expozice slovenských muzeí, přeplněné výšivkami, kroji a doklady vynikajícího lidového umění slovenského, nebudou spokojeni s výběrem, kterým pracovníci Slovenského muzea v Bratislavě dokládají vývoj společenských poměrů na Slovensku. Proporce jednotné expozice historie vyžaduje, aby množství i charakter exponátů byly podřízeny hlavní myšlence, kterou expozice vyjadřuje. Z tohoto hlediska lze výběr i poměr národopisných exponátů k ostatním exponátům hodnotit kladně. Celkem je v této historické expozici věnováno národopisu 17 vitrin a desetimetrové pásmo hmotných dokladů k životu a výrobě. To není málo a uvážíme-li, kolik exponátů např. jen z oboru řemesel, uměleckých řemesel a umění se tu nabízelo k uplatnění, můžeme výběr exponátů národopisných v tomto rozsahu považovat za přiměřený a přiznat pracovnici Slovenského muzea I. Murgašové, která národopisnou část zpracovávala, úspěch, i když bereme v úvahu převažující podíl národopisu v celkovém obrazu lidového života na Slovensku v minulosti. Zdůraznění obsahové složky vývoje společnosti vyžadovalo, aby byly doklady omezeny na vyznačení hlavních věcí s tím, že národopisné otázky včetně onoho nesmírného bohatství lidové kultury slovenské může řešit ve speciální expozici národopisné muzeum.

Zdůrazňujeme-li znovu vkusné a působivé zpracování expozice Slovenského muzea v Bratislavě, je to mj. i proto, že považujeme za nutné hledat nové formy vystavování i v muzeích, nepodceňovat výstavní techniky a využít všech prostředků současného výstavnictví, jež pomáhají přiblížit návštěvníkům obsah a umožňují hlubší poznání vývoje a zákonitostí v něm. Expozice Slovenského muzea v Bratislavě je příkladem pro ostatní muzea, jak je možno uplatnit v jednotné vývojové expozici historie národopisný materiál. Budou-li naši muzejní pracovníci na základě tohoto zpracování hledat jiné, vlastní cesty a způsoby, bude to jen ku prospěchu našeho muzejnictví.

Josef Beneš

Hornictví ve středoslovenských muzeích.

Oblast středního Slovenska byla již ve středověku významným střediskem rudného dolování. Po staletí udržované tradice hornického povolání obohatily lidovou kulturu této oblasti do té míry, že se s jejími památkami doposud shledáváme i v terénu. Je proto správné, že i středoslovenská muzea věnují hornickým tradicím přednostně pozornost a snaží se je co nejlépe instalovat. Chtěla bych zatím věnovat pozornost Krajskému vlastivědnému muzeu v Banské Bystrici a muzeím v Banské Štiavnici.

Banskobystrické muzeum je umístěno v renovovaném thurzovském domě z konce 15. století. Již sama volba thurzovského nákladnického domu, který byl svými majiteli postaven z bohatství vytěženého z banskobystrických dolů, předpokládá, že dolování zde bude věnována značná pozornost. Při obnově domu byl nalezen i doklad toho, jak si byli Thurzové vědomi, co je základem jejich majetku. Mezi freskami v přízemním sále domu je vyobrazení sv. Daniela, patrona hornictví. Odkrytím této fresky přibylo k našim středověkým hornickým vyobrazením další. Zajímavá je volba právě sv. Daniela, který byl v té době oblíbeným patronem zvláště v tyrolském hornictví.

V muzeu, které je ve svém celku úspěšně instalačně řešeno, je věnováno hornictví dosti místa a mezi exponáty je řada cenných a zajímavých předmětů. Jsou tu zbytky starých hornických nástrojů, nalezených v opuštěných dílech, jsou tu i hornické nástroje novější. Pozornost upoutají pro oblast typické předměty jako »bančiare« na vynášení rudy (košíky ve tvaru sotůrku, pletené ze štípů) i »knecht« — lano s koženým řemenem místo sedačky, na kterém se spouštěli horníci do dolu. V kolekci kahanů jsou zastoupeny jednotlivé typy kahanů lojových i olejových. Z hornického oděvu jsou vystaveny dvě uniformy, starší typický kroj slovenských horníků s červenými kalhotami, zdobenými bílým šňurováním, s bílou blůzou, zelenou kulatou čepicí-kalpakem a černým koženým flekem a novější černá uniforma s límcovou perkytlí. Z ženského oděvu jsou vybrány jen hedvábné oděvy s bohatě zlatem zdobenými čepci a šněrovačkami, patřící zřejmě bohatším ženám.

Mezi cenné exponáty patří dřevěný hornický praporec ze Špania Dolina z r. 1793, s vyobrazením dvou horníků v červeno-bílém kroji a další lidové práce, sošky horníků v typickém oblečení a miniaturní práce vložené do lahví, znázorňující hornickou práci v podzemí.

Většina vystavených i v depozitáři ještě uložených předmětů pochází z okolí Banské Bystrice ze Špania Dolina a Starých Hor, pouze některé jsou z Banské Štiavnice. Expozice je doplněna zajímavými mapkami a grafy (např. mapka banských mlýnů, hutí a uhlisek z let 1495—1546), kopiemi archivního materiálu a novou uměleckou tvorbou s hornickou tematikou (vyobrazení povstání banskobystrických horníků v r. 1526).

Ukázka instalace ze sbírek Slovenského muzea v Bratislavě.

Další významné středisko středoslovenského dolování Banská Štiavnica má již od r. 1927 »Banské muzeum Dionýza Štúra«. I zde vedle přírodnin a technických a historických exponátů je materiál národopisného charakteru. Vedle kolekce uniforem, z nichž pouze část je vystavena, vlastní muzeum lidové umělecké řezbářské práce s výjevy z hornického života, práce lidového umělce-havíře Červeně, soubor figurek do betlému, z nichž většina znázorňuje lidové postavy, a velmi cennou, rozsáhlou sbírku »salašů«, malovaných pásů, které se umísťovaly buď pod postaveným betlémem nebo nad ním. Tyto lidové práce, typické pro Banskou Štiavnici a okolí, jsou kresebně i barevně neobyčejně zajímavé a působivé. Škoda, že stísněný muzejní prostor dovoluje vystavit pouze zlomek bohatého materiálu.

Řadu »salašů« i další doklady hornického lidového umění vlastní okresní banskoštiavnické muzeum, kde nalezneme i vyobrazení hornických krojů z oblasti banskoštiavnické, tisky z díla Bikéssyho, grafické listy Fr. Kolarze, zachycující různé scény ze společenského života horníků a báňských studentů; cenná je olejomalba neznámého autora asi z první poloviny 19. století, zachycující několik variant banskoštiavnického hornického kroje.

Jak patrno z tohoto přehledu, je hornický materiál v banskobystrickém i banskoštiavnických muzeích bohatý a jistě se rozšíří o řadu předmětů, které jsou doposud v soukromém majetku. Jak ukazuje i zpráva o nové in-

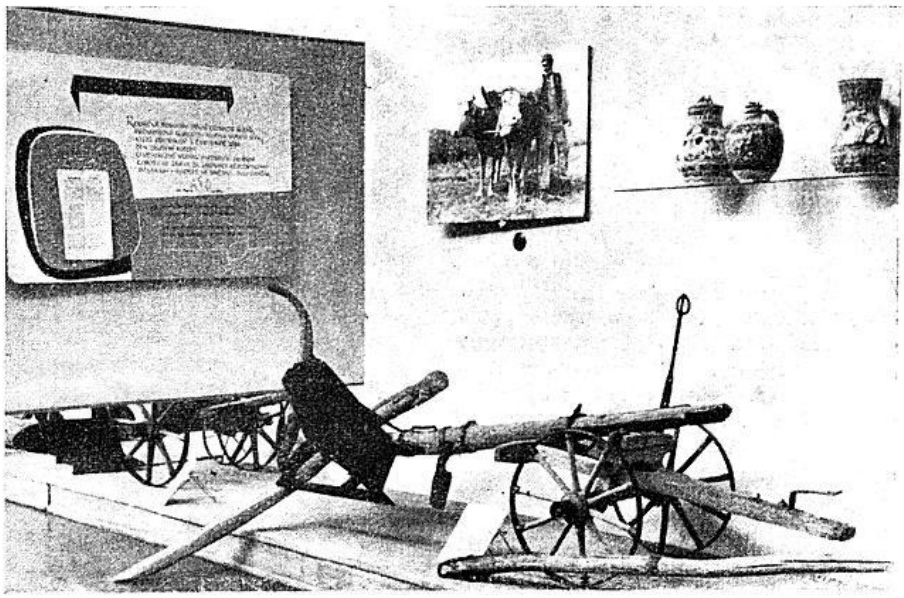

Nová instalace zemědělského nářadí ze sbírek Slováckého muzea v Uherském Hradišti.

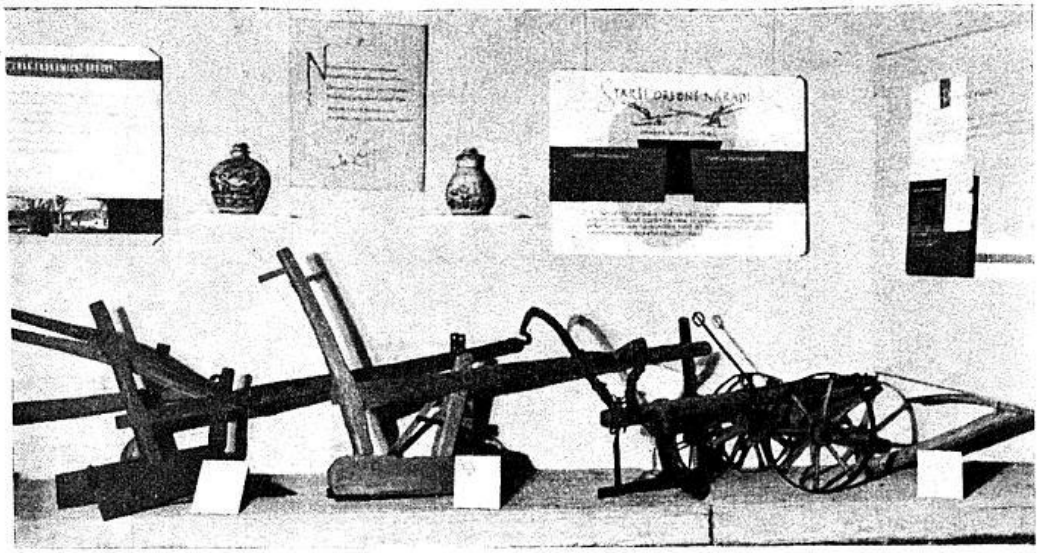

stalaci Slovenského muzea v Bratislavě, věnují slovenští muzejníci hornickým materiálům zaslouženou pozornost, úměrnou významu hornictví ve slovenském hospodářství i lidové kultuře.

Olga Skalníková

Na slováckém hospodářství v minulém století

19. století je obdobím základních změn ve struktuře malozemědělské výroby na vesnici, jimiž jsou podmíněny také konstrukční a funkční změny zemědělského nářadí jako předmětu etnografického studia. V bádání této oblasti materiální kultury máme dosud značné mezery, proto lze pokládat za přínos výstavu zemědělského nářadí, kterou pod názvem *Na slováckém hospodářství v minulém století* připravilo Slovácké muzeum k Týdnu muzeí 1959.

Výstava je první z připravovaného cyklu Materiální kultura lidu na Slovácku a vystavené předměty pocházejí převážně z nových sběrů Slováckého muzea.

V prvé části je naznačena vývojová řada orebných nástrojů v 19. století. Pro toto období jsou charakteristické pro Slovácko tři skupiny oradel:[1]

a) Asymetrický pluh, typologicky shodný s nejstaršími známými pluhy na Slovácku, který zaniká teprve ve 2. pol. 19. století. Na výstavě je zastoupen pluhem z Veletin;

b) Podélně symetrická »radla« (oboravače), které představují typy z Brodska, Mor. Kopanic a Hradišťska. Tato »radla« se vyvinula v 2. pol. 19. století při zvýšeném pěstování řepy a brambor patrně z lehkých podélně symetrických oradel, která bývala někdy na hospodářstvích používána pro lehčí druhy orby;[2]

c) Pluhy kovářské výroby, které tvoří přechod k celoželezným pluhům továrním. Dva základní typy tu představují pluh s kolečky z Horňácka a pluh s kolečky z Hradišťska. I když tyto pluhy se zdají být z etnografického hlediska méně zajímavé, je třeba upozornit, že rozdílnost jejich typů byla podmíněna nejen prací kováře, ale také staršími předlohami v jednotlivých oblastech, a mohou proto někdy být cenným pramenem k poznání předcházejících období.

Při studiu orebného nářadí je důležité všimnout si také způsobu zápřahu, který je na Slovácku dvojí: do jařem (volský) a do chomoutů (koňský). Jemu odpovídá i dvojí spojení zápřahového zařízení s pluhem: prostřednictvím krpadel s ojem a postraňků a vah.[3] Jařmový zápřah s ojem (»klúčem«) je na výstavě doložen z Moravských Kopanic.

V oddílu o žních, ukládání a zpracování obilí by bylo třeba poukázat na tři typy cepů, které se na Slovácku užívaly:[4] 1 typ všeobecně rozšířený, má ohlavy na hůlce i na bijáku, které jsou spojeny řemínkem.

2. typ má ohlav jenom na hůlce, biják má místo ohlavu otvor v horní části, jímž je spojovací řemínek provlečen.

3. typ má otvor v hůlce i v bijáku a je spojován řemínkem, provlečeným oběma otvory.

Zajímavé jsou i pletené nádoby na ukládání obilí — »kubaně« z Moravských Kopanic a podobné »bakoše« z Hradišťska, velký súsek (»škrich«) na obilí z Horňácka a nožní mlýnec z Mor. Kopanic.

Velkým počtem exponátů je dokumentováno zpracování konopí, které

[1] Obecně rozdělujeme oradla na podélně symetrická, jejichž radlice má tvar rovnoramenného trojúhelníka a půdu pouze rozrývá, a oradla asymetrická — vlastní pluhy, jejichž radlice v podobě pravoúhlého trojúhelníka podřezává krojidlem předkrojený pás země, který je odkládán pomocí odvalné desky. Toto dělení vzhledem k dosavadní nejednotné klasifikaci u nás je dostačující k určení funkční i typologické příslušnosti oradla. Shrnutí dosavadních bádání o genezi pluhu viz Miriam Stará, Nové příspěvky k otázkám staroslovanských oradel z hlediska Niederlových »Slovanských starožitností«. (Vznik a poč. Slovanů II., Praha, 1958, str. 317 až 369.)

[2] K podrobnějšímu rozboru se vrátím v připravovaném článku o orebném nářadí na Slovácku. K řešení těchto otázek je třeba dalších terénních a hlavně archivních výzkumů z období 18. a poč. 19. století vzhledem k závažnosti změn, které tu proběhly.

[3] Tyto oba způsoby byly běžné současně nejen v 19. století, ale i dříve. Problém bude třeba řešit v širších souvislostech s otázkami chovu dobytka a způsobu orby.

[4] Dosud nemáme dostatečně vypracovanou terminologii a klasifikaci mláticího nářadí, proto odkazuji na přehled a vývoj typů cepů a jiného mláticího zařízení v díle dosud u nás málo známém: D. Trotzig, Slaga och andra tröskredskap, Stockholm 1943, kde je také uvedena bohatá literatura.

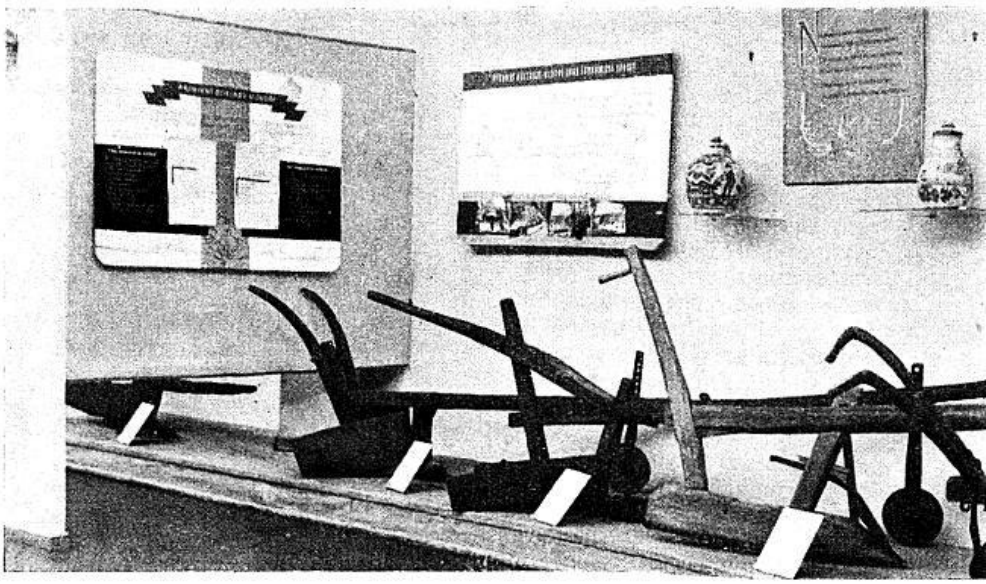

pro svou všeobecnost je spíše rázu jenom informativního.

Ve zmínkách o chovu dobytka, včelařství a vinařství jsou pozoruhodnějšími předměty řezací stolice (»kosíř«), všeobecně v minulém století na Slovácku používaná k přípravě řezanky, a vinný lis z Havřic z roku 1847 se zajímavou plastickou výzdobou.

Výstava »Na slováckém hospodářství v minulém století« je doplněna archivními doklady, fotografiemi a uměleckými díly s náměty zemědělské práce a zemědělského nářadí a má význam nejen odborný, ale i osvětový. Dává nahlédnout hlouběji do způsobu života lidu na Slovácku v minulém století a nutí návštěvníka pochopit velikost změn, které dnes na vesnici probíhají. A to je také jeden z hlavních úkolů muzejní práce: umožnit poznání minulosti a přispět tak k lepšímu pochopení přítomnosti.

Josef Jančář

Výstava »Lidové umění na Horňácku«

Krajské muzeum v Gottwaldově přivítalo prázdninové návštěvníky výstavou »Lidové umění na Horňácku«, uspořádanou velmi příhodně v sálech zlínského zámku, v tichém zákoutí uprostřed rušného města. Na výstavě byly soustředěny pozoruhodné doklady především výtvarné tvořivosti horňáckého lidu; největším počtem byly zastoupeny lidové umělecké textilie, kroje, výšivky a jejich vzorníky, tkaniny, bytový a dekorační textil, výroby lidových umělců v ÚLUV a v družstvech Slovač, Litex aj., v menší míře pak ostatní doklady, jako např. obřadní pečivo, keramika, kraslice apod. Z rámce výstavy se poněkud vymykala expozice hospodářského a domácího nářadí, zvláště když zde nebylo poukázáno na jeho výrobní souvislost s uměleckými předměty. O lidovém umění slovesném, písňovém a tanečním informovaly — ovšem značně kuse — fotografie a texty, které provázely celou výstavu. Úroveň fotografií i jejich uspořádání byly s výjimkou snímků ze slavností lidových písní a tanců velmi drobné. Instruktivní úmysl měly i mapy v úvodní části výstavy: Bartošovo dialektologické dělení kraje a Klvaňovo dělení podle krojových typů. Citelně ovšem chyběla pro nezasvěcené návštěvníky nutná mapa Moravy nebo Gottwaldovského kraje s vyznačením oblasti Horňácka (snažil se to odčinit ochotný biletář s kapesní mapou). Malou pozornost věnovali pořadatelé výstavy doprovodným textům, které byly jednou zbytečně mnohomluvné, jindy opět příliš stručné, telegrafické, což bylo příčinou ztráty souvislosti. Nestačí např. charakteristika: »Vypravěčské umění tradice na Horňácku jsou založeny na bohatém společenském životě«, protože je neúplná, nesprávná apod., naproti tomu se návštěvník nepoučí z jiných, mnohomluvných, nepřesných a stylisticky chatrných textů, jako např.: »Tkalcovství bývalo pro Horňácko *příznačné* ...«, Obliba rukodělné umělecké výzdoby bytu zůstává dále jako *příznačná* vlastnost«, »Mentýk, šatka a úvodní plachta působí *velkolepým dojmem* atp. — Největším kladem výstavy bylo výtvarné řešení a provedení, s výjimkou několika maličkostí (např. kroje ve skříňových vitrinách musejí držet formu, aby mohla vyniknout jejich výtvarná hodnota). Výtvarníkům se podařilo zvolit důmyslné a efektní oboustranné panely i ostatní nábytek, použít hmotně i barevně působivých doplňků a pomocného instalačního materiálu i vzorně kresleného písma. Znovu tak dokázali, že i muzejní výstava dnes už historických dokladů může moderního člověka uspokojit a dát mu řadu cenných tvůrčích podnětů.

Richard Jeřábek

ZPRÁVY

Sedmiletý plán sovětské etnografie.

Patří již k dobré tradici sovětské etnografie okamžitá reakce na potřeby národa, sovětské vlasti. V této tradici pokračuje i odpověď sovětské etnografie na výsledky XXI. sjezdu, na plán rozvoje národního hospodářství v letech 1959—65. Po řadě úvah o úkolech sovětské etnografie v následujícím období přineslo třetí číslo Sovětské etnografie roč. 1959 konkrétní výčet úkolů, které čekají sovětské etnografy, a s těmito plány zároveň i kritický pohled na nedostatky, které sovětská etnografie v posledních letech měla, a které je třeba překlenout a napravit.

Úkoly jsou rozděleny do tří kategorií. Na prvním místě jsou výzkumy procesů změn ve způsobu života a kultuře národů SSSR v epoše přechodu od socialismu ke komunismu, dále bude věnována pozornost formování národů (nacií) a národnostním problémům a konečně se bude pokračovat ve studiu původu člověka a lidských ras a ve sledování otázek dějin prvobytné společnosti.

Povšimneme si podrobněji prvního úkolu, který je zvlášť zajímavý i pro další rozvoj naší etnografie. Jako hlavní úkol bylo před sovětské národopisce postaveno rozšíření a prohloubení výzkumu současného způsobu života a kultury kolchozníků a dělnické třídy SSSR. Zdůrazňuje se však, že nejde pouze o zaznamenání současného stavu, ale v praxi o pomoc při urychlení změn ve způsobu života i myšlení lidí. Proto je třeba soustředit se na rozšíření výzkumu kolchozního rolnictva, a to nejen v dalších oblastech, ale i ve zevšeobecňujících monografiích. Výzkum a studium mají být zakončeny kolektivní monografií o současném způsobu života kolchozníků SSSR a perspektivách jeho dalších přeměn na cestě ke komunismu. Vedle tohoto kolektivního úkolu bude vypracována na toto téma řada menších prací z jednotlivých oblastí a kolchozů.

V oblasti výzkumu života dělnictva budou sovětští národopisci pokračovat v započatých výzkumech na Urale, na Ukrajině, v Gruzii, v Turkmenii, v Azerbajdžánu a budou započaty nové výzkumy v průmyslových střediscích v Sormově a Ivanově; bude sledován i život v sovchozech na celinách západní Sibiře a Kazachstánu. Z těchto výzkumů bude připravena řada monografií a sborník statí »Způsob života dělnické třídy SSSR«.

Závažným úkolem sovětských etnografů je studium života rodiny, procesu jejího přetváření. K tomuto cíli budou zaměřeny výzkumy v Estonsku, Lotyšsku, Karelii, Ruské federaci, v Osetii, Kirgizii. Úkolem jednotlivých monografií bude odhalení zvláštností vývoje a změn v rodině u jednotlivých národů a národností SSSR. Povedou k sepsání základního díla »Vývoj sovětské rodiny«.

Sedmiletý plán vyžaduje, aby byla věnována zvýšená pozornost procesu formování materialistického světového názoru a překonávání náboženských přežitků. V minulém roce byla při Ústavu etnografie vytvořena zvláštní studijní skupina dějin náboženství a atheismu, která povede široké plánovité výzkumy v určitých oblastech SSSR. V r. 1960 vyjde první sborník statí »Náboženské přežitky u národů SSSR a cesty k jejich překonávání«, který bude čerpat z materiálů z Uzbekistánu, Kirgizie, Litvy, Lotyšska, od národů nejzazšího severu i ruského kolchozního rolnictva. Do konce sedmiletky bude zpracována kolektivní monografie čerpající z výsledků výzkumů v různých oblastech.

V průběhu grandiózních změn, které projdou na cestě ke komunismu, vyvstanou před etnografií další úkoly, které se dnes ještě nemohou odrazit v plánu v přesných formulacích. Jedním z takových již dnes vystupujících problémů je sledování a rozbor přeměn v morálním profilu sovětského člově-

ka. Jsou to např. brigády komunistické práce, které formují nové lidi již komunistické morálky. Je úkolem etnografa více než kteréhokoliv jiného vědce z oblasti společenských věd proniknout do změn, které nastávají v myslích lidí, i odhalit, proč se některé přežitky dosud udržují.

Podobně přesně jsou formulovány i úkoly etnografie v dalších problémech, při formování nacií a při studiu dějin prvobytné společnosti. I když pouze krátce referujeme o plánech sovětských etnografů, je třeba se zamyslet nad tím, jak jsou stavěny a jak opravdu odpovídají nejen potřebám celkového státního plánu, ale i rozvoji vědecké disciplíny.

Skal.

Seminář o problému lidu a lidovosti.

Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV v rámci svých seminářů uspořádal v květnu 1959 diskusi na téma »lid« a »lidovost«. Úvodní referáty přednesli akademik Jiří Horák, Vladimír Scheufler a František Vančík. Jiří Horák nastínil úlohu lidu v české národní kultuře a historii a referát Scheuflera—Vančíka se pokusil o marxistické vymezení pojmů »lid« a »lidovost«. Vycházel z potřeb etnografie a folkloristiky a z obecně známých skutečností, že pojem lidu není jednoznačný a ve všeobecném slova smyslu jednoznačně definovatelný. V podstatě jde o dva problémy: konstituci lidu jako historické skutečnosti a pojem lidu jako odrazu této skutečnosti v ideologii. Druhý problém ponechal referát stranou. Poněvadž přímá definice lidu je vždy problematická a schematická, je nutno vymezit pojem lidu nepřímo těmito kritérii:

1. ekonomicko-sociálním (vztah k výrobním prostředkům; toto kritérium neřeší otázku sociálních vrstev a těch vrstev, které svým postavením ve výrobě kolísají mezi vykořisťovanými a vykořisťovateli);

2. kulturním (vymezuje ty faktory, jež jako kulturní činitelé jsou typické pro lid, bez ohledu, zda vznikly ve skupině vymezené kritériem prvním či třetím);

3. politickým (vymezuje všechny pokrokové vrstvy bez ohledu na jejich třídní příslušnost).

Z těchto kritérií vyplývá historická, geografická a národní variabilita pojmu »lid«, který tedy nelze přesně definovat v celém rozsahu jako historickou skutečnost, ale lze jej celkem přesně vymezit na dílčích konkrétních případech.

Pojmu »lidovost« se užívá především v kritice, literární vědě a teorii umění. Lidovost umění je jeden ze základních pojmů estetiky. Z tohoto hlediska lze charakterisovat hlavně jevy folklórní a v etnografii některé jevy výtvarné. Jinak nemá v etnografii pojem »lidovost« a »lidové« toho významu jako ve folklóru, literární vědě a v umění. Lidovost určitého jevu není dána teoretickým hodnocením, nýbrž původem jeho vzniku nebo jeho existencí v lidu. V etnografii je většinou určitý objekt lidový proto, že

a) vznikl v lidu a byl jím přijat,

b) vznikl mimo lid, byl mu určen a jím přijat,

c) působí ve prospěch lidu bez ohledu na vznik.

Ovšem zbývá tu ještě čtvrtá kategorie objektů, jež vznikly v lidu nebo jsou lidem přijaty a v lidu rozšířeny, ale v jádře jsou protilidové (problém mnohých předmětů lidového umění výtvarného, některých kramářských písní, duchovních písní apod.).

Pro etnografii je tedy určitá nevýhoda v tom, že předmět a obsah jejího bádání z obecného hlediska není vždy a všude jednoznačný, jak konečně výrazně ukazují dějiny etnografie. Buržoazní etnografie se také nezabývala lidem podle výše uvedených kritérií, nýbrž jednak historií předtřídních společenských formací mimoevropských (Völkerkunde, etnologie), jednak určitými vrstvami evropských národů, jež podle jejího mínění uchovaly ve formě nejvíce »neporušené« materiálně-technické a ideologické kulturní faktory.

V diskusi nebyly proti tomuto pojetí vzneseny závažné připomínky. Diskuse naopak zdůraznila variabilitu pojmů »lid« a »lidovost«, upozornila na libovolné užívání těchto pojmů a na nutnost jejich přesného vymezení pro potřeby etnografické a folkloristické terminologie.

Schr — Fv

XII. konference IFMC v Sinaie.

Mezinárodní společnost pro lidovou hudbu (International Folk Music Council) je bezesporu důležitým a autoritativním mezinárodním orgánem, zapojeným do UNESCO. Referáty z výročních konferencí jsou publikovány v dobře vypraveném žurnálu (Journal of the IFMC), který se otiskováním recenzí snaží plnit i zpravodajskou funkci. Od založení společnosti v roce 1947 se konaly konference v Londýně, Benátkách (1949), Bloomingtonu (1950), Opatje v Jugoslávii (1951), opět v Londýně (1952), v Biarritz a Pamploně na hranicích Francie a Španělska (1953), v Sao Paolu (1954), Oslu (1955), Stuttgartu (1956), v roce 1957 měla být v Budapešti, ale pro nemožnost uspořádání se konala v Kodani, v roce 1958 v Lutychu. V roce 1959 se uskutečnila v Rumunsku. Bylo to tedy poprvé, kdy měla západní folkloristická veřejnost možnost poznat život folklóru a výsledky folkloristické práce nejen hostitelské země, ale i ostatních zemí socialismu.

Je nutno hned na počátku říci, že Rumunsko se uvedlo přímo skvěle, nejen organizací, ale tím, co mohli delegáti spatřit. Bukurešťský Institut folklóru se svými 90 pracovníky (pobočka v Kluži jich má 15) má veškerou podporu státu a veřejnosti pro svou práci. Je vybaven moderní technikou, vedenou inženýrem (magnetofony a vozy pro terén, nahrávací studio rozhlasové úrovně, archiv asi 70 tisíc zvukových záznamů, jež přepisují do not školené síly, atd.). Vedle oddělení hudebního, tanečního a slovesného folklóru je zde i poradna, mající do jisté míry funkci našeho Ústředního domu lidové tvořivosti. Toto oddělení zaručuje Institutu styk s veřejností a znalost praxe, takže historie folklóru (a rumunská folkloristika se snaží pracovat historickými metodami, i když k tomu nemá písemných pramenů v té míře jako třeba folkloristika naše) je spojena se současným životem. Tyto možnosti byly ukázkou, co dokáže státně zabezpečená vědecká práce za socialismu. Také folkloristika ostatních zemí socialismu, i když se nemůže pochlubit takovým zajištěním jako v Rumunsku, vzbudila referáty i osobními rozhovory delegátů nebývalý zájem o systém vědeckých institucí. Skutečnost, že v našich zemích existují folkloristé, kteří jsou placeni za to, že konají jen svou vědeckou práci a nemusí mít pro obživu žádné »občanské« povolání, zněla pro delegáty ze Západu (bylo jich přes 50) fantasticky. A také duch, který delegace zemí socialismu do jednání vnesly, byl oceněn jako přínos do jednání Společnosti. Jak vyslovil jeden z delegátů, byl to zejména optimismus, vyjádřený faktem života folklóru současnosti, obsahujícího novou tematiku. Tyto skutečnosti strhly jinak rezervovaného předsedajícího dr. Alberta Marinuse v závěru k velmi vřelým slovům o míru a soužití národů. I když většině západních delegátů byla tak živelně projevovaná socialistická tendence cizí nebo jí byli zmateni, skutečnost nové tvorby je z hlediska teorie folklóru a jeho variability tak zajímala, že byla hodnocena jako jeden z přínosů letošního zasedání.

Referáty přednášené na konferencích IFMC bývají již tradičně pestrou směsí nejrůznějších sdělení, i když se vedení Společnosti snaží o jejich tematické usměrňování (v Lutychu např. byla tématem změna lidové hudby při změně sociálních podmínek). Letos si fakt nové tvorby a jejích teoretických problémů vydobyl hlavní pozornost. K otázkám tzv. tendence folklóru a mezí předmětu folkloristiky u současné tvorby se také rozpoutala nejživější diskuse v plénu.

Z jednotlivých referátů je nutno vyzvednout skvěle dokumentovaný a přednesený příspěvek univ. prof. dr. A. E. Cherbulieze z Curychu, »Quelques observations sur le ‚psaltérion' (tympanon) populaire: Suisse ‚Hackbrett'«. S velkým zájmem byly vyslechnuty referáty izraelských delegátů, provázené nahrávkami a filmovou dokumentací. Umělé vytváření izraelského národa je experimentem, který nemá ob-